

181
Г. Др. Свет. Радовановићу проф. Вел.
Школе
3
Београд

www.unilib.rs
XXIII ГОД.

МАРТ

1902. ГОД.

ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК

СЛУЖБЕНИ ЛИСТ

МИНИСТАРСТВА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА

ЊАРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

УРЕДНИК

Д-р Мих. Р. Поповић

БЕОГРАД

ИЗДАЊЕ И ШТАМПА ДРЖАВНЕ ШТАМПАРИЈЕ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

1902.

С А Д Р Ж А Ј

СТРАНА

Службени део

1. Претписи Министра просвете и црквених послова: *Народне Школе* (постављена, премештаји, оставка, пензионовања, разрешења, отпуштања, управљено место) 241
2. Умрли наставници 245
3. Расписи и одлуке Министра просвете и црквених послова 245

Радња Главнога Просветнога Савета

4. Записници редовних састанака: Записник 796 састанка; Записник 797 састанка 251

Наука и настава

5. Из историје физике од *Косте Стојановића* професора 281
6. О појму свести са гледишта теорије сазнања од др-а *Бранислава Петронијевића* 295
7. Драгаш и Константин Дејановић и њихова држава, написао др *Јован Хаџи Васиљевић* 309
8. Пример у моралном васпитавању од *Срег. Лукића* (наставак) 321

Оцене и прикази

9. Ботаника за више разреде средњих школа, по *Ј. Бојићу*, израдио *Жив. Ј. Јуришић*, реферат *Богдана Ј. Јанковића*, професора 344

Хроника

10. Српско Геолошко Друштво од *Св. Р.* 359

Ковчежић

11. Ка психологији испита од *Љуб. М. Протића* 369

ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК

СЛУЖБЕНИ ЛИСТ

МИНИСТАРСТВА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА

ГОД. XXIII

МАРТ 1902

БРОЈ 3

СЛУЖБЕНИ ДЕО

ПРЕТПИСИ МИНИСТРА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА

НАРОДНЕ ШКОЛЕ

ПОСТАВЉЕЊА

Претписом господина Министра просвете и црквених послова постављени су у народним школама:

у Београду: *Марија Д. Дедина*, учитељска приправница и свршена ванредна ученица Вел. Школе, за учитељицу II разреда на Дунавском Крају;

у београдском округу: *Душан Д. Николић*, пређашњи учитељ за заступника учитеља у Стојнику;

у врањском округу: *Лазар Станимировић* и *Магдалена Станимировићка*, пређашњи учитељи, за заступнике учитељске у Корбевцу; *Љубомир Булатовић*, пређашњи учитељ за заступника учитеља у Црној Трави;

у крајинском округу: *Анђелко Јанковић*, пређашњи учитељ и *Василија Јанковићка*, за заступнике учитељске у Прахову;

у крушевачком округу: *Јован Грујић*, пређ. учитељ и *Драга Грујићка*, пређ. учитељица, за заступнике учитељске у Трнавцима; *Јован Радовић*, пређ. учитељ, и *Параскева Радовићка*, пређ. учитељица, за заступнике учитељске у Брачину; *Манојло Ђорђевић*, пређашњи учитељ за заступника учитеља у Коњусима; *Лука Рајковић*, пређашњи учитељ, и *Катарина Рајковићка*, пређашња учитељица, за учитељске заступнике у Медвеђи;

у пиротском округу: *Живојин Јанићијевић*, ђак Велике Школе, за заступника учитеља у Камбелевцу; *Јордан Ненчић*; свештеник, за заступника учитеља у Завоју;

у подринском округу: *Леосава Ф. Томићка*, учитељ. заступница у Лозници, за учитељицу у Лозници; *Трико Стојановић*, пређ. учитељ, и *Наталија Стојановићка*, пређашња учитељица, за учитељске заступнике у Ориду; *Радомир Ј. Шабић*, свршени ђак богосл.-учитељске школе, за заступника учитеља у Ставама; *Риста Тохол*, свршени матурант, за заступника учитеља у Белој Цркви; *Надежда Петровићева*, пређашња учитељица, за заступницу учитељице у Јадр. Ђешници;

у пожаревачком округу: *Јеврем Милосављевић*, учитељ у пензији, за учитеља у Вел. Поповцу; *Михаило Даниловић*, пређашњи учитељ, и *Евица Даниловићка*, пређашња учитељица, за учитељске заступнике у Батуши; *Јевта Цуковић*, пређашњи учитељ, и *Софија Цуковићка*, пређашња учитељица, за учитељске заступнике у Брзоходу; *Јован Симић*, пређашњи учитељ, и *Персида Симићка*, пређашња учитељица, за учитељске заступнике у Вољуји; *Павле Чубровић*, пређашњи учитељски заступник, за заступника учитеља у Ђовдину; *Павле Стојковић*, пређашњи учит. заступник, за заступника учитеља у Четережу; *Милић Букумировић*, пређашњи учитељ, и *Милица Букумировићка*, пређашња учитељица, за учитељске заступнике у Кладуреу;

у рудничком округу: *Ратко В. Брадић*, пређашњи учит. заступник, за заступника учитеља у Тијању; *Милун Јанковић*, пређ. учитељ, за учитеља у Качулицама; *Михаило Д. Протић*, свештеник, за заступника учитеља у Прилипцу; *Живко Шорић*, свршени ученик богосл.-учитељске школе, за заступника учитеља у Гукошама;

у смедеревском округу: *Андра Божић*, свештеник, за заступника учитеља у Водњу;

у тимочком округу: *Давид Поцовић*, пређашњи учитељ, и *Христина Поцовићка*, пређашња учитељица, за учитељске заступнике у Мал. Извору; *Велимир Антонијевић*, свештеник, за заступника учитеља у Грљану.

ПРЕМЕШТАЈИ

Поетписом г. Министра просвете и црквених послова премештени су ови наставници народних школа:

а) по молби:

у Београд: *Зорка Ивковићева*, привремена виша учитељица девојачке школе у Неготину за учитељицу на Савинцу; *Михаило Сретеновић*, учитељ у Крагујевцу за учитеља на Сави; *Петар В. Јовановић*, учитељ у Лапову окр. крагујевачког за учитеља на Дунавском Крају;

у округ врањски: *Загорка Стојановићка*, учитељица у Тибужду округа врањског за учитељицу у Врању;

у округ крагујевачки: *Атанасија Мајзнерка*, учитељица у Врању за учитељицу у Крагујевцу; *Јован П. Јовановић*, учитељ у Лапову округа крагујевачког за учитеља у Крагујевцу; *Милица Јовановић*, учитељ у Светлићу округа крагујевачког за учитеља у Лапову; *Љубомир Симић* учитељ и *Јелисавета Симићкићка*, учитељица у Батуши округа пожаревачког за учитеље у Лапову;

у округ крајински: *Јелена Давидовићева*, заступница учитељице у Миланову округа крајинског за заступницу учитељице у Јабуковцу; *Младен Т. Милијевић*, учитељ и *Зорка Милијевићка*, заступница учитељице у Миланову округа крајинског за учитеље у Кобишници;

у округ крушевачки: *Милосав М. Дедовић*, учитељ, и *Милева Дедовићка*, учитељица у Медвеђи округа крушевачког за учитеље у Трстенику; *Драгољуб Стевановић*, учитељ у Вел. Врбници, окр. крушевачког за учитеља у Краљеву; *Светозар М. Лазић*, заступник учитеља у Мал. Извору, округа тимочког за учитеља у Лучини;

у округ моравски: *Богомир Петровић*, ђакон у Гуприји, за учитеља у Грабовници; *Рајко Ранић*, учитељ у Петровцу округа пожаревачког за учитеља у Свилајци;

у округ нишки: *Јелисавета Р. Гојковићева*, учитељица у Тешици округа нишког за учитељицу у Алексинцу; *Драга Јанковићева*, учитељица у Витежеву округа моравског за учитељицу у Тешици;

у округ подрински: *Катарина Петровићева*, учитељица у Радљеву округа ваљевског за учитељицу на Ориду;

у округ пожаревачки: *Јеврем С. Баљић*, учитељ у Породину округа пожаревачког за учитеља у Петровцу;

у округ смедеревски: *Љубица Цвијовићева*, учитељица у Алексинцу округа нишког за учитељицу у Паланци;

у округ тимочки: *Милева Илићева*, учитељица у Кобишници округа крајинског за учитељицу у Зајечару; *Василије Дачић*, учитељ у Грљану округа тимочког за учитеља у Рготини;

б) по казни:

у округ ваљевски: *Милан Р. Михаиловић*, учитељ на Ориду округа подринског за учитеља у Радљеву;

у округ крушевачки: *Драгољуб Стевановић*, учитељ у Трстенику округа крушевачког за учитеља у Вел. Врбници;

у округ пиротски: *Јован Нешић*, учитељ у Црнољевници округа нишког за учитеља у Мокрој;

в) на основу чл. 72. а:

у округ пиротски: *Милан Палуревић*, учитељ у Камбелевцу округа пиротског за учитеља у Модрој Стени;

у округ топлички: *Теохар Теохаровић*, учитељ у Балајинцу округа топличког за учитеља у Мекишу.

ОСТАВКА

Претписом господина Министра просвете и црквених послова уважене су оставке:

у Београду: *Милици М. Карановићевој*, учитељици на Дунавском Крају;

у врањском округу: *Марку Фишићу*, заступнику учитеља у Црној Трави;

у крајинском округу: *Милану Велковићу*, заступнику учитеља у Јабуковцу;

у подринском округу: *Зорки Антонићевој*, учитељици у Белој Цркви.

ПЕНЗИОНОВАЊА

Претписом господина Министра просвете и црквених послова стављени су у пензију:

у округу крушевачком: *Магдалена Михаиловић*, учитељица у Трстенику;

у округу нишком: *Зорка Губереван*, учитељица у Реснику.

РАЗРЕШЕЊА

Претписом господина Министра просвете и црквених послова разрешени су од своје дужности:

у округу крушевачком: *Драгољуб Тодоровић*, свештеник, заступник учитеља у Трнавцима;

у округу подринском: *Миливоје Пејић*, учитељ у Јадр. Љешници;

у округу пожаревачком: *Арсеније Стојиљковић*, заступник учитеља у Брзоходу; *Павле Стојковић*, заступник учитеља у Кладурову; *Павле Чубровић*, заступник учитеља у Вољуји;

у округу рудничком: *Ратко В. Брадић*, заступник учитеља у Павлици.

ОТПУШТАЊА

Претписом господина Министра просвете и црквених послова отпуштени су:

у округу пиротском: *Сава В. Поповић*, заступник учитеља у Црвеној Јабучи;

у округу пожаревачком: *Сава Ст. Драгуљевић*, свештеник, привремени заступник учитеља у Вел. Поповцу.

УПРАЖЊЕНО МЕСТО

Претписом господина Министра просвете и црквених послова упражњено је место:

у округу врањском: *Јовану Борићу*, заступнику учитеља у Реткоцеру.

УМРЛИ НАСТАВНИЦИ

у округу врањском: *Сотир Костић*, учитељ у Прибоју (21. децембра 1901. г.);

у округу крајинском: *Катарина Арнауговићка*, учитељица у Уровици (31. децембра 1901. г.);

у округу крушевачком: *Драгутин Борђевић*, учитељ у Медвеђи (9. фебруара о. г.);

у округу тимочком: *Живота Милутиновић*, учитељ у Великом Извору (11. јануара о. г.).

РАСПИСИ И ОДЛУКЕ МИНИСТРА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА

Свима државним, средњим и стручним школама

Како је било више случајева да је из писама, упућених министарству обичном поштанском пошиљком, нестајало таксених марака, препоручујем Вам да од сад наставничке молбе с таксом за периодске повишице спроводите увек аманетном поштом.

ПБр. 2296
27. фебруара 1902. год.
у Београду.

Заступник
Министра просвете и црквених послова,
Министар правде,

Драг. Стаменковић с. р.

Директорима средњих школа

(државним и приватним)

Решењем својим од данашњега ПБр. 2376 господин Министар просвете и црквених послова одобрио је, да се књига „Латинска Читанка II део“, од г. Мите Живковића, директора, може употребити као привремени уџбеник у нашим средњим школама.

Извештавате се о овоме ради знања и даљег Вашег управљања.

ПБр. 2376
28. фебруара 1902. год.
у Београду.

Начелник
Министарства просвете и црк. послова

Ст. Ловчевић.

Директорима средњих и учитељских школа

Решењем својим од данашњег, ПБр. 2377 господин Министар просвете и црквених послова одобрио је, да се књига: „Српско цвеће“ коју је издала дворска књижара Мите Стајића може употребљавати за поклањање ученицима виших разреда гимназије и ђацима учитељских школа. Извештавате се о овоме ради знања и даљег управљања.

ПБр. 2377
28. фебруара 1902. год.
у Београду.

Начелник
Министарства просвете и црк. послова
Ст. Ловчевић.

Директорима средњих школа, Управитељима Виших Женских Школа, и Школским Надзорницима

(где има девојачких школа)

Решењем својим од данашњег, ПБр. 2377 господин Министар просвете и црквених послова одобрио је, да се књига: „Млада Сибирка“, коју је издала дворска књижара Мите Стајића, може употребљавати за поклањање ученицима гимназије — В. Ж. Школа — Девојачких Школа. Извештавате се о овоме ради знања и даљег управљања.

ПБр. 2377
28. фебруара 1902. год.
у Београду.

Начелник
Министарства просвете и црк. послова
Ст. Ловчевић

Школским Надзорницима

(где има грађ. школа)

Решењем својим од данашњег, ПБр. 2377 господин Министар просвете и црквених послова одобрио је, да се књига: „У школи живота“, коју је издала дворска књижара Мите Стајића, може употребљавати за поклањање ученицима Грађанских Школа.

Извештавате се о овоме ради знања и даљег управљања.

ПБр. 2377
38. фебруара 1902 год.
у Београду.

Начелник
Министарства просвете и црк. послова
Ст. Ловчевић

Свима Школским Надзорницима

Решењем својим од данашњег, ПБр. 2377 господин Министар просвете и црквених послова одобрио је, да се књига: „Одабране приче“, коју је издала дворска књижара Мите Стајића може набављати за књижице Народних Школа.

Извештавате се о овоме ради знања и даљег управљања.

ПБр. 2377
28. фебруара 1902. год.
у Београду.

Начелник
Министарства просвете и црк. послова
Ст. Ловчевић

Свима Школским Надзорницима

Решењем својим од данашњег, ПБр. 2377 господин Министар просвете и црквених послова одобрио је: да се књига „Бачки пријатељ“, коју је издао Мита Стајић, дворски књижар, може набављати за књижице Народних Школа.

Извештавате се о овоме ради знања и даљег управљања.

ПБр. 2377
28. фебруара 1902. год.
у Београду.

Начелник
Министарства просвете и црк. послова
Ст. Ловчевић

Директорима средњих и стручних школа

Решењем својим од данашњег, ПБр. 2379, господин Министар просвете и црквених послова одобрио је, да се књига: „Општа Историја I Стари народи“, од професора Луке Зрнића, може употребљавати као привремени уџбеник у вишим разредима средњих или стручних школа.

Извештавате се о овоме ради знања и даљег управљања.

ПБр. 2379
28. фебруара 1902. год.
у Београду.

Начелник
Министарства просвете и црк. послова
Ст. Ловчевић

Свима окружним школским одборима

Наредба о прегледу школ. рачуна

По чл. 101. тач. 5. закона о народним школама стављено је у дужност окружним школским одборима, да крајем сваке рачунске године прегледају буџете појединих школа у њиховим окрузима. Овом се законском одредбом хтело стати на пут злоупотребама и неумесном трошењу школског новца. Међутим сазнао сам да се већина окружних школских одбора огрешило о ову законску одредбу, јер не само што нису прегледали школске буџете крајем сваке рачунске године, него многи и за све време, откако је ступио у живот садањи закон о народним школама, нису никако приступали овоме послу, и ако им је то била једна од најпречих дужности.

Зато најозбиљније препоручујем, да окружни школски одбори одмах приступе прегледу непрегледаних рачуна о приходима и расходима свих школа у њиховим окрузима за све време, откад је ступио садашњи закон о народним школама, па до 1. јануара ове год. Овај преглед мора се свршити у року од два месеца од данас.

Где одбор нађе да су рачуни исправни, он ће их одобрити и рачунополагачима дати разрешнице, а где буде било злоупотреба, предузеће мере, да се одговорна лица оптуже суду и да се осигура упропашћени школски новац.

После два месеца, окружни школски одбори поднеће ми исцрпне извештаје о резултату свога рада, у којима ће изложити:

1. колико је било предвиђено да се утроши за издржавање свих школа у целом округу;

2. је ли тај новац правилно утрошен и јесу ли издаци оправдани правилним рачунима и признаницама;

3. ако је било злоупотреба, у чему су и је ли окружни школски одбор урадио све, да се неправилно утрошени новац поврати школи;

4. је ли остало школског новца и колико, који поједине општине нису предале школама а биле су дужне да то учине, и где је тај новац сада.

Скрећем пажњу окружним школским одборима, да ову моју наредбу најсавесније и најтачније изврше, јер ће мој нарочити изасланик и сам походити поједине округе и прегледати рад окружних школских одбора. У случају да он нађе у њиховом раду и најмање неправилности, ја ћу их одмах узети на одговор и најстроже поступити према закону.

ЦБр. 2479

1. марта 1902. год.

у Београду.

Заступник

Министра просвете и црквених послова

Министар правде,

Драг. Стаменковић с. р.

**Свима Надлештвима Министарства просвете и
црквених послова**

Како је по чл. 35. тач. 7. закона о општинама, општински Суд дужан издавати уверење о имовном стању појединих грађана, и како се, према томе, ова дужност општинског Суда не може пренети ни на коју другу власт, па ни на пореска одељења, г. Министар финансија, расписом својим од 26. фебруара о. г., ПрБр. 5946, издао је наређење свима пореским властима да оне у будуће не издају уверење о сиротном стању, већ да то чине надлежни општински судови чија ће уверења једино и вредети.

Саопштава се овај распис г. Министра финансија томе надлештву ради знања и даљег управљања.

ПБр. 2490
5. марта 1902. год.
у Београду.

Заступник
Министра просвете и црквених послова
Министар правде,
Драг. Стамечковић с. р.

**Свима надлештвима министарства просвете и
црквених послова**

Према закону о поштама ослобођене су од плаћања поштарине све званичне писмоносне и аманетне пошиљке, али које су обичне тежине, 5 до 10 кгр., малог обима и подесне за пренос поштом, да се не би отежавао пренос и квариле остале пошиљке. Али, како се према извештају г. Министра грађевина од 25. фебруара ове године ПТБр. 7950, овога прописа не придржава у последње време готово ниједно надлештво, јер се шаљу пошиљке и преко једног метра у обиму или у тежини од 30, 40, па и 50 кгр., и како су у исто време многа надлештва, вршећи набавку разнога материјала, ствари и т. д. за себе или друга надлештва, увели још и тај обичај да поверавају паковање и експедицију лиферантима, дајући им свој печат и своју књигу, те они ово предају пошти као званичне пошиљке, чиме се штете интереси државне касе и често врше и злоупотребе, наређујем:

1. да у напредак ниједно надлештво не предаје пошти на отправљање предмете који су незгодног обима, велики и тежи но што треба да су, већ да такве предмете отправљају железницом, бродовима, или на који други начин;

2. да ниједно надлештво више не одобрава никакве повластице лиферантима односно ослобођења поштарине, већ да се при поруцима

условљава с њима свакад и плаћање поштарине, јер ће се иначе такве
пошиљке задужити таксом, која је у овом случају много већа и коју ће
прималац морати платити.

ПБр. 2673

9. марта 1902. год.
у Београду.

Заступник
Министра просвете и црквених послова
Министар правде,
Драг. Стаменковић с. р.

WWW.UNILIB.RS

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

РАДЊА ГЛАВНОГА ПРОСВЕТНОГА САВЕТА

796. РЕДОВНИ САСТАНАК

6. јуна 1901 године

Били су: ПРЕДСЕДНИК д-р В. Бакић; ПОТПРЕДСЕДНИК Ст. Ловчевић; РЕДОВНИ ЧЛАНОВИ: д-р Мих. Петровић, Михаило Марковић, Сретен Пашић, Стеван М. Веселиновић и д-р Стев. М. Окановић.

Пословое: М. И. Шеварлић.

I

Прочитано је писмо господина министра просвете и црквених послова од 4. овога месеца, ПБр. 10525/900, којим је спроведена Савету на оцену молба г. Косте Ф. Ковачевића, професора, који је молио за одобрење, да се може употребљавати као уџбеник у нижим разредима средњих школа његова књига „Земљопис за I разред средњих школа“.

Савет је одлучио: да се умоли г. Сава Антоновић, професор, да изволи ову књигу прегледати и Савету реферовати о томе, да ли се она може употребити за уџбеник у нижим разредима средњих школа.

II

Прочитано је писмо г. Миленка Вукићевића, професора Богословије Св. Саве, којим извештава Савет да не може Савету реферовати о књизи „Претци и Потомци“, која му је раније упућена на реферовање.

Савет је одлучио: да се умоли г. Љубомир Јовановић, доцент Велике Школе, да изволи ову књигу прегледати и Савету реферовати о томе, да ли би се она могла препоручити за књижице народних школа и за поклањање ученицима народних школа о годишњим испитима.

III

Прочитано је писмо г. Сретена М. Адића, управитеља јагодинске учитељске школе, којим извештава Савет да није могао реферовати Савету о књизи „Рачунски задаци“ од Аранђела Димитријевића, учитеља.

Савет је одлучио: да се умоли г. др. Душан Рајичић, супленат јагодинске учитељске школе, да изволи ову књигу прегледати и Савету реферовати о томе, да ли се она може употребити као уџбеник у основним школама.

IV

Прочитани су реферати г. г. Јанка Лукића, ванредног професора Велике Школе, и Влад. Малине, учитеља језика гимназије Краља Александра I, о „Латинској Читанци“ од Јосифа Штајнера и др-а Авг. Шајндлера, коју је превео професор г. С. Калик и наменио за уџбеник ученицима средњих школа.

Реферат г. Лукића гласи:

Главном Просветном Савету

Прегледао сам латинску читанку од Штајнера и Шајндлера, коју је превео госп. Калик, и част ми је поднети Савету оцену о тој књизи.

Како је г. Калик превео ту читанку у вези са латинском граматиком Владимира Малине, то се мора рећи која и о самој тој граматичи. Данас је опште мишљење људи од посла да латинска граматика Малинина није никако за школу, јер је за ђаке неразумљива, а уз то и врло опширна (265 страна без синтаксе, а све немачке латинске граматике са синтаксом имају између 212 и 260 страна, у Малине само облици на 254 стране). Тако сам је и оценио у својој оцени, која је засебно одштампана (Пожаревац 1898. године). Али да пређем преко своје оцене. Ево шта о Малининој граматичи вели у „Наставном Вјеснику“ (књига III, 3. 1895. године, стр. 280. и 281.) Ј. Голик: „Данас све наставне области теже за тим, да пократе и стегну граматичку грађу на најнужнију мјеру, а г. Малина пише само облике, који опсежу 254 стране! Шајндлерова граматика, која је по мојем суду боља и zgodнија за средње школе, опсеже цијела дакле са синтаксом, календаром и регистром 212 страна; а ако прибродимо Малининој граматичи још и додаток о календару и т. д., онда она опсеже 265 страна! За наше је прилике и Шајндлерова¹⁾ граматика преопсежна, имала би бити још краћа. Писац ће ми можда одвратити да је књига тако опсежна, јер није све намијењено ученицима средњих школа, већ и ученицима високих школа. Но ја држим, да то није сретна мисао, јер се граматика за слушатеље високих школа може, паче мора писати знанствено, док се за ученике средњих школа не препоручује дотле, док коначни знанствени резултати вијесу стални и јасни. А опет писати за ученике средњих школа тако опсежне књиге, гдје се мора готово већи дио изоставити, није по начелу дидактичком; к тому књига постаје без потребе скупља“. На страни 285. опет вели ово: „Али док је с те стране морам обасути хвалом, не могу изрећи тако повољан суд о њој као школској књизи. Ту је пошао писац предалеко, јер да ученици проуче само облике, требало би 2—3 године, а гдје је синтакса, гдје штиво?“ Ево шта опет о Малининој граматичи између осталог вели Јагићев архив (VIII, S. 587. и 588. за 1896. годину): „...која (т. ј. књига) — од српског министарства просвете одобрена као школска књига — ...у велико има ту каквоћу, да наставу у класичним језицима, која у Србији и онако стоји на слабиим ногама, из темеља поткопа;Шта је дакле за доње разреде одређено? Најпре „научна“ наука о гласовима (стр. 1.—31.), где се ученици уводе у све тајне промене гласа и т. д.; ...Ово ће на жалост највише осетити јадна млада створења, која треба да уче по овој школској књизи...“

Само то, што је ту читанку превео у вези са Малинином граматиком, било би довољно па да се читанка не препоручи за школску књигу.

¹⁾ Шајндлерова граматика (са синтаксом) има 212 страна.

Ни метод у Шајндлеровој и Штајновој читанци није подесан, а тај је метод задржао и г. Калик. Поред вокабулара има у читанци место речника два индекса, један за латинске, а други за српске речи. У индексима се упућује ученик доданим бројевима да у вокабулару тражи речи, које су му непознате. Поред појединих речи у индексу има каткад више бројева, под којима мора ученик на различним местима вокабулара тражити те речи. Дешава се то, да, кад ученик не нађе реч у вокабулару под оним бројем, на који је упућен бројем у индексу, онда мора тражити ту реч у вокабулару под оним бројем, на који је упућен другим бројем у индексу и тако даље, док не изређа све бројеве у индексу и вокабулару и на послетку не нађе број вокабулара, у ком сад тек треба да тражи реч, која му је потребна. То је управо метод да се губи време и да се ученици киње и огади предмет. Друкчије би било, да је израђен потпуно речник са значењем речи и српских и латинских. Ту би ученик одмах нашао реч и њено значење и тако не би лутао и губио време. Може Шајндлеров метод хвалити, ко хоће, али ја га као сасвим неподесан осуђујем с тога, што мислим да ученицима треба олакшавати и време им штедети. Помислимо само, како би нама било досадно, кад бисмо морали представити књигу и тако дуго тражити поједине речи, па ћемо се сложити да је то за децу још и досадније, особито за невеште почетнике.

После тога у индексу српских речи нема врло многих речи, које се налазе у примерима за превођење са српскога на латински језик и тако се ученик, кад заборави коју реч, а то бива често, јер је природно, не може ни на који начин помоћи како да преведе поједине речи у примерима а према том и примере. Да од многих примера наведем само неколико. Узмемо овакву реченицу: „Поток је близу летњиковца мога пријатеља“ (стр. 6., број 6., речен. 13). Ову реченицу ученик не може превести, јер не зна, како се каже „близу“, пошто те речи нема не само у дотичном броју у вокабулару, већ је нема ни у једном броју у вокабулару пре тога броја, нема је дакле ни у 1., 2., 3., 4. и 5. броју. Ако сада ту реч потражи ученик у индексу српских речи, наћи ће да се реч „близу“ налази у вокабулару под бројем 17, али са значењем *prope*, које је у том броју означено као „адвераб“ са значењем „близу, скоро“ према 5. реченици у примерима под бројем 17... *prope rivus murgurat*. У наведеној реченици реч „близу“ (летњиковца) је предлог, а њак треба да научи опет, с којим надежом стоји *prope* као предлог. Тако се ученик не може помоћи ни на који начин да преведе ту реченицу. Више пута се налази поред речи у индексу српских речи број, али кад се под тим бројем потражи реч и у вокабулару, онда је ту не налазимо (упореди у индексу српских речи на пр. „село, 71“). Многе речи, које су у индексу српских речи, не налазе се такве и у вокабулару, већ су место њих узета синонима, те и тако ученик неће знати, шта да ради, јер неће моћи одредити да ли су неке речи синонима или нису, а да се то може одредити, за то се тражи и знање и језички осећај, а тога почетник не може имати. Поједине речи у индексу српских речи немају броја, те се не зна, где да се траже те речи (упореди на пр. *расиалиги* и друге).

Напомене, што се налазе у вокабулару, већином су нетачне и погрешне. Врло често стоји напомена у примеру, а нема је у вокабулару, или се налази у вокабулару, а нема је у примерима. Тако на пр. у 10. реченици (страница 7., број 12.) стоји реч „наша²⁾“, где број изнад речи упућује на тај број напомене у вокабулару. Узалуд ће ученик тражити напомену под 2, јер је неће наћи и тако неће знати, како се каже латински „наша“. На 25. страни под 81. бројем у 1. реченици стоји реч „има¹⁾“, а место ње имамо у вокабулару

под 81. бројем опет „1) = су“, а за реч „најдубље²⁾“ стоји у вокабулару под тим бројем „2) = највише“ место да је казано „2) = дубок, altus“, а под 84. бројем вокабулара опет погрешно стоји „1) = је“ место „1) = су“. Тако опет у вокабулару под 84. бројем стоји „2) = су“, а те напомене нема у примерима под 84. бројем. И бројеви појединих напомена означени су погрешно у вокабулару. Појединим напоменама означаје г. Калик да се оно, што треба превести, не преводи, на пр. на 21. страни (под 65. бројем у 2. реченици) има „мало⁰⁾ кућа¹⁾“, од чега по напомени 1. у вокабулару (под бројем 65) треба превести само реч „кућа“, а не и реч „мало“, јер му знак „0“ казује да ону реч, изнад које он стоји, не треба преводити. Напомене су више пута без икакве вредности, јер не казују ништа, на пр. на 47. страни под 163. бројем у 2. реченици стоји „незнатно²⁾“, а у вокабулару под 163. бројем стоји опет „3) = сићушно“, али речи „сићушно“ нема у индексу српских речи. Више пута место једне речи, која је у примерима, употребљава у напомени у вокабулару другу реч, коју ће ученик другачије преводити, на пр. на 8. страни под 14. бројем у 8. реченици стоји „има²⁾ много сјајних мисли“, а у вокабулару под бројем 14. стоји у напомени „2) = су многе славне мисли“. Да је у примерима место речи „сјајних“ употребљена реч „славних“, напомена би сасвим отпала, премда и овако ништа не казује, него само заузима место и одузима ученику време. Оно, што је требало, г. Калик својом напоменом није обележио, а требало је обележити координацију адјектива „многе“ и „сјајне“. На 15. страни (број 39., реченица 3.) стоји и овакав пример: „Народи, без⁰⁾ вештина, дивљи су и сурови“. Ову реченицу ученик не може никако превести, јер напомене под знаком „0“ нема у вокабулару, а и кад би била ту, по г. Калику показивала би да реч са тим знаком не треба преводити. Такво објашњавање више смета ученику, него што му помаже. Ако се реч „без⁰⁾“ не преведе, онда реченица води ad absurdum. Тако 2. реченицу (страна 45., број 158.) „Али набусит коњ одревне⁵⁾ то⁶⁾“ према напомени у вокабулару под бројем 158. треба превести конјунктивом перфекта, а то је погрешно. У напомене додаје г. Калик и оне речи, којих нема у примерима, и које не треба додавати, на пр. на 7. страни под 12. бројем 1. реченица: „У великим градовима има¹⁾ много опасних порока“, а у вокабулару под бројем 12 стоји „1) = су многи и убитачни породи“, додаје дакле реч „убитачни“, које нема у примерима. Од једанаест напомена у вокабулару под 152. бројем *девет* је погрешно обележено, а само *две* добро. У 163. броју у вокабулару има *шеснаест* напомена и оне су сасвим погрешно обележене тако, да се њима ђак не може никако помоћи.

Не вреде много ни примери, који без целине стоје под једним натписом. Уз то има и неподесних примера, на пр. „Мисли богаташа нису увек часне“ или „Штедња је слична лакомству“ (26. страна, 87. број, 1. реченица). Тако је и ово: „Најгори је савет онај пријатеља“ стр. 27., бр. 89., речен. 10). У примерима има и монотоније на пр. у 3. броју, где је натпис „шума“, а реченице су без везе.

И ако не могу одобрити Шајндлеров метод, ипак је оно, што је у Шајндлеровој књизи, тачно. Није тако у књизи г. Калика. Г. Калик није речима у вокабулару давао оно значење, које оне имају у примерима, те ће ученик према оном значењу речи, које нађе у вокабулару често погрешно преводити. Шта више, појединим речима дао је и такво значење, које оне и немају. Тако на пр. на 6. страни под 8. бројем гласи 3. реченица: „Merito igitur industrium agricolam amamus“. Кад у вокабулару под 8. бројем потражимо реч „merito“, наћи ћемо да значи „заслужујем“ и према том значењу

речи „merito“ имамо у поменутој реченици два лична глаголска облика *merito* и *amamus*. Кад се сад према том преведе та реченица, а почетник ће је морати тако преводити, онда излази овај *absurdum*: „Заслужујем дакле марљивог земљорадника (по вокабулару: тежака) љубимо“ (cf. и 71. страну). Речи „merito“ могао је г. Калик дати такво значење само с тога, што није читао реченицу у примерима и према њима давао значења речима у вокабулару. Да је читао примере, он би видео да је у том примеру реч „merito“ *прилог*, а не *глагол*, и да значи „с правом, по заслуги“, а не *заслужујем*. Тако би се морао превести и пример (5. реченица под 11. бројем) „Merito igitur animo interdum otium datur“. На 8. страни под 13. бројем имамо овакву реченицу (6): „Quam saepe curae animum adflectant“. Кад ученик потражи у вокабулару под 13. бројем значење речи *quam*, наћи ће да значи „него“ и онда ће реченицу превести на српски језик овако: „Него често бриге муче душу“, а треба превести „Како често бриге муче душу“. Г. Калик узима да је реч *quam* *свеза*, а међу тим је *прилог*. Ако потражимо реч *quam* и у индексу латинских речи, наћи ћемо поред те речи бројеве 8 и 77, који упућују на те бројеве у вокабулару, али и под тим бројевима стоји *quam* само са значењем „него“. Такви примери, у којима стоји *quam* уз адвербе и придеве, налазе се у целој књизи овде онде, али се ученик не може никако помоћи како да преведе те реченице. На 8. страни под 15. бројем гласи 2. реченица: *Quis ruorum et virorum ignorat fabulas de equo* etc. Под 15. бројем у вокабулару између осталих речи стоји и „*de equo*“ (абл.)“ са значењем „с коња“. Према том ће ученик превести овако ту реченицу: „Ко од дечака и људи не зна басне *с коња*“ etc, а међу тим овде *de equo* значи „о коњу“, јер је тај израз и у српском и у латинском језику објекат. Г. Калику је то локална одредба, те отуда мора бити и бесмислица у преводу. Тако исто неће моћи ученик превести како треба ни реченицу „*Imprimis poetisam et musicam artibus liberalibus adnumeramus*“ (страна 14., број 38.), јер је под 38. бројем у вокабулару *adnumero* преведено само са „убрајам“. Према значењу речи *longe* „далеко“ у вокабулару под 41. бројем ученик ће реченицу *Omnium aedificiorum veterum curia longe prima est et magnitudine et splendore* (види и 41. број примера) морати овако превести: „Од свих старих зграда курија је *далеко прва* и по величини и по сјају“. Тако би се превело *longe* и у примеру „*Vitia hominum vituperare longe facillimum est*“ (26. страна, 85. број, 1. реченица). Према значењу „*spargo* сипам“ у вокабулару под 43. бројем превешће ученик *semina spargunt* (страна 16., број 43.) „семе сипају“. Израз *optimo iure* (25. страна, 88. број) неће ученик моћи ни превести, јер не налази нигде значење тога израза. Тако и „*Melius est unum diligenter agere quam plurima neglegenter*“ (28. страна, 95. број, 5. реченица) преводиће према значењу речи *agere* „терати“ (види у вокабулару под 95. бројем) овако: „Боље је једно марљиво *терати* него врло много немарљиво“. Овде глагол *agere* значи „радити“, а г. Калик је према немачком *treiben* узео значење „терати“, не гледајући значење, које та реч има у примерима. Препозицији *ad* није нигде дано у вокабулару оно значење, које одговара значењу што је у примерима (упореди 19. страну, 56. број — *ad magnos... labores* и 11. страну, 25. број, 3. реченицу: — *ad nova opera*, што би се према значењу препозиције *ad* у вокабулару превело са „на нова дела и т. д.). Тако је и речи *continetur* у вокабулару под 79. бројем дано значење „садржава се“, а међу тим према примерима на 24. страни под 79. бројем значи „ограничава се, окружује се, затвара се“. Али доста, јер ко би могао све те примере побројати. Према том се ученик и то као почетник

нагони да преводи сасвим наопако. Друкчије не може ни бити, кад се г. преводилац није хтео потрудити да према значењу речи у примерима унесе њихова значења и у вокабулар, па да се та значења подударaju.

Али осим тога има и других погрешака. Тако г. Калику у вокабулару под бројем 19. *Aegyptus*, (i), f. значи „Египћанин“. Ученик тако не зна ни како се каже „Египат“, а погрешно учи да је *Aegyptus*, (i) f. „Египћанин“. Ту су две погрешке: 1) „Египћанин“ се не каже *Aegyptus*, већ *Aegyptius*, i, m. 2) Њак учи да су имена народа женског рода, и ако су мушког рода, јер г. Калик вели „*Aegyptus*, (i), f. *Egiptianin*“. Ученик то верује и учи се погрешци. Тако у вокабулару под 190. бројем има *cum magno detrimento* са значењем „великим губитком“, а та се конструкција подудара и у српском и у латинском језику; за тим на 70. страни *inundo natamam* место *uouilavim*; *autumno jeceni* (место: у јесен) (74. страна); *obnoxius подложен* (75. страна); *gignuntur uostroje* (место: *uostajaj*, јер оно што се рађа то и постаје) (92. страна; cf. и примере под 60. бројем); *exsisto uostrojum* (страна 105.) место *uostajajem*, јер је друго *uostajajati* (*uostajajem*) entstehen, а то управо и значи *exsistere*, а друго опет *uostajajati* (*uostrojum*) ein wenig stehen bleiben consisto paululum; *iniustus neopravdan* (106. страна); *nemini dat. од „немо“* (107. страна); *pendeo висим обесим* (109. страна), а међу тим глагол *pendeo* има само интранзитивно значење *висити* (немачко: hängen), а не и транзитивно значење *обесити* (немачко: aufhängen, латинско: suspendere). Да је *pendeo* интранзитиван глагол. могао је г. Калик видети и из примера под 107. бројем: „*una* (sc. pera), *propriis vitiis referta, post tergum pendet*“; *ante pectus* не значи „пред прса“, већ „пред прсима“, као што се види и из примера „*altera* (sc. pera), *alienis gravis, ante pectus* (32. страна, број 107.); *penna* (110. страна) и у плуралу има значење *пера*, а не *крила*, а то се најбоље види из примера под 107. бројем на 32. страни; *Abnoba* (113. страна) преводи са „Црна шума“, и ако је то *pomen proprrium* (управо: Абнова, данас: Шварцвалд); *silva Hercynia* „Хирцијнска шума“ (114. страна); *poculum цекар* (124. страна) место *чаша, цехар* (der Becher); *animam efflo* преводи између осталог и са „испуним душу“ (страна 128.); *Dores* нема у генитиву plur. *Dorium*, већ *Dorum* (137. страна); *solium* не значи *праг*, већ „престо“ (страна 137.); *Epirota* (148. страна) преводи са „Епираста“, као да је то особна именица, а међутим то је име народности и значи „Епирац“; *Pylius* (155. страна) погрешно преводи са „Пилије“, јер то није особно име, већ адјектив и значи „из Пиле, пилски“ (т.ј. Нестор); адјектив *Aegeus* (а, um) му је супстантив *Egej* место „егејски“ и т. д..

Како је граматика регулатор за читанку, то ће се према Малининој граматици примери са пасивним презенсом преводити нашим пасивним перфектом, на пр. *recte a te moneor* (страна 30., број 101; cf. и вокабулар под бројем 101.) превело би се по Малининој граматици са „с правом сам од тебе опоменут“. Кад је госп. Калик у 101. броју вокабулара *moneor* превео према граматици Малининој са „опоменут сам“, зашто онда у 113. броју вокабулара преводи *mutamur* са „мењам се“? Пасивни перфекат на пр. *Mors omnibus parata est* (44. страна, 153. број) мора се по Малининој граматици превести са „Смрт је свима била спремна“, и ако је „била је спремна“ у пас plusquamperfectum. Према том би се погрешно преводили и сви остали примери са пасивним перфектом. Пасивни plusquamperfectum на пр.*tyrannus appellatus erat* (5. реченица, број 153, 2.) превео би ученик са „био је се назвао тиранин“, а то се латински каже *se tyrannum appellaverat*, јер наше „био је се назвао“ има као и латинско *se... appellaverat* рефлексивно, а не

www.univ.rs
 УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

пассивно значење. Према том би се по Малининој граматици сви пасивни плусквамперфекти морали преводити рефлексивно, а то је нетачно. Тако би се на пр. и *os devoratum erat* (45. страна, 155. број, 5. реченица) морало преводити „кост је се била прождра“. Пример „У Атини били су они јавно похваљени“ (број 154.) према Малининој граматици превели бисмо пасивним перфектом, а међу тим треба превести пасивним плусквамперфектом, јер је и у нас облик плусквамперфекта, а тако бисмо морали преводити и остале примере, у којима је наш пасивни плусквамперфекат. Према граматици пример *Sapientes operam dant, ut vita omnibus animi virtutibus sit expleta* (48. страна, број 168., реченица 3.) превешће ученик овако: „Мудри се труде, да је живот свима душевним врлинама био испуњен“, јер и у граматици Малининој (135. страна) стоји: „*deletus sim (да) сам био испуњен*“. Облике пасивног имперфекта на пр. *nominabatur* (49. страна, 172. број) према граматици преводиће ученик нашим плусквамперфектом и обрнуто наш пасивни плусквамперфекат латинским пасивним имперфектом на пр. *bejasse застрашена са terrebatur*. Како ће ученик превести оне реченице, у којима је infinitivus perfecti субјекат [на пр. ову реченицу: *Ex malis minima elegisse hominis est prudentis* (страна 54., број 188., а. 4.)], кад у граматици није назначено, како треба преводити, а ни г. Калик није то показао? У граматици има само у напомени 2. (130. страна) то, како се infinit. perfecti act. преводи у конструкцији акузатива са инфинитивом, али ми овде немамо конструкције „*accusativus cum infinitivo*“.

И упућивања у вокабулару на граматику су на више места нетачна и непотпуна. Кога су рода супстантива прве деklinације, ученици не могу знати, јер се нигде не упућују на параграф о роду супстантива прве деklinације. Тако има „§ 35., и нап. 2.“ (стр. 75.), а треба: „§ 35., в. 1. нап. 2“. По том ће параграфу у граматици ученици учити да су имена река *Duria* и *Matrona* femin., и ако су mascul.. За примере под бројем 15. упућује г. Калик на § 16., 1. у граматици, а тај параграф нема никакве везе са тим примерима, јер се у том параграфу говори о аферези, синкопи, апокопи и елизији (в. у граматици § 16. на 19. страни). И кад би било какве везе, деца не би могла ни разумети тај параграф. За примере под 38. бројем наводи из граматике § 55., у ком ће деца учити и то, која супстантива имају у асс. sing. *im* и abl. *i*, а која опет у асс. plur. имају *is* место *es*, а таквих облика нема у читанци. У 64. броју вокабулара наводи г. Калик § 26., 2. и § 27. из граматике, где се говори о слоговима (о растављању и квантитету њихову), а то је требало да ученик научи пре деklinација.

Пошто је ученик из латинских примера научио неку конструкцију правилно, г. Калик га својим напоменама учи таквим реткостима, какве као почетник не треба ни да чује. Уз глагол *abundare* *обилувати* стоји у латинском језику ablativ. То је ђак научио из примера под првим бројем на 5. страни, где стоји *Terra abundat aquā* (Земља обилује водом). Конструкција се та подудара и у српском и у латинском језику. У 196. броју на 58. страни има у 4. реченици ово: „*цун злата и сребра*“). Кад се та напомена потражи у 196. броју вокабулара, наћи ће се ово: „4) = обилујући у^о злату (ген.) и сребру (ген.)“. Генетив уз *abundare* употребљавају само песници и то врло ретко.

Пословице су без потребе тако слободно преведене, да ће почетнику бити од мале или никакве користи, а почетника треба навикавати, да преводи што је могућно верније, а само толико слободно, колико је то потребно. Примера ради да наведем 24. пословицу *Magnum vectigal est parsimonia*, коју је г. Калик превео овако:

„У радише свега доста

У штедише још и више“. Па и то није казано како треба, јер се управо каже:

У радише свашта (свега) биме,

У штедише јоште (још и) више (Вук, речн³. s. v. радиша и штедина и посл. 6798.). Та је се пословица могла превести верно са „штедња је велики приход“, па да се њак навикне и да верно преводи и да разуме оно, што се том пословицом каже. Осим тога има и таквих пословица, које нису никако за почетнике, јер их не могу разумети ни онда, кад се преведу и онда на шта све то. Такве су пословице: *Vox populi, vox dei* „Глас народа, глас сина Божјера“; *ex ungue leonem* „од кмета и беседа“; *hic Rhodus, hic salta; frondem in silvis non vides* „не видиш шуме од дрвећа“; *creseit in adversis virtus; nulla dies sine linea*; *ne (iudicet) sutor supra crepidam* („утију у шаке!“ (место јаснијег: не плећи се у оно, што не знам) etc. Погрешно је преведена 16. посл. *Non scholae, sed vitae discimus* са „учимо се док смо живи“, а пословица управо значи „Не учимо за школу, већ за живот“ или пошто је 1. pers. plur. као општи субјекат, онда и „не учи се за школу, већ за живот“. Тако и 53. посл. *manus manum lavat* преводи са „рука руку мије, образ оба-двије“ (место: рука рџку мије) и т. д.

Има и штампарских погрешака, али нема за њих поправака. Тако је форма *horti est quadratas delectai horte* (страна 4); *firma* (sc. muri) (стр. 15., број 40.); *nestro* (20. страна, број 59.); *pannarum* (место: *pennarum*) (страна 45., број 156., 3. реченица); *copies* (место: *corias*) и *amantum* (место: *amantium*) (54. страна, број 188., d.) etc..

О српском језику г. Калика нећу ништа говорити, него ћу навести само примере, из којих ће се најбоље видети, како г. Калик после толико година свога учителовања у нашим школама нише српским језиком. Ево од врло многих примера само ових: „Цена оба одељка“ (на корицама); „вецбање“ (свуда); „башча“ (8. стр., бр. 14; стр. 9., бр. 20., речен 6., и т. д.); употребава већном презенсвршених глагола место несвршених: „опустоше се“ (стр. 8., бр. 14.) и „опустошим“ (10. број вокабулара), „роса оснажи“ (стр. 10., бр. 23.), „стече човек“ (стр. 12., бр. 30.), „ракови станују“ (стр. 9., бр. 16.), „Цишар“ (стр. 9., бр. 19.) и „Кшпар“ (бр. 19. вокабулара), „Пафус“ (стр. 10., бр. 20.) и „Паф“ (19. бр. вокабулара) и „Пафо“ (у индексу српских речи) „Велики песници упоређују врлину сјајном светлошћу“ (стр. 12., бр. 30., реченица 10.), и ако се и у српском и у латинском језику подударају конструкције; „млогих“ (стр. 13., бр. 33., речен. 1.), „јесени“ (место: у јесен) (стр. 9., бр. 18. и 20.), „дрва“ (место: дрвета) (стр. 13., бр. 33.), „Омир“ (стр. 14., бр. 37., реч. 7.) и „Хомир“ (24. бр. вокабулара), „мала искра распира“ (стр. 14., бр. 37., речен 11.), „Путовањем посматрамо стране обичаје“ (стр. 16., бр. 44., 5. речен.), „лепе песме упоређујемо медом“ (стр. 16., бр. 44., речен. 7.), „Песме добрих и великих песника насладе срца људска“ (стр. 16.), „Грађани наше отаџбине чувени су својом храброшћу“ (стр. 18., бр. 51., речен. 10.), „Употреба рогова јеленова и говеда различита је“ (стр. 21., бр. 63., речен. 5.) и ако је у српским граматицима реч *јелен* парадигма (cf. Новаковића грам. 2. издање, стр. 148.), „Најгори је савет онај пријатеља“ (sic!) (стр. 27., бр. 89., речен. 10.) (cf. немачко: *der schlechteste Rath ist der des Freundes*), „У великим опасностима често вреди глас једнога човека више него онај целога грађанства“ (стр. 29., бр. 96., реч. 4.) (cf. и немачко: *In grossen Gefahren gilt oft die Stimme eines Mannes als die der ganzen Bürgerschaft*), „О беднице, кад немаш код куће најмилије другове,

а ја с мојом браћом и сестрама терам сваки дан шалу и збиљу“ (стр. 31., бр. 103.), „Не био ни свима ни никоје пријатељ!“ (стр. 38., бр. 126., речен. 1.), „Правем сте ви, песници“ etc (стр. 44.), „Гада кириција натовари коња не само целим теретом, који је магарац носио, него и кожом истога. Тада, већ касно, кајаше коњ што беше набусит“ (стр. 45., бр. 156., речен. 3.), „Јупитера зваху Римљани најбољи и највећи“ (стр. 52., бр. 182., речен. 3.), „Дај Боже, да се не насуче“ (sc. брод) „на плићак“ (стр. 52., бр. 187.), у битци (на више места), „Време употребљено у науке“ (стр. 58., бр. 195., речен. 7.), „Суд Париза“ (стр. 59.) и „Парис“ (стр. 154; место: Парид и суд Паридов), „Калхе, Калхас“ (место: Калхант, стр. 155.) „Свете књиге држали су Римљани државно с највећом бригом (стр. 61., бр. 199., речен. 11.), „препоручам“ (стр. 77., 121. и 164.), „окружива, благодарна“ (стр. 81.), „дувар“ (стр. 85. и 185.), „свежи бусењ“ (стр. 86., и у речнику на 184. стр.), „ораћа стока, исечу се“ (стр. 87.), „супруг, супруга“ (стр. 89.), „отврдну се, очврсте се“ (стр. 90.), „нишчезују“ (стр. 91.), „извиниће“ (стр. 98. и 185.), „Дрански“ (стр. 100.), „јули, марцијев, Квинтил, секстил, Идус (Idus) (стр. 105.), „правом“ (merito) (стр. 111. и 184.), „предмет сам дивљења, глуп, будност, због будности“ (стр. 111.), „гордост, горд, охо“ (стр. 115. и 185.), „Гаје Јулије Цесар“ (стр. 118.), „у Јејејском мору“ (стр. 119.) и „у Јејејском“ (стр. 128.), „доброхотност, благонаклоност (стр. 119.), „херкуда ми“ (стр. 119.), „пробуђујем, потстичем“ (121. страна), „Лацедемонац и Лакедемон“ (стр. 123. и 137.), „Сиракусанац и Сиракуза (стр. 126.), „подвргавам се војничкој служби“ „природни положај нека места“ (стр. 132.), „поседујем“ (стр. 137.), „одбацам“ (стр. 139.), „благајна“ (стр. 141.), „ошћење с људима, сељење, фини, извршавам“ (стр. 144.), „лађу с обале у море поринути, насучам се“ [речи *насучам се* и нема, а има покрајинско *насучем се* у значењу: *наседнем* (о броду); стр. 145.], „разорујем“ (стр. 155.), „умр'о, бдјем примећувам, довршавам“ (стр. 158.), „Тетис и Ерис (место: Тетида и Ерида) (стр. 154.), „Цитерон“ (место Китерон) (стр. 160.), „виткаст, Ромулус (и на 30. страни под 100. бројем има опет: од Ромула, Ромуло), „сажалене, Саламински, такмичити, топао и тонал Цитар“ (место: цитра) (стр. 184.), „окречем“ (место: окрећем) (стр. 164.), „корисност, збир више породица иста порекла и језика“ (стр. 166.), „љубав која потиче из наклоности (из дужности)“ (стр. 167.) и т. д..

У предговору своје књиге каже г. Калик између осталог и то, како се Штајнерова и Шајндлерова књига, коју је он превео, употребљава и у неким немачким школама. Ако би где Немци употребили ту књигу, то би је употребили у Пруској, у којој има преко 500 гимназија. У „Verzeichniss der an den höheren Lehranstalten Preussens eingeführten Schulbüchern im amtlichen Auftrage herausgegeben von Dr. Horn [1901. Berlin und Leipzig] наводе се за све предмете имена свих оних писаца, чија се дела употребљавају у пруским гимназијама и само за латински језик (ibid. III. Latein. S. 34—44) наводи се 70 писаца, али међу њима ни помена нема о Штајнеру и Шајндлеру. Та зар ће Немци за своје школе узимати још и књигу Штајнера и Шајндлера, кад имају толико бољих школских књига, да се не зна, која је од које боља и изврснија!

Не само што нема ништа, што бих препоручио и похвалио, већ шта више морам жалити, што се овако израђена књига може и појавити. Мислим да је већ крајње време, да се овако што више и не појављује.

Београд.

месеца априла 1901. године.

Просветном Савету врло захвалан
Јанко Лукић.

Реферат г. Малине гласи:

Главном Просветном Савету

Извештен сам писмом пословође Главнога Просветнога Савета од 10. фебруара СБр. 1., да ме је Главни Просветни Савет одредио да дам своје мишљење о првом делу „Латинске Читанке од Јосифа Штајнера и Dr. Авг. Шајдлера“, коју је превео и удесио за српске ученике г. Спира Калик. Одазивајући се овом позиву усуђујем се замолити Главни Просветни Савет, да том приликом саслуша моје мишљење о целокупном стању досадашње наставе у класичним језицима.

Чему још учити латински језик, кад је то мртав језик, и тиме губити скупо време, које би се можда могло употребити на штогод боље? То је био приговор са више страна против учења тога језика, али се и та вика утишала и наступио је обрт у свима државама у корист латинскога језика; јер се увидело, да класични језици имају васпитну силу, која се за сада барем ничим другим не да надокнадити. Учењем језика почиње свако научно познавање; учењем језика полаже се темељ логичном мишљењу. А то се неће постићи учењем самога материнскога језика, пошто је он творевина навике а не апстрактнога мишљења. „Онај, који туђих језика не зна, мало ће и о свом језику знати. (Поједини изузеци не побијају те истине.) Јер друго је својим језиком говорити, друго о њем савршено знање имати. Ако хоћемо да проникнемо у организам свога језика, треба да уз то правила и туђих језика проучавамо. Испоређивањем материнскога језика с којим туђим језиком излазе својства и разлике и врлине обају језика пред очи, а то бива тим јасније и тим боље, колико је савршенији туђи језик, с којим се матерински језик испоређује. Граматички облици новијих језика веома су окрњени и порушени, зато нам ти језици за теорично изучавање нашега језика неће од толике користи бити као савршенији стари класични језици. Ваш стари класични језици због свога богатства у облицима и због савршене синтаксе приморавају ученика, да не преводи само реч по реч, реченицу по реченицу, него да за туђе фразе, слике и конструкције тражи у свом језику онаке, који онима одговарају; ту треба сваки појам право схватити, реченице и периоде јасно разлагати. Тако постаје борба између два језика, која се са својим силама надмећу и час своје богатство и обиље, час сиромаштво и оскудност откривају. Ту се више пута показује, да за опширне и млитаве изражаје материнскога језика има у старим класичним језицима језгровитих изражаја. Тако се ученик приучава на јасност, сходност и језгровитост изражаја у свом језику.“¹⁾ На тај начин научиће се ученици чистоти, јасности, одмерености и изразитости у говору и писању, и умножиће обиље речи, које ће им служити за употребу при читању дела, у којима се показује, што је на народном језику најбоље и најдубље, и у којима је природна лепота и пуноћа народнога нам језика добила свој најживљи израз. У овоме правцу важност знања туђих језика знали су још Римљани да оцене, и тој својој оцени дали су израза у познатој изреци: „Колико ко језика зна, толико људи вреди“. Али је и с другога гледишта вредноћа класичних језика од велике важности за образовање омладине.

„Класични су списи најбоље васпитно средство за дух, јер су лепо и просто написани. Истина да је наш живот разноврснији, богатији и обилатији него ли живот оних старих; наше беседништво обухвата више предмета, наша

¹⁾ Д. Зима. О важности старога грчкога језика за образовање ученичко.

политика има више дужности и брига, наше драме и наша свирка изнаша нам више страсти; али баш с тога, што је човечји живот постао све заплетенији, младићски дух, који се тек буди, лакше схваћа оне прве његове епохе. Стари век је најбоља школа за младост, јер то уједно је и младост човечанства. У ремедица класичне уметности посматра младић узоре најсавршеније лепоте, истражује темеље и типове друштвене и државне заједнице, диви се свежини мисли, гипкости и патетичности израза, живахности и узвишености осећаја. У величанственим примерима класичне образованости шири се видокруг његових идеја и погледа, челичи му се карактер, те се не да ничим помести у обожавању истине и правде, у љубави свега што је поштено, нежно и узорито, а у мржњи онога, што је притворно, развратно и грамжљиво. Тиме пак, што је класични стари век подобан, да образује бистре, снажне и живе духове, уједно и спрема младиће за практичан живот; јер баш зато, што је стари век тако далеко од нас, даје прилике за упоређивање, а тим нам пружа средство за јасно суђење¹⁾. Садржај класичних списа чини темељ етичном и естетичном образовању. У тим се књигама врлина слави и добра дела узвишују, а оначина се осуђује и заблуде људске куде и на ругло стављају.

Ту васпитну моћ признају и противници класичним језицима на страни, те саветују, да би се књиге старих Грка и Римљана могле проучавати у преводима и тако пригледети тежак посао учења тих језика. Али на несрећу не може бити никад превод оно, што је оригинал. Ако је превод веран, недостаје му лепоте, ако ли је леп недостаје му верности. Више мање сваки превод тек је сенка оригинала. У преводу губи се сва дражест оригиналнога језика, сва жива боја његова, сва музикална складност његова, једном речју сва душа његова.

А какав говор воде противници класицизма у нас? „Да устану стари Грци, па да нас виде, да ми данас после 2000 год. још њих узимамо за учитеље и образце, пошљували би нас и све би своје списе спалили, да немамо ни тога, кад смо такве бубе, да немамо за 2000 год. напредније од онога. Викали би нам: бубе! и куд вам прођоше 2000 година. — Да поустају стари Грци и Латини из гробова, они би се чудили нашој глупости, да ми учимо из њихових књига још, а сто пута више знамо од њих и све боље знамо од њих“²⁾. — Зло би и наопако било, да кроз толико векова новији народи у наукама нису стигли даље од старих; али се не, да порећи, да многе науке већ ту имају свој заметак, шта више има примера, да је оно, што се у списима старокласичним вековима сматрало као гатка, новија наука потврдила. Тако су на пр. о унутрашњости Африке, која је до најновијих времена била за нас тамна, имали Грци података. „По Птолемеју Нил извире из језера на јужној хемисфери. Новија су открића то потврдила. Птолемеј је знао и за планине у изворској области Ниловој, назива их Месереџин Бреговима и тврди, да Нил храни вода од топлења снега, снежна и глечерска вода. Новији путници (Burton) сазнали су, да се земља између поменутих језера и обале морске назива збиља месечевом (Унјамвеси); осим тога се пре кратког времена пенетрао по снежним висовима Килиманџара један немачки туриста и потврдио и други факт Птолемејев. Питагора и Питагорејци први су проповедали, да је земља лоптастог облика. Одлучно је решио ово питање Аристотел, који је употребио помрачење месеца као први чудни доказ за лоптасти облик

1) Dr. Joh. Schrödter. Zur Methode des lat. Unterrichts auf Gymnasien. Pag. 4.

2) Школска реформа. Из заоставштине † Др. Ђ. Натомевића одштапао у Наставнику (књ. IV., св. 3.) Др. М. Шивић.

земљин. Архимед је математички доказивао, да морско огледало мора бити конвексно и имати обим једнога дела лоптина, а Птоломеј је ово утврдио другим чулним доказом, којим се сада у првим ступњима наставе доказује лоптасти облик земљин, лађама, које се примичу или удаљују од обале. Ератостен је на 200 год. пре Хр. први одредио дужину једнога степена меридијанова, мерећи лук између Александрије и Сијене (данашњег Асуана) и израчунао обим земљин. Хераклид је разликовао спољне и унутрашње планете. Аристрах је навестио хелиоцентрички систем Коперников. Хипарх је открио прецесију екваторијала. Јелини су знали, да се разлике у географским дужинама појединих тачака дају одредити по сунчевим и месечевим помрачењима. Прве карте цртао је Анаксимандар на 547 г. пр. Хр. Први географ, који је места фиксирао хоризонталним координатама географским био је Марин из Тира. Његов непосредни последник Птоломеј одређивао је у својим табелама географску ширину и дужину ушћа и извора познатих већих река и почетак и крај планинских венаца. Први подневак, према којем је израчунавана географска дужина, пролазио је кроз Срећна (= Канарска) острва, главни је упоредник био родоски. На основу оних табела цртане су карте и за време његово и после њега, и то су се његови последници служили пројекцијама, које бисмо данашњим именима могли назвати цилиндричном и коничном, а Птоломеј је препоручивао пројекцију, коју сада зовемо стереографском. — Са много оштроумности разматрали су Јелини и утицај природе на људски род, и највећи стари географ Страбон и овде светли својим духовитим схватањима и претходник је погледима Ритеровим. И златна књига Хипархова, како је Блауенбах назвао, мали спис овога великог лекара о утицају ваздуха, воде и положаја на становништво, садржи много ваљаних рефлексија.¹⁾ — Грчки философ Аристотел већ је писао о биљкама, животињама и неким минералима, и својим ученицима предавао јестаственицу. У његовом духу продужио је проучавање природе Теофраст, који се сматра као оснивалац ботанике, и који је написао у научном духу „Природну историју“ и „Науку о биљу“. У Римљана истиче се као природњак Плиније Старији, који је прикупио у своме великом делу „Historia naturalis“ све, што је дотле писано из природних наука. Замени најмлађе наше науке — геологије — заоденути су песничким рухом у Овидијевим метаморфозама. Философији, филологији, математици, природним наукама, историји, беседништву, правништву — у кратко свима наукама и вештинама, о којима се сада бавимо, ударен је у класичној стародревности чврст темељ. Стећи такле знање о овоме културном свету оправдан је захтев, који се мора изискивати од свакога научно образованог човека.

Ако школовани људи у нас устају против класичних језика, то им повод за то даје једино неуспех у тим језицима, а не сам предмет. А такав се приговор чини с правом не само класичним мртвим језицима, него и туђим живим језицима. Учење туђих језика у нашим гимназијама траје више година; али оно према утрошеном времену не показује ни приближно повољна резултата. Да би се злу за времена могао наћи лек, треба му знати узрок. Нема сумње, да се за сваки посао, да би се он извршио како ваља, треба довољна количина времена, за које може да се уради. Ну узрок слабом успеху у туђим језицима није у малој количини времена, већ у сасвим другим приликама. Ја ћу огледати, да изнесем само, које ми изгледају најважније.

Први узрок слабом успеху у тим језицима у томе је, што програм научнога градива није сасвим јасно одређен. Ту је махну запазио јамачно и Главни

¹⁾ Др. Ј. Цвијић. Данашње стање географске науке.

Просветни Савет; јер је у писму од 3. фебр. 1899. год. СВр. 5., којим ми јавља, да сам изабран за члана комисије, која ће израдити програме предавања латинскога и грчкога језика за наше гимназије, поставио ове оправдане захтеве: а.) да програми буду *детални* тако, да би наставници могли *поуздано знати обим предавања у сваком разреду*; б.) да основе за израду нових програма буду садашњи привремени програми, које је прописао г. мистар просвете; в.) да се при изради програма обрати нарочита пажња на писмене радове школске и домаће.

Како је израђен програм предавања немачкога језика, и јесу ли учињене у њему исправке погрешнога привременога програма, мени није познато. За француски и класичне језике поднесени су програми, који су краћи и неодређенији од привремених, а за које се може с правом рећи, да су после 14 месечног перада склопљени на брзу руку, дан или неколико сати пре но што су изнесени пред форум Главног Просветног Савета. Детаљно израђени програм за предавање класичних језика није био ни читан с разлога, који су изнели творци окрњенога програма, да не треба одузимати наставницима индивидуално поље ууствима просветних власти, која би ишла и сувише у појединости. Остављати детаљисање програма личном нахођењу наставникову, мислим, у сваком је погледу штетно по ђаке и наставу; јер ће једни наставници до ситнице разрадити све партије обухваћене програмом, а други ће се задовољити, да додирну само површину тих партија. У једним ће дакле заводити бити језиковна настава најтежи предмет, док се у другим, тако рећи, неће ништа учити. А и практични уџбеници састављени по таквом програму увек ће носити обележје његове неодређености. Везати овако ток наставе на свима тачкама њеним је заблуда, те се не може очекивати, да здраве плодове донесе, што се на заблуди оснива. Ако се дакле зло хоће да лечи, ваља избегавати, што је успеху сметало, а пре свега ваља бити на чисто са сврхом, за којом се тежи. То нас може сачувати од лутања, које није нигде тако штетно као у питањима о школи и настави.

Вежемо ли за ово разнолико схватање задатка језикозне наставе још и често премештање наставника из једнога места у друго, онда имате пред собом други кобни узрок неуспеху у тим језицима. Често мењање наставника изазива и често мењање методе проучавања језика, па место да се стално и поуздано иде циљу, ученици се морају колебати између разних метода, и сваком променом почињати изнова. Ако је где потребна сталност наставничка, то је она пре свега потребна у језиковној настави, у којој све раније стечено знање ваља да служи као основица за даље напредовање.

Трећи је узрок slabим успесима од учења туђих језика у томе, што многи од наставника, на жалост, нису дорасли својој озбиљној дужности. Нема сумње да је рад наставников главно, и наставник који је спреман и правилно схваћа задатак наставе, учиниће што треба и са мање подесним програмом и мање подесном књигом. Па ипак су на погрешном путу они, који прецењују вредност честитога предавача толико, да се због тога премало обзиру на улесност програма и школске књиге. Ако се они држе онога што владика Данило говораше Вуку Мандушићу (кад је плакао за својим у боју пребијеним цеверданом) рекавши му: „У рукама Мандушића Вука биће свака пушка убојита“ — ја бих им одговорно, да је при свем том и Вук Мандушић знао, за што плаче за својим опробаним цеверданом. Али баш с тога, што имамо мало спремних наставника и што их, по старању које се поклања овој оскудици, за дуго још већемо ни имати, те ће још дуго и дуго туђи живи и мртви језици бар на основноме ступњу (за који се држи, да не треба Бог

зна каква знања) предавати као „дубок“ људи, којима то ни из далека није струка и који их морају предавати само за то, што су и они некада учили нешто мало од туђих језика: нарочито за то треба да је казано у програмима све до ситница јасно и разгледно, како не би и сам наставник дошао у забуну пред ђацима. Наша Велика Школа даје стручне наставнике за све друге гимназијске предмете, само нема за стварање наставника за туђе живе језике у њеном садашњем устројству никаквих одредаба а за класичне старе језике врло оскудне. С оваком спремом, која се добива на нашој Великој Школи у класичној дисциплини, не могу наставници извести реформу у духу наставнога плана, који је сад пред нама. Да ово нису празне речи, усуђујем се изнети овде суд г. Љ. Јовановића,¹⁾ који вели: „И ако бих и сам био да се број часова из латинскога умножи, и да се грчки уведе, ипак сам сад противан томе, јер нема ко да то изврши. Ја сам чуо, да говоре, како има неких 45 људи у Србији који могу ово радити. Међу тим ја смем рећи да нема више од пет до шест људи, јер не треба веровати, да може радити по томе плану и програму оно што је свршило нашу Вел. Школу. Ми који смо свршили Вел. Школу знамо врло добро, да у њој добивамо из латинског и грчког језика само граматичког знања. Даље, ви знате, шта се до сад тражило на професорским испитима. Тражило се само граматичко знање и нешто из историје књижевности. Процитивање из књижевности је врло мало или, скоро да кажем, никакво. Знам једног професора, за кога се говори, да је био врло добро спремљен и који је добро положио испит, и он је дошао на испит не знајући да му треба прочитати историју књижевности. Ја смем да кажем да се и на В. Школи од голе форме граматичке не иде даље,²⁾ а сад се тражи да ђаци, који знање духа класичног нису добили у Вел. Школи, пренесе то знање на ученике! Та сами даље од знања латинске граматике не могу ни мрднути... Ја идем и даље и велим, да ми немамо људи ни само за предавање латинскога и грчкога у прва четири разреда, а камо ли и за остале разреде. То су фактички данашње прилике, о којима се мора водити рачуна.“ —

То је зацело истинита али жалосна слика, која је у толико жалоснија, што је и то граматичко образовање засновано на старом дескриптивно-мнемоничном принципу, а на рационално-научни принцип, да се, што се боље може, примене резултати модерне науке о језику, не обраћа се никаква пажња. То је врло жалосна појава, што се класична филологија тако јадно предаје у највишем просветном заводу српскога народа, коме су код куће баш тим новим путем и методом очи отворене, који тој вишој науци, томе аналитичном упоредно-историском начину има да захвали не за штогод мање него за књижевну обраду свога чистог народног језика. Српски језик није образован ни пре сто, ни пре двеста година, кад се за нову методу знало није; он се ево образује баш светлошћу те нове методе, од људи који се само том методом служе. Штета је и за чудо, што у овом у нашој Вел. Школи изостаје баш латински језик, коме у наставноме гимназиском системату и није задатак само практичан, као новијим језицима, него који класичном конструкцијом и обрађеношћу својом има задатак, да интелектуалну страну ученикову изостри, утаћи, образује. Граматичко је школовање до душе само једна страна научнога обра-

¹⁾ Наставник књ. III. св. 6. Конференција београдских одбора „Проф. Друштва“.

²⁾ Да је и то граматичко знање врло лабаво, доказ је, што један професор на испиту није знао врсте погодбених реченица, други правило о „consecutio temporum“, што морају знати ученици нижих разреда, а трећи тумачећи на практичном предавању облике глагола IV. конјугације правно је на табли такве погрешке, да су га ђаци 3. разреда поправљали.

зовања, њему се мора придружити и удубљивање младалачкога духа у дух старине. Ученик треба да изнесе из школе одсјај и неизгладљив утисак лепоте и душевне дубине класичне старине у толикој мери, да тако естетичко образовање оплемењујући утиче на осећаје његове и на моралну основу његова бића, да задобије жив појам о узајамности наше културе са старином, и да упозна, где су основи нашој култури, шта је главно, а које су пролазне појаве у животоу народа. К бољем познавању старине могу доста допринети и подесне књиге за вежбање у грчком и латинском језику, ако им се грађа изабере и обради са стварне тачке гледишта, а да се према томе обрати пажња и на речи у њима.

Наше пак досадашње књиге за вежбање, како Лекићеви „Примери за латинске облике“ тако и Живковићева „Латинска читанка“, неподесне су, а то је четврти узрок неуспеху у латинском језику.

„Латинска читанка“ г. Живковића (I. и II. део) од оних је уџбеника, о којима је врло лако дати свој суд. Довољно је само прелистати је, те бити на чисто са вредношћу њезином. У њој нема никакве методе, никаква плана, ни распореда. Ако би се хтели набрајати и исправљати недостаци и погрешке у њој, онда се управо не зна, с које стране пре да се почне, ни где да се стане, а да оцена не пређе двојином обим самога дела. Ниједан од ова два дела није удешен за школу и био би грех, да се и у једној школи по тој књизи предаје.

Што се пак тиче књиге г. Лекића, о њеној неподесности донео је свој суд VII. годишњи збор Проф. Друштва, а потписани је штампао у X. књ. З. св. Наставника свој реферат о њој, у коме је изложио главне мане њене а и ове су довољне, да је обележе као неподесну за школску употребу.

Један од најтежих послова је писати уџбенике. Није довољна само теорија, већ ту треба и искуства и ока, да се процени, шта треба да уђе у књигу, и педагошке спреме, да се умедне узети материјал распоредити што прегледније и јасније за љаке. Ако нарочито ово последње недостаје, онда се јако отежава схватање самога предмета у деце.

Вежбања Лекићева израђена је тако, да се по њој учи латински језик зарад граматике, а не ради дела, која су написана на томе језику. Против оваквог схватања језичнога учења и сама је сврха наставе у класичним језицима. Класична настава мора тежити за тим, да упозна младеж с духом и животоу класичних народа, и да се стара да ученик понесе са собом у свет оно душевно благо, које ће му оштрили његов политички, етички и естетички суд. За то ваља тежити за тим, да се младеж доведе што краћим и поузданијим путем до извора, из којих ће црпети то знање — а то су дела грчких и римских писаца. Према томе је сасвим природан закључак, да читање мора бити почетак, средиште и завршетак језиковне наставе, а граматика да је потчињена штиву.

Обрађујући граматiku по угледу напреднијег школства, доћи ћемо пре до читања класика, а моћи ћемо и више читати, а опет ћемо олакшати и омиљети посао ученику и оборити важан приговор, да је младеж оптерећена. С тим пак да се граматика учи по могућству на непрекидном штиву, у уској је свези и потреба других требника за вежбање. Утврђивање теориски научених граматичких правила кратким реченицама, као што су у Лекића, поређаним по граматичким правилима без интереснога садржаја, али шаренога, измешаног из свих могућих области, постизава се само то, да ученици добивају неко знање из науке о облицима и синтаксе, али се промаши главна сврха — разумевање садржине: јер се за један час износи пред ученика го-

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

лика маса, да не може ништа да запамти и зато не схваћа ни оно, што би се иначе дало схватити.

Није ми намера, да из требника избацам реченице, које су пуне садржаја, а да захтевам, да се језик у нижим разредима учи само на непрекидном штиву. Моје је чврсто убеђење, да би и један и други правац допринео мало користи. Првим се занемарује садржина, а другим чврсто знање граматике, без које не може бити поузданог разумевања класика. Држећи се златнога правила „in medio virtus“, мишљења сам, да у читанци за почетну језиковну наставу морају бити и реченице и непрекидно штиво. Жеља ми је само, да буде избор тих реченица бољи, да њихову садржину ученик лако схвати и да ова у њему мисао створи. Богато благо од реченица пуних садржаја оставила нам је латинска књижевност у пословицама и изрекама. У њима је сложена духовна храна, коју може настава у латинском језику пружити ученицима нижих разреда и њима утврдити граматичко знање њихово. Ону муку, што им је задаје граматика, засладиће садржина тих пословица, изрека и непрекидног штива, што за њима иде.

С поимањем онога, што треба утврдити као наставни задатак, стоји у најтежњој вези обим и каквоћа наставнога градива, да може бити добро обрађено; јер права вредност и успех наставе није у гомили суровога градива, које се предаје, него у обради и извлачењу користи из тога. Али тим није још све учињено, још се треба обазрети на разређивање и излагање овога. При разређивању треба тежити, да се постигне двоје: прво, да се појединости, што год се може сведе на заједнички основ и да се овим обухвате; друго, да се пази при обради појединости и на природни ред тако, да се пре свега пробере оно, што је ближе и у неколико познато, па с помоћу тога, да се може схватити оно, што је даље и непознато. Даље треба потанко испитати, да ли и колико вреди то градиво као дидактично т. ј. колико може да да сталних и опширних погледа из области чулнога, као и духовнога разматрања, да разбистри и образује суђење, да потпомогне произвођење једрих појмова, да утиче на што дубље морално осећање и на образовање воље и карактера, у кратко да послужи значајном проширењу погледа, обогаћењу целокупнога унутрашњег живота и успешном развиту унутрашњег човека.

Одабирање градива води на послетку својском одбацавању свега, што као дидактично нема вредности, т. ј. свега, што није подесно да образовање ученика буде једно, што се не може сложити с органским развиту, те је с тога само спољашње оптерећивање, као: мртва номенклатура, ништарија излишних правила и још излишних изузетака, она мртва систематика, до које се заједно с учеником не долази самом наставом, него му се само споља намеће као шаблона.

Тако схваћам писање школске књиге, и с те тачке поћи ћу у разгледање I. дела „Латинске читанке“ Ј. Штајнера и Др. Авг. Шајндлера, коју је превео и удесио за српске ученике г. Спира Калић.

Градиво у овој читанци, нарочито у латинском тексту, одговара како својом каквоћом тако и распоредом своје садржине потпуно задатку, који се од таквих требника тражи. Овај се распоред огледа колико у реду, којим одељци и чланци долазе један за другим, толико и у прегледном распоређивању садржине појединих комада за читање. Садржина њихова пружа ученику васпитно градиво за ум, машту и осећање. Прибирању градива поклоњена је довољна пажња, да буде такво, да чланци у њему пружају лако разумљиве, заокружене и ученичкој снази и склоностима прилагодне слике, које су тако подесне, да подстичу на рад свестране духовне радљивости код ученика, а што

се реда тиче, којим једни чланци за другима долазе, није ни шарен по смени ни заморан по једнообразности, већ иду једно за другим како то захтевају потребе ученичкога развитка. У читанци јасно се истиче гледиште састављача њених, који су тежили за тим, да буде она поступаоница за књижевност, старајући се, да она одговори савременим захтевима. Ко пореди садржину и њезин распоред са педагошким захтевима, које сам мало више истакао, лако ће се о овоме уверити. Ту се износе дивне слике из природе, описују карактери појединих људи и народа, славе се њихове врлине и велика дела, а куде и износе на ругло њихови пороци; у краткој садржини свију чланака је поучна и подесна за облагорођење и ударање чврстог темеља праве човечности у деце.

Увиђајући, да вежбања на простим реченицама без икаквога садржаја, не помажу ону умну гимнастику, која тражи, да се ученик у тим вежбањима навикава, да упоређује једно с другим, да тражи узрочне везе, да се мало по мало сирјателује с карактером латинских речи, њихових облика и с карактером латинских реченица, и да све више осећа језгровитост, окретност, озбиљност и одмереност мисли, састављачи ове читанке унели су у њу, после неког претходног теориског знања, што више непрекиднога штива (басне, приче, описе, разговоре, писма), а реченице су употребили само онде, где је то изискивала исцрпна употреба граматичких облика; али су се у том случају послужили за ту сврху пословницама и изрекама подесним и за учење на памет. Па и груписање реченица за претходно теориско знање разликује се знатно од реченица у Лекићевој и Живковићевој књизи. Примера ради наводим само њихове натписе: 1. Земља. 2. Шума. 3. Башча. 4. Потоци и реке. 5. Лађар. 6. Земљорадник. 7. Рат и т. д. Та су вежбања састављена од простих реченица. У њима, на пр. у чланку „Земља“ долазе именице I. деklinације у свима облицима, али су све те именице имена ствари, које су у непосредној вези са „земљом“ те чине лезу целину, док су примери у Лекићевим и Живковићевим вежбањима поцрпени из разних области, те гоне ученика да престано мења представе, а граматички облици у њима ипак нису исцрпени.

Што се тиче језика, латинска је дикција у свима вежбањима у Каликовој читанци сасвим коректна, у примерима пак српским, који износе $\frac{1}{3}$ од латинскога штива и служе само за то, да ученик покаже своје знање облика и умешност, да их веже у реченицу у духу латинскога језика, преводилац није свуда пазно на чистоту и правилност српскога језика. Ја сам у почетку овога реферата, говорећи о циљу изучавања туђих језика, истакао као неизоставну погодбу, да треба приучавати ђака чистоти, јасности, одмерености, језгровитости и изразитости у говору и писању. Докле год школа старање о српском језику не буде вршила озбиљније но што га сада врши; докле год наставници чистоту и правилност српскога језика не буду сматрали за најсветији задатак свога рада у школи и не буду слагали тачност својих научних извода с правилношћу речи, облика и реченица српскога језика: све докле ће нам залуду бити хвала, да је наш народни језик један од најлепших језика на свету. У усиљеној дикцији у српским примерима као да су се сложили сви писци латинских уџбеника за вежбање. Можда су то учинили због тачнијег превађања са српскога на латински. Ну на тај начин одузето је ученику потребно кретање и паралисана му је саморадња; јер ученик, преведећи са српскога на латински, треба да упоређује један с другим, да на основи познатих чињеница доводи српске примере у склад с елементима црпним из латинских примера и да их прилагоди типу латинских реченица.

струменталом, ипак ваља тачно разликовати, кад се та одредба мора исказати предложним падежом. Разлика је, кад се каже: „Биша пада капљицама“ и „Многи народ слушаше га с радошћу“. Сем тога не ваља реч „брига“; јер *cura* значи: 1.) старање, брижљивост (*magna cura aliquid facere*); и 2.) с генет. брига *cura corporis*, с. *regum alienarum*. Реченица треба дакле да гласи: „Ратари ору своје њиве с великом брижљивошћу“. — У реченици 16, 3: „Басне веселе срца нежна детета и озбиљнога човека“, плурал „срца“ особина је лат. језика уз више лица (у срп. синг.). *Нежна* и *озбиљнога* врше у реченици исту функцију, а употребљени су први у неодређеном а други у одређеном облику, што не може да буде. То не допушта ни стилистичка симетрија.

Сличних нетачности у избору речи и облика има и у другим реченицама: на пр.: 6, 12. Волим (!) пријатну сенку (боље хладовину, хлад) башче и шуме. — 9, 12. Вредноћа снажи (боље утврђује, учвршћује) богатство ваљаног земљорадника. — 12, 8. — Ратови често пустоше (боље разоравају, упрошашћују) богатство отаџбине. — 16, 10. Басне изобилују славним (боље изврским) мислима. — 16, 12. Ракови (боље раци)... 74, 13. У *оштру* зиму реке и језера су покривена чврстим ледом. — 152, 1. Јединим људима између свију створова даровао је Бог памет и језик (ваљда разум и говор), итд.

Има и незгодних реченица, којима ће ученик тешко ухватити смисао; на пр.: 78, 13. Многе животиње су јаче и *брже* од човека, али имају *оштрији* ход (ваљда вид) и мирис него човек. — 89, 10. Најгори савет је онај пријатеља итд.

У чланку 83. који у оригиналу има натпис „Град Беч“ ставио је г. Калик без икакве промене у њему натпис „Град Београд“. Оно што се овде прича: *aedificia ornatissima habet, templa egregia et antiquissima, hortos umbrosissimos, pulcherrimos porticus, amplissimam ac praeclarissimam curiam* — за сада не постоји, али се можемо надати, да ће наш Београд бити једном такав, те се с оним „*rium desiderium*“ г. Калика можемо помирити, али му се не може опростити, што је у чл. 145. направно од „старих Германаца“ простим мењањем натписа „старе Словене“; јер наставник мора водити рачуна о захтевима, које му поставља народна историја. Словени се већ у основној школи описују деци као народ вредан, који се од памтивека бавио сточарством и земљорадњом, и као ратари нису били ратнички народ. Сваки је од њих једнаким правима и једнаким дужностима био чврсто везан за домаће огњиште, те нико није имао ни невоље ни доколице, да се диже у четовања. А г. Калик прича о старим Словенима ово: „Ловом и занимањем са ратништвом снаге и мишице су се очвршћавале. Нико од њих није имао своје њиве, да не би војништво земљорадњом заменио“. Писци ове читанке прпели су грађу за тај чланак из Цезарових коментара о рату галском (в. *lib. VI. c. 21—22.*) и њихов чланак има натпис „О старим Германима“, а читати о њима било би од интереса за ученике. Оваким пак неумесним прекрајањем интерес се губи, па се према томе и сврха промани, ако оно, што се износи, није сагласно с оним, што се дотле у школи учило. Ну како је новим програмом постао превод са српскога на латински споредна, шта више и излишна ствар, могао сам преко ових недостатака прећи ћутке. С тога се враћам на латински текст, за који сам напред казао, да је и по избору и по распореду градива изврстан, да учиним с методискога гледишта неке напомене о распореду граматичком.

Моје је мишљење, да је глагол у реченици стожер, око кога се нижу све остале врсте речи као саставни делови реченице. С тога је требало за

прво претходно вежбање узети презенат од глагола бар I. конјугације. На тај начин не би се товарили на ученичко памћење у I. вежбању облици amo, amamus, delectatis, irrigant, а тиме би била уклоњена механичка шаблона. Јер по оном златном дидактичном правилу: „Natura non agit per saltum“, треба све, што се има да учи, распоредити тако, како се не би ништа давало да се учи, што превазилази моћ схватања. С тога се и граматичко градиво мора распоредити тако, како би раније знање било припрема доцијему. Противу тога правила учињена је и друга погрешка, што од 1—3 вежбања долазе атрибутни и предикативни придеви у облику женскога рода, од 4—9 у облику мушкога и женскога рода, а од 9 вежбања у облицима свију родова као и у Лекићевим и Живковићевим примерима. „Wenn der Schüler, вели Hofreiter, gleich anfangs zu sehr, ja fast ausschließlich auf die Femininformen des Prädicates dreht wird, so wird er durch den starken Eindruck des Anfanges verleitet gern sprechen und schreiben incola est bona, campus est magna. Auch entfällt bei einem solchen Verfahren sowohl die Anzufömmlichkeit, den Schüler die Adjectiva nur in der Femininform lernen zu lassen — die dann später erscheinende Masculinform kommt ihm wie ein neues Wort vor und macht ihn leicht irre — als auch der ebenfalls nicht besonders glückliche Ausweg dem Anfänger sofort umbrosus, a, um vorzuführen. Моје је мишљење, да је најбоље место атрибутној и предикативној употреби придева иза друге деклинације.

Сав остали граматички материјал распоређен је добро. Али се у вежбањима за глаголске облике могло учење олакшати и упростити, да се доведе у везу све, што је међу собом еродно. Ту измену учиниће зацело преводилац у другом поправљеном издању, које ће без сумње ова иначе изврсна књига скоро дочекати. Прво треба изнети примере за облике изведене од презенске основе за све четири конјугације, и то овим редом: најпре презенат свију конјугација, прелазећи једну за другом, за тим имперфекат свију конјугација уједно, даље футур I, у кога су две категорије (I. и II; III. и IV. конј.), и најпосле императив и глаголско-именске облике. Код облика изведених од перфектне основе ученик не треба више да разликује конјугације, јер се грађење тих облика врши у свију конјугација по истим законима. За олакшање могу се најпре узети облици од перфектне основе на v (u), те спојити I, II. и IV. конјугацију, а перфекат без основина наставка и саграђени наставком s показати на глаголима III. конјугације. На послетку узети сложене облике с партиципом перфекта. На тај се начин брже и боље савлађују глаголски облици, ученик добива јасан преглед и потпуну поузданост у склапању свију облика. То је најкраћи и најбољи пут, којим се што брже долази до циља — до читања класика. Као што сам признао градиву, тако морам признати и граматичком распореду, да је он врло добар, и да у оваквој обради и изради може врло успешно послужити у рукама окретнога и спремнога наставника. Али баш с тога, што ту не стојимо најбоље, учинио сам горњи предлог о изменама у граматичком распореду.

Особито признање заслужују примери за интерогативни прономен quis? quid? и qui (quis), quae, quod? у чл. 122., 123. и 202., које бисмо узалуд тражили у досадашњим уџбеницима за вежбање. О њима ваља коју казати, јер су у тај одељак граматике унели г. Туроман и г. Лукић праву забуну, коју би могли даље ширити једномисленици њихови. Г. Туроман говори о својој граматичкој у § 80 о супстантивној заменици quis? quid? вели: „*Плурал је једнак са илуралом релативне заменице*“. То гледиште заступа и наследник његове катедре г. Лукић.

Г. Лукић, бранећи г. Туромана од моје критике, вели у „Наставнику“ (књ. X, св. 5. 6.) ово: „Како грчки супетантивни интерогатив *τις, τί* има плурал, то га мора имати и латински *quis quid*, пошто је, као што смо видели мало пре, постао од исте основе, од које је постао и грчки интерогатив“. Заједничко порекло основно може само г. Лукићу служити за доказ, јер, да се послужим његовим речима, „*слободно је сваком рекламовати на тај начин*“. То ће му веровати само филолози његова кова, јер би по његовој хипотези морала и српска заменица *ко? шта?* имати плурал, пошто је и она постала од исте основе као *τις* и *quis*. Језици у своме развоју не иду сви истим правцем. Загледајмо у грчки и латински интерогатив, па ћемо наћи велику разлику. Док је у грчком језику за *сустантивни* и *адјективни* интерогатив само *τις, τί*, има латински за *сустантивни* облике *quis, quid*, а за *адјективни* *qui (quis), quae, quod*. Такво подвојење имају и словенски језици: *ко? шта?* (супст.), *који, а, е?* (адјект.) и немачки језик: *wer? was?* (супст.), *welcher, e, es* (адјект.). Резултатима нове науке је утврђено, да интерогатив *quis (ко, wer?) quid (шта, was?)* нема плурала, који не допушта ни карактер његова значења, а према тим научним резултатима долази у новијим граматикама *quis? quid?* без плурала, и међу њима је и *Lat. Gram. von Goldbacher*, а г. Лукић тврди, да у њој „за *интерогативни прономени quis qui стоји ово: Die weitere Declination ist gleich der des Relativum*“. Сваки, ко ово прочита, помислиће, да је у „Наставнику“ штампарска погрешка, па ће према аналогiji г. Лукића читати *quis quid*. Ну цитат г. Лукића је неистинит, јер у *Goldbacher* (§ 106) стоји ово:

d.) *Pronomina interrogativa (fragende Fürwörter).*

1. *quis? quid? (substantivisch) wer? was? cuius wessen? cui wem? quem wen? quid was? quo von wem?*

2. *qui oder quis? quae? quod? (adjectivisch) welcher = e, = es? was für einer, = e, = es. Die weitere Declination ist gleich der des Relativum*.

У грам. *Schweizer-Sidler*-а, коју г. Лукић спомиње, налази се исто, што и у *Goldbacher*-а, сем тога још и основе за поједине надеже. Тако исто уче граматике: *Dr. Scheindler*-а, *C. Stegmann*-а, *K. Schmidt*-а, *Schmalz*-а и *Wagen*-а и др., а то су најбоље немачке граматике, да *quis* и *quid* нема плурала.

Ну г. Лукић истакао је још једно филолошко чудовиште, којим хоће да аргументује своје знање. Он вели: „Супетантивна природа неутрума *quid* и плурала његова *quae* (!??) види се најбоље у том, што ти облици не могу никад стајати поред именица већ само без њих, а тим се баш и разликује супетантивни интерогатив *quid* од адјективног интерогатива *quod*, који не може никад стајати сам (sic!) већ стоји само уз именице и с њима се слаже као адјектив са именицом својом“. Из ове своје лажне претпоставке изводи г. Л., да је самостално употребљено *quae* плурал од *quid*.

Поименичне могу бити речи на два начина: 1.) кад се уз њих подразумевају именице, што бива увек уз придеве, бројеве и придевске заменице; 2.) кад се те речи употребе у смислу именице. Први случај вреди за наш интерогатив *qui (quis), quae, quod*. По оном правилу, по коме се употребљавају адјективи средњег рода у плуралу (на пр. *Audi multa, loquere pauca*), употребљен је и плурал од заменице *quod* (а не од *quid*) у реченицама, које је г. Л. (pag. 213) навео за доказ свога тврђења. Да би се и он и они, који можда сматрају његово учење за догмат, уверили, да је тај догмат граматички раскол, износим за доказ као и г. Л. зависно упитне реченице, у којима је

адјективни интерогатив употребљен самостално или поименичан у номинативу сингул. мушкога рода.

1.) *Nescis, qui sapiens sit.* (в. Schmidt Gram. § 83). — 2.) *Qui sis et quid facere possis, considera.* Cic. (в. Ziemer-Gillhausen Gram. § 346.) — 3. Нас *necessitate coactus, domino navis qui sit., aperit.* Nep. Them. 8, 6. — 4.) М. Bruti rogatu Juniam familiam a stirpe ad hanc aetatem ordine enumeravit, notans, *qui*, a quoque ortus, quos honores, quibusque temporibus cepisset. Nep. Att. 18, 3. — 5.) Jam me, *qui* sim intelleges. Caes. Af. 16. То што је ваљда за сваког јасно, сумњам да ће признати г. Туроман и г. Лукић, јер таква сунца нерадо силазе са свога хоризонта. Ја сам се са своје стране одужио науци, и надам се, да ће према моме објашњењу сваки наставник лако и разговетно протумачити лене примере у књизи Каликовој (на пр. у чл. 202.: *Audio, sed qui vos estis, qui tam multa nocte pulsatis portam?...* Jam aperiam vobis, sed aveo audire, *qui* sitis и др.), те прелазим на даљу оцену њену.

Свуда се тежи за тим, да се стане на пут преоптерећивању младежи. Колики је терет вукла и вуче до сада школска омладина, учећи латински језик, свакоме је познато. Је ли могуће да поред толиких разноврсних предмета може ученик савладати све што је на њега товарила и товари досадашња практика? До сада влада у наших језичара мишљење, да мора ђак научити за једну лекцију што више речи, не обзирући се на немогућност тога захтева поред огромног материјала из других предмета. Тако мора по Лекићевој књизи одмах у првој лекцији научити ђак поред промене именица на -а и презента од глагола *esse* још и 74 речи, а за увежбање првих десет задатака 557 речи. Каква је голема разлика у том погледу у читанци Каликовој, у којој је за прво вежбање потребно само знање 13 речи, а за првих десет вежбања свега 129 речи. То је број речи, који може ученик лако савладати, особито кад се узме на ум, да се по садашњој методи сваки чланак у школи више пута чита и преводи, те се на тај начин ученик већ у самој школи упознаје с речима у њему. Сем тога постарали су се писци овога уџбеника и о томе, да притекну још и на други начин памћењу тих речи у помоћ. Ако се деси — а десиће се — да је ученик заборавио коју реч, има иза вокабулара азбучни списак свих речи, али удешен друкче него што је то у нашим речницима. Овде му се не казује значење речи, већ се постављеним бројем упућује на онај задатак, у коме се у вокабулару налази та реч. Тражећи ову у дотичном задатку, ученик у исти мах уочи и остале речи, које га подсети на садржај штива, те има двојаку корист од својега тражења. Ну преводилац је местимце ставио уз речи само главно значење, а те се речи у потоњим вежбањима појављују у другом значењу; на пр. 1. *umbra* сенка (у 2. и 165 хлад); 7. *secundus* погодан (нема „повољан“, што долази у 9 задат.); 8. *firmo* јачам (у 9 долази снажи а треба утврђује, учвршћује); 11. *cura* брига (треба још старање, брижљивост 14, 2.); 60. *usus* употреба (треба још: „искуство“ в. 89, 8. „вежбање“ в. 61, 4.) и др. У српском азбучном списку изостављене су многе речи, које се налазе у вокабулару и долазе у српским чланцима; на пр.: увеличавати (задат. 126), туђи 126, камо среће да 130, захвалан 130, васиона (треба васељена) 130, незахвалан 134, сећати се 134, управљати 137, отказати (боље ускратити) помоћ 138, заморен 141, невоља 141, залутати 141, упронастити 141, мишица 145, очврснути 145, војништво 145, срамота је 152, грешан 152, мучити 152, изнурен 158, набусит 158, цркнути (треба издахнути) 158, кајати се 158, свидети се 160, правда 163, хлад 165, плићак 187 и т. д.

Сем поменутих добрих страна има вокабулар још једну, која потпомаже понављање и памћење речи — наиме етимолошко груписање речи. Иза сваке нове речи, која припада породици оних речи, што су наведене у претходним задацима, простављене су те претходне сроднице ситнијим словима. На тај начин учи ученик понављајући вокабула и етимологију.

Од какве је користи етимологија при предавању латинскога језика, о томе најбоље сведочи Вајсова расправа (в. Наставник књ. IV, сн. 4. и 5.), из које биће довољно, ако изнесем само ове мисли: „Етимологијом се упечаћење научне грађе олакшава и удубљује. Она битно потпомаже аперцепцију и даје погледе на националну особитост онога народа, чији се језик изучава. Већ у нижим разредима може и треба ученик, да се навикава да обраћа пажњу не само на готов облик, већ и да му тражи постанак, а што је још важније корен, из кога су избиле разне жилице многостручности значења једне речи. Ако узмемо на ум, како често ученици још и у вишим разредима узимају речник и не мислећи на то, како лакоумно често употребе прво значење потребне им речи, на које напћу, умећемо тада довољно оценити важне услуге, које нам чини етимологија. Њоме се даље олакшава памћење синтактичких правила, а враћање на етимон кадшто је врло добро средство за поуздано одређивање квантитета некој речи. Али највише преимућства има етимологија, кад потпомаже разумевање ствари откривањем културно-историјских процеса, илч кад износи на видело погледе и представе Римљана. Који наставник при том правилно поступа, видеће, како лица ученичка на један пут радосно засијају због разумевања, које свиће код њих, и кући понеће са часа радосно уверење, да је бацио добро семе, које није пало на неплодно земљиште. Јер ученик, упућен као што треба у област значења латинских речи, гледаће и на речи свога матерњег језика испитивачким погледом. Ово је последње од особите важности: оно ради на супрот механичком, несвесном говору и писању“.

У додатку налази се лепа канон од изрека и пословица, којима су напоре до стављене сличне српске изреке и пословице, затим стихови за памћење. Њихову корист не треба да истичем, оне се саме препоручују.

Елементарном пак синонимиком неће се моћи много користити настава на овом најмањем ступњу.

Читанка г. Калика, која и по спољашњој изради заслужује признање, у целини је тако добра, да и покрај онога што сам напоменуо, у рукама иоле спремнога и раду оданог наставника мора бити доброга успеха.

Како ова књига одговара потпуно програму прописаном за прву годину, слободан сам предложити, да се „Латинска читанка“ г. Калика усвоји као уџбеник, јер би се тим намирила једна од најпречих потреба наших школа, пошунила би се једна врло осетна празнина у нашој школској књижевности а уклопиле би се све тешкоће, које су до сада спречавале темељито учење латинског језика, овога моћнога средства за научно образовање наше школске омладине.

Захваљујући Главном Просветном Савету на почасти, којом ме је изволео одликовати поверивши ми ово дело на оцену јесам

5. маја 1901. год.
у Београду.

Понизан

Владимир Малина.

Пошто се г. г. референти нису могли сложити у мишљењу о овој књизи то је Савет одлучио: да се умоли и г. др. Никола Вулић ванредни просветни гласник, I књ., 3 св., 1902.

секретар министарства просвете и црквених послова, да изволи ову читанку прегледати и Савету реферовати о томе, да ли се она може употребити за уџбеник у гимназијама.

Овим је завршен овај састанак.

797. САСТАНАК

13. јуна 1901 године

Били су: ПРЕДСЕДНИК Д-р В. Бакић; ПОТПРЕДСЕДНИК Ст. Ловчевић; РЕДОВНИ ЧЛАНОВИ: Д-р Светолик Радовановић, Мих. Марковић, Срет. Ј. Стојковић, Стеван М. Веселиновић и Сретен Пашић.

Пословов: М. И. Шеварлић.

I

Прочитан је и примљен записник 795. редовнога састанка.

II

Прочитано је писмо господина Министра просвете и црквених послова од 6. овог месеца, ПБр. 5404, којим се извештава Савет да је на место г. А. Лазаревића, досадашњег пословође саветског, постављен за пословођу Главнога Просветнога Савета г. Миладин И. Шеварлић, писар Министарства просвете и црквених послова.

Савет је ово примио к знању.

III

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 8. овога месеца, ПБр. 5429, којим је спроведена Савету на оцену молба Управе српске штампарије из Загреба, која је молила, да се њено издање „Знаменити Срби XIX. века“ препоручи за књижнице свију школа у Краљевини Србији.

Савет је одлучио: да се издање српске штампарије у Загребу „Знаменити Срби XIX. века“ може препоручити за књижнице свију школа Краљевине Србије.

IV

Прочитао је писмо господина Министра просвете и црквених послова од 12. овога месеца, ПБр. 5570, којим је спроведена Савету на оцену молба г. Јована Миодраговића, професора гимназије Вука Стеф. Караџића, који је молио, да се његова књига „Рад у I разреду основне школе“ препоручи за књижнице основних школа.

Савет је одлучио: да се књига „Рад у I разреду основне школе“ од Јована Миодраговића може препоручити за књижнице основних школа.

V

Саслушан је реферат г. д-ра Светолика Радовановића, редовнога члана Савета, по молби г. Божицара Јоксимиовића, учитеља музике у Бо-

гословији, који је молио за место вишега учитеља музике у средњим школама.

Према реферату г. референта а на основу сведочанстава молиоцевих и чл. 65. закона о средњим школама, Савет је одлучно: да г. Божићар Јоксимовић заслужује да буде виши учитељ музике у средњим школама.

VI

Прочитани су реферати г. г. Михаила Валтровића, Ђоке Миловановића и Михаила Станојевића о Писанкама и Цртанкама, које су, према расписаном стечају, поднели Министарству просвете и црквених послова г. г. Вића Малетић, учитељ цртања у пензији, Ђорђе Крњач, чиновник железничке дирекције, и двојица анонимних писаца: „Било је већ време“ и „Правдољуб и Мирољуб“ и које би се имале употребити у основним школама као помоћно наставно средство при предавању писања и цртања.

Реферати г. г. Валтровића и Миловановића гласе:

Главном Просветном Савету

Главни Просветни Савет изволео је писмом својим ПБр. 39, 40, 41, и 42., од 24. октобра, т. г. послати ми поред два списка о цртању под мотом: „Правдољуб и Мирољуб“ и „Било је већ време“, још и писанке за краснопис од г. Ђорђа Крњача, чиновника железничке дирекције и две таблице за краснопис, по методу писања г. Виће Малетића, учитеља у пензији, с тим да све ове списе прегледам и оценим заједно са г. Ђорђем Миловановићем, вишим интендантом и управником војне фотографске радионице и г. Мих. М. Станојевићем, учитељем олд. основне школе, па да за тим Главном Просветном Савету реферирем о томе, који би се од наведених списка могао примити као наставно средство при предавању цртања и писања у нашим народним школама.

Пошто ми, због многог редовног посла, није могуће наћи време кад би се могла поуздано састајати сва три члана комисије за прегледање списка, то сам најпре сам прегледао списе који би имали да служе као наставно средство при предавању краснописа, па сам их на даље проучавање и оцену доставио г. Ђорђу Миловановићу.

Тако ћу поступити и са она два списка који се тичу наставе у цртању.

О писанкама г. Ђ. Крњача, којих има пет свезака, моје је мишљење ово:

За обично, положено, лепо писање, г. Крњач је у својим писанкама дао добрих и лепих образаца, како у појединим малим и великим писменима, тако и у писменима сложеним у речи. Али обрасци за усправљено, — ронд-писање, никако не одговарају намишљеном задатку, да буду средства за наставу у тој врсти писања..

Ронд-писмена су крута; немају полета, гинкости и лакости, што све имају писмена положено писана, осим ако г. Крњач није мислио само да покаже на листовима са ронд-писменима ред наставе у писању — који је исти као у писању са положеним писменима — па да доцније при штампању тих листова — ако се свешчице његове усвоје — напише боља и лепша ронд-писмена. Ово би пак био необичан поступак при конкурисању.

Из свешчица г. Крњача могли би се дакле употребити само они листови, који садрже положено писана писмена; а они би тако били само прва половина списка намењена настави у леном писању.

Држим пак да би иначе ваљало на првом месту прве свештице увећати број основних црта или састојака писмена, н. пр. другом, дугачком цртом у писмена у, д, јер је нема заступљене међу основним цртама писмена. Исто тако држим, да би ваљало у лепо писање уврстити и писање бројева.

О таблицама које садрже „Метод писања Виће Малетића“, на првом месту иорађа се питање, да ли ће оне, обешене о зид или школску таблу, моћи послужити као образац због танкоће понеких потеза у писмена. Потези се ти неће видети са седишта ђачких. Држим да би на таблицама исписана писмена требало извести видљивијим потезима.

Те таблице обухватају само положено писање. Приступ је подељен на њима на десет вежбања, у којима су заступљене све основне црте писмена и њихово међусобно спајање.

Писмена, велика и мала, лепог су облика и могу потпуно послужити као образци за наставу у лепом писању. То исто вреди и за положено писање у свештица госп. Крвца, који је за нека велика писмена написао и по два облика.

На таблицама г. Виће Малетића исписани су и бројеви.

Ја налазим да су подједнаким техничким умењем написане и свештице г. Крвца, и таблице г. В. Малетића.

Приступ на таблицама претпостављам приступу у свештицама. Ове су пак богатије поучним градивом, јер, како је већ наведено, садрже по више облика од по неких писмена, а и више речи и реченица за вежбање и утврђивање у лепом писању.

Мислим да би се за школу могле усвојити и свештице и таблице, те да се узајамно потпомажу. Свештице би служиле при самом писању, а таблице на гледање, на навикавање ока на лепе облике писмена.

За тај случај морао би се приступ у свештицама изједначити са оним на таблицама; а исто тако исписати и бројеви.

Тиме би се истина добило наставно средство само за лепо писање положеним писменима.

Засебна би и нова брига била, добавити добре и лепе образце за ронд-писмена.

20. децембра 1900.

у Београду.

Михаило Валтровић
професор Велике Школе.

Слажем се потпуно с мишљењем, изнесеним у предњем реферату и усвајам га.

Ђока Милованић
уравник Војне Штампарије.

Реферат г. Станојевића гласи :

Главном Просветном Савету

Захвалан на почастима, указаној ми од стране Глав. Просв. Савета, да и ја дам мишљење о поднетим угледима за писање, који су израђени и поднесени Министарству Просвете на основу стечаја Министарства од 16. јула 1898. год. част ми је у понизности поднети овај реферат.

Према расписаном стечају тражило се од конкурената да испуне ове погодбе:

1. да удесе писанке и за косо и усправно писање према детаљима изложеним у стечају, и
2. да уз писанке удесе и упуства за учитеље и приложе уза своје пријаве.

Од двојице пријављених конкурената један је поднео, и то г. Ђорђе Крњац, чин. жељезн. дирекције, само *угледе за писанке* (и за косо и усправно писање) *ни без упуства* за учитеље, или га барем ја нисам добио, а други, г. Вића Малетић, учитељ цртања и писања у пензији, *упуство за учитеље* али *без угледа* за писање *онако како се то стечајем тражи*; већ место тога сасвим самостално израдио је г. Малетић *велике мапе или табле за зид*, у којима су угледи, и то само за *косо писање*, а који могу послужити и за *учитеље и ђаке*.

Према овоме, дакле, са чисто *формалне* стране стечаја *ни један* од конкурената није испунио захтеване погодбе у свему.

Сад што се тиче самих угледа за писање.

Пре свега имам да споменем да је по пређашњем наставном плану било више часова дато настави лепога писања у основ. школи, и да је сад, по новом програму, Краснопоље спојен са Цртањем и да им је *обома* дато свега 2 часа недељно на распореду. Кад се узме у обзир да су Краснопоље и Цртање *вештине*, које се постижу само *непрестаним* вежбањем под надзором и упуством наставниковим, онда је заиста ово *врло мало времена* за извођење рационалне наставе из тих вештина па макар се какви било угледи прописали. И ако наставници Нар. Школа буду схватили буквално број одређених часова за ове вештине, онда од писања и цртања у основној школи неће бити ништа. Али, свестан наставник, знајући огроман значај и важност ових предмета, како за интелектуални тако и за практички живот, знаће да испреплеће примену њихову у свима предметима васпитне школе и непрестаним вежбањем и упућивањем на што правилније извођење ових вештина, осигураће им успех у настави а тиме и потпомаћи извођење општег васпитног циља.

И раније, пре појаве и старих и нових писанака, а и после појаве и једних и других, пребацивало се да нема доброга писања у основ. школи, а и сад се то пребацује. Компетентни фактори изналазили су и узроке овоме и покушавали у неколико да отклоне све сметње које су спречавале да се настава лепога писања у основ. школи покрене унапред и да донесе бољих резултата. Ну ти покушаји нису имали Бог зна каквога успеха. Мора се признати да многи узроци, који чине те настава у лепом писању није онаква као што би требало, леже у самом учитељу али има их који су и ван домања његове мћи. Ту долази пре свега, нарочито у *сеоским* основ. школама, преоптерећеност наставног градива које је данашњим програмом обухваћено, немање довољно средстава и прибора за писање, оскудица у наставном времену, и остало. Ну било је и тога да ни надлежни нису посвећивали овоме онолику пажњу колико је требало па према томе и учитељи су ову наставу олако узимали. Било је примера да надзорници појединих школа, за пређашњих времена, нису ни погледали ученичке радове из писања и цртања а свршавали су испит и оценили учитеља. Али било једно, било друго главно је да треба настави лепога писања посветити ону бригу у основ. школи какву она са њене важности и значаја изискује.

Пре него што су се појавиле данашње писанке постојали су, као што је познато, стари *прописи*, на којима су били овакви угледи, какви се распи-

саним стечајем траже. Са тих угледа имали су ученици да прегледају и препочињу писање. Са њима у вези биле су *прописнице*, које су одговарале дотичним бројевима прописа, али без угледа, само с потребном линиатуром. Противу ових прописа подигнут је био глас као да су они упропастили писање у основ. школи и с тога су и укинута и замењена садашњим писанкама, које су без угледних редова, само с потребном линиатуром или и без ове (писанка бр. 5).

Чудновато је, да се сад *стечајем* тражи да се врати оно што се показало већ једном као неподесно и избачено као такво? Донеста било је учитоља који су и по старим прописима и прописницама веома успешно изводили наставу писања, али било их је и таквих који нису разумели оне прописе и радећи неумешно створили рђав утисак о овој настави. И сад давати таквим учитељима овакве прегледалнице у руке какве се стечајем траже и какве је један од конкурената поднео, било би веома незгодно и могло би доводити невеште и преоптерећене учитеље у искушење да предаду овакве прописе самој деци у руке. Било је случајева да су пређе учитељи наставу писања са свим пренебрегавали у школи и остављали самим ученицима да се сами старају како знају. Без икаква надзора и упутства писали су ученици по читаве прописе и прописнице сами, како су хтели и умели не водећи рачуна ни о захтевима лепоте ни о чистоти ни о здравственим обзирима који владају у погледу писања. Не обзирући се ни најмање на дотичне угледе, ученици су произвољно узимали и облик слова и нагиб и везивање њихово. Њима је било главно да испишу само пуну страну ових речи или писмена, које су стајале на угледном реду а на остало се ништа нису освртали. Како је било повише линија на прописима то су се могли, одмах на први поглед, на таком пропису прочитати психолошки, из редова, ступњи духовне малаксалости и стриљења које је ученика остављало, јер су сви доцнији редови били обично горе списани него први, што би требало да је обратан случај.

Са овог гледишта занета не би требало допуштати да се врате стари прописи у живот и стари начин поступања, али ако се то баш хоће, онда би боље било да се приступило редиговању и методичкој коректури тих пређашњих прописа и прописница?

Понуда г. Ђорђа Крвца, која је обухватила ову тачку стечаја, није по мом мишљењу испунила методичке захтеве и стоји у погледу генетичке поступности много *лошије* од пређашњих прописа. Међутим калиграфска страна је изврсна. У *првој* свесци његових писанака већ су на првој страни изложене скоро *све* саставне црте наших малих писмена па и великих; на другој пак до половине су угледи за 7 сличних писмена која се састоје из простијих, махом правих и савијених црта, а од половине су угледи за 8 сложенијих писмена са тежим и кривим цртама, и, тако је то извођено, без икакве примене у речима, све до пете стране. На петој страни почиње примена појединих писмена у речима али без система. Од десете стране отпочињу реченице у којима је неколико од малих писмена примењено у реченицама. Таквих реченица има свега две: „дете полази ногом смећећи се“ (!) и „у башти је цвеће шарено“. Одмах за овим долазе речи с великим писменима, али које су обухватиле само 23 велика писмена. У њима се огледа прилична поступност али се није водило обзира о распореду речи у редовима, јер док у једном реду има по 4 речи дотле у дјугом стоје само две, које су прибијене једна уз другу а до краја има простора још за једну или две речи.

На тај исти начин изведени су угледи у тој истој свесци и за усправно писање. Само што је ту још већа непажња у избору речи за примену писмена, која су пређена, као н. пр. „носорог“ и „еснаф“.

У другој свесци су велика писмена без речи. На корицама пише: „велика слова гетички (!) удешена“. Напред су велика писмена коса а позади усправна, поређана истим редом као и у првој свесци само што су тамо била у речима а овде су засебно (!)

Трећа свеска носи наслов на корицама: „речи с великим словима“. Ту су свега неколико речи али и међу њима има једна доста неподесна за децу: „Ефемија“.

Четврта свеска садржи „реченице ситније написане“, а пета свеска има натпис на корицама: „сасвим ситно“. Међу овим реченицама има их које немају ни смисла н. пр. „Док је шиблика танка треба је исправити“, „Тешко ономе кога само снага храни“, и т. д.

Из овога што је доведе изложено види се, да ови угледи за писање нису удешени методски и да заостају иза пређашњих прописа. И једна и друга врста писанака имају потребну линијатуру али ова не одговара у свему оној линијатури која је изведена у данашњим монописаним писанкама. Сем тога облици понеких писмена потпуно су калиграфски исписати и нису за децу основ. школе нпр. велика писмена: „Ж“, „К“ и „Е“. Даље по нека велика писмена су на два начина писана. Нема ни једне стране на којој би било угледа за писање по једној линији нити шпартаних линија без угледних редова.

Из разлога што ови угледи г. Крвчеви нису методски удешени, што немају потребна упуства за учитеље, што би се увођењем њиховим у живот опет вратиле старе незгоде у настави писања, мишљења сам да не би требало усвојити ове писанке.

Много би подесније било усвојити овај начин помоћи при настави лепога писања који је г. Вића Малетић понудио али који не одговара у свему расписаном стечају. Тако г. Малетић је удесио упуство за учитеље и израдио 8 великих табала на којима су исписана на 4 прве табле саставне црте и облици малих писмена са облицима арапских цифара а на друге 4 облици великих писмена и 3 реда исписаних редова за углед. Поред свакога великог писмена је и мало писме ради поређења и разликовања. Дакле ове табле би биле као оне старе штице на каквом угледном месту у школи. Деца би их непрестано посматрала и препочињала са њихових угледа оно, што им учитељ казује а и учитељ би такође гледајући у њих и сам се вежбао да што лакше и правилније испише на школској табли оно, што треба деца да преписују на својим писанкама. Само што ово не би требало никако крстити неким „методом писања“ или још и „новим методом Виће Малетића“, кад ту нема ништа ново него обновљење старе штице само без дебелог и танкога *јера* и осталих избачених слова. На овим таблама нема угледа за усправно писање а то се стечајем тражило.

У упуству г. Малетићевом има лепих поука за учитеље али има и погрешака а нарочито у оном одељку који излаже наставни поступак при предавању појединих писмена. То је учињено с тога што се хтело да изађе с неком оригиналношћу. Да би извежбао децу за писање претходних црта г. Малетић је израдио на првим таблама 10 вежбања у којима је изведено ово. Прво вежбање је у повлачењу танких хоризонталних црта дуж целог прописа, за тим повлачење везаних црта у извесном растојању с погледом да ове буду подједнако танке и паралелне међусобно. У трећем вежбању имају да се пишу везне црте са основном без икаквог заокруљивања. У четвртном вежбању веж-

бају се ученици у повлачењу основних црта, које треба да буду доле заокружљене. Пето вежбање састоји се из основне црте заокружљене горе и доле. У шестом вежбању се пишу основне црте као и у четвртом вежбању са основном цртом полуелиптичном. Седмим вежбањем се вежбају ученици у писању основних црта које се као полуелипса савијају у десно са основним цртама савијеним горе и доле. Осмо вежбање изводи основне црте без икаква заокружљивања али се пружају црте наизменце за основну висину, за горње пружање и доле и за потпуно пружање. Девето вежбање се састоји из основне црте без заокружљивања, цртом која се пружа наниже али да је заокружљена на замку, за тим да се пише основна црта доле заокружљена, и у десетом вежбању има да се пише основна црта доле да је заокружљена, за тим да се пише црта што се пружа доле и горе и да се на замку увијају, па онда опет основна црта горе и доле заокружљена.

Тек пошто су се деца довољно извежбала у писању ових претходних саставних делова појединих писмена прелази се на мала па онда велика писмена.

Ово би био веома заобилазан пут и не би био за децу ни интересан ни практичан. Методички би било много оправданије да се после два три вежбања у писању основних састојака најпростијих писмена одмах и примењују те црте у дотичним писменима. Сем тога тај је пут у неколико и самим програмом обухваћен. Тамо се тражи: разлагање писмена на њихове састојке и правилно писање тих састојака; везивање делова или састојака у целине и изнајлажење грешака у целини; вежбање у писању целине правилно док се не извежба и око и рука; везивање слова с пажњом на једнакост у величини, дебљини, размаку и нагибу; писање читавих речи с овим обзирима а тако и реченица. При поступку наставе писања влада тако звани генетички метод, по ком се настава за сва доцнија слова мора ослањати на црте које су се прешле код ранијих слова. Према томе тако је требало и ова вежбања удешавати. Сем тога нису на овим таблама исписани састојци за велика писмена а то је требало. Иначе облици писмена на угледима су лепо израђени, и доста прости и практични. Нагиб, симетрија, везивање и величина појединих писмена у речима правилно су изведени, као и поступност у вежбањима у писању саставних делова писмена. Лепо је и то што је насликан и положај руке и држање пера при писању, а могло би да се израде слике и за представљање седења и целокупног држања тела при писању.

Завршујући овај извештај о поднетим понудама за писанке у основ. школи на основу расписаног стечаја Министарства просвете и црквених послова, мишљења сам да би требало одбацити понуду г. Ђорђа Крвца или му повратити да изведе боље поступност у писанкама а примити зидне табле г. Малетића као *помоћно средство за учитеља* у настави за лепо писање с тим, што ће се изоставити натписи прво, друго, треће и т. д. вежбање, већ просто да буду то штице из којих ће учитељ издвајати и комбиновати на школ. табли кад му шта затреба. Упуство би се могло одштампати у Просветном Гласнику са изменама које се односе на ова вежбања.

15. априла 1901.
у Београду.

Главном Просветном Савету понизан,

Михаило М. Станојевић

учит. орд.

Савет је одлучио: да се умоли и г. д-р Стеван М. Окановић, редовни члан Савета, да изволи све поднете Писанке и Цртанке прегледати и Савету о њима реферовати на другој седници према расписаном стечају за њих од стране Министарства просвете и црквених послова.

Овим је завршен овај саветски састанак.

WWW.UNILIB.RS

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

НАУКА И НАСТАВА

ИЗ ИСТОРИЈЕ ФИЗИКЕ

ОД

Косше Стојановића

ПРОФЕСОРА

Почеци ренесанса у физичким наукама

— од 1500. до 1600. по Хр. —

У ово доба, дух људски на пољу науке, окован ауторитетом Библије и Аристотела, почео се самосталније развијати. Ниједна истина, за 15 столећа, која није могла наћи потврде у Библији или псевдокласичким делима старих философа, нарочито Аристотела, није смела бити прокламована. У почетку 16. столећа обновљеним преводима класичких писаца поправљене су многе заблуде, и то је био почетак појави познатој у историји под именом ренесанса. У исто време настају бољи тренуци и за физичке науке а у првом реду за физику. Велики број радника на пољу физике у периоду од 1500.—1600. год. имао је више да ради на утирању пута и задобијању замљиншта на коме ће се физика доцније развијати и достићи онаке сјајне успехе, какве је учинила у столећу што је за овим дошло. Овај се век може назвати за физику прелазни век из мрачног средњовековног доба у новији, и за то ће за нас и интересан бити да га разгледамо.

Ослобођавање од средњовековних окова почело је у Италији, и ми ту налазимо највећи број бораца за истину. Вали овога бурног покрета додирнули су Немачку и Француску, које су преко својих људи јаког учешћа имале у овом прелазном периоду. Прва преко Коперника и Кеплера, друга преко Декарта учинише, да се земља која је 15 векова миловала, и звезде што их ангели на крилима држаху, покрену с места и ставе у вечити покрет; да мртва васиона оживи. Ови мислиоци први указаше на контрадикције између науке и Библије, између истине и

сколастичког учења и тим припремише духове за велике историјске појаве какве су реформација и обарање феудалног система. Колико важности има разматрање радова ових људи, да се извести поглавито из последица у културној историји, које су њиховим радовима изазване.

I.

Овај се век почиње са *Леонардом да Винчијем*. Леонардо се родио 1452. год. близу Флоренције и свој је посао отпочео сликарством. 1480. год. виђамо га где за доминиканце ради своју чувену слику тајну вечеру. 1502. год. путовао је по Италији да размотри тврђаве за Валентина Бормију. 1507. год. занимао се око канала Мартесана у Милану. 1509. год. сазидао је канал Св. Христифора. 1511. налазио се у послу код краља Луја XII, а 1515. код краља Франца I у Милану. Остало је време пробавио код овог другог краља као дворски сликар, и пратио га је у Француску, где је и умр'о 1519. год.

Овај чувени сликар и практични инжењер одликовао се теоријским радовима не само на пољу вештина, већ и у математици, физици, астрономији и описним природним наукама. За Леонарда се не може само казати да је био човек, који се у многеме разумевао, већ је свуда оставио трајна трага својим радовима; нарочито у физици је показао да је био велики мислилац и да је назорима својим цео век измакао.

Он је први скренуо пажњу да само философско размишљање у физици не може довести до резултата. Експеримент и математика, два су најјача помоћна средства физици којима је она у стању откривати истине.

Леонардо је први открио законе падања тела по стрмој равнини, и без доказа закључио да тело брже пада по извесном луку, но по тетиви тог лука. Он имађаше јасније појмове о слободном падању тела од својих савременика. Он је знао да брзина при слободном падању расте и то по аритметичкој прогресији. Проблем о полузи на коју силе дејствују под углом, он је решио узев да је у том случају крак полуге нормала на правац силе из тачке прекрета. У његовим се делима налази познавање капиларних појава, камере обскуре, да је око једна таква комора, о тежини ваздуха, и т. д.

Леонардова се дела из физике налазе у париској библиотеци.

На неколико година доцније излази на свет *Никола Коперник* (Коперник) са својим делом о кретању небеских тела (*Nicolai Copernici de revolutionibus orbium coelestium libri sex*). *Никола Коперник* родио се 1473. 19. фебруара (по старом) у Торну. Пореком је Словен. Отац му је за рана умр'о, и брига о васпитању Коперникову пала је на његова ујака Лукас од Вацелрода, владике ермеландског. 1490. год. ступио је Коперник на универзитет краковски, где

1452.—1519.
Леонардо да
Винчи.

1543. Коперник,
о кретању
небеских тела.

је пробавио четири године штудирајући медицину и математику. После овога остао је још неко време у својој отаџбини, из које је 1496. год. отишао у Болоњу. Овде је слушао астрономију код славног астронома Доминика Марије Новара. 1500. год. Коперник је држао предавања из математике у Риму. 1497. настојавањем његовог ујака било му је осигурано једно место у Фрауенбургу, где се је могао посветити сасвим својим штудијама. 1501. налазимо Коперника у Фрауенбургу, али више у намери да добије одсуство, које се је продужило до 1505. год. Од 1505. год. Коперник се стално настанио у својој отаџбини.

Коперник је започео своје прво дело о кретању небеских тела још 1507., а завршио га је 1530. За све то време нико није знао о томе његовом раду. Од 1530. почео је саопштавати га својим пријатељима. Он је потпуно уверен био о судару који ће се јавити између погледа његових на свет и оних који су онда у свету владали, те се је бојао да их преда јавности. Он сам вели да се је дуго двоумио да радове штампа, већ је по примеру Питагорејаца мислио да их само усмено саопшти својим пријатељима.

Пријатељи су његови успели да га натерају да своја дела преда јавности. Ретикус, професор виртембершки, допринео је те је Коперник публиковао своје дело о кретању небеских тела 1543, од ког је дела исти професор још 1540. год. први део (*narratio prima*) штампао. Јован Шонер, професор математике у Ниренбергу, водио је надзор при штампању споменутог дела Коперниковог. Коперник је исте године кад му се је дело штампало и умр'о 1543, 24 маја (по старом). Прве примерке свога дела добио је на самртничкој постељи. Он није опазио ни равнодушност са којом је свет у почетку дочкао његово дело, нити је доживео гоњења римске цркве, која су се у скоро после његове смрти јавила.

Коперник је дошао на мисао о хелиоцентричком систему, једно због велике компликованости у тумачењу окретања васионских тела по геоцентричком систему, а друго што је видео да стари Птолемејев систем долази у сукоб са основним законима физичким и астрономским. По систему геоцентричком земља је мировала, а сунце се је са осталим планетама и звездама окретало око земље. Коперник је овде наишао на сукоб са законима физичким, јер кад би се узело да је геоцентрички систем истинит онда би брзина небеских тела, што се окрећу око земље, морала бити огромно велика, пошто та тела свршавају своју путању за 24 сата. Он је узео да је кретање планета и осталих небеских тела привидно и да долази услед окретања земљиног око осовине; кретање сунца по еклиптици протумачио је окретањем земље око сунца. За остале је планете закључио да се и оне окрећу око сунца. Она прва два гледишта била су позната још Питагорејцима и Аристарху, и Коперник сам вели да му је било познато гледиште првих. Окретање осталих планета око сунца открио је први Коперник.

Коперников систем је имао још многе значајне промене да претрпи. У њему је било недостатака и астрономских и физичких. Поправке су се астрономске брзо извршиле. Коперник је увидео да осовина земљина при обртању земљином око сунца остаје сама себи паралелна и само се тим и може протумачити промена у годишњим временима. Још не беху онда познати закони механике. Коперник увиђаше, да земљина осовина мора са осовином еклиптике заклапати један и исти угао при окретању земље око сунца, и да је површина коју осовина земљина описује један конус; с тога је он узео да земља поред обртања око осовине и око сунца мора имати још једно треће кретање услед ког осовина земљина остаје сама себи увек паралелна. Последници су његови лако исправили овај недостатак у његовом систему и уклонили ово треће кретање. Коперник је учинио и ту грешку што је узео да су путање планета око сунца концентрични кругови. Посматрања путања планетских Тихо де Брахе-ом показаше да путање нису кругови и тек доцније Кеплер из посматрања и података Тихо де Брахе-а изводи да су планетске путање елипсе, које се круговима приближују.

Коперник није био у стању да протумачи кретање небеских тела. Никакву силу није узео у помоћ, већ по Аристотелу и узео да је кружно кретање небеских тела око сунца природно кретање. Праволинејно се кретање тела јавља код тела снажно бачених и та се тела теже са једнородним да споје; тешка тела теже да се споје са земљом а паре са ваздухом. Коперник је био близу идеје о тежи, али је она чекала још дуго док се је открила. Коперник вели за тежину, да је то природна тежња коју је бошје провиђење дало свим телима васионским, да се у једној целини и јединству одржавају. Ова тежња са спајањем у једну целину налази се на сунцу, месецу и осталим небеским телима, и узрок је те је облик тих тела кугласт. Коперник само да је узео да ова тежња постоји и између небеских тела, а не само између делова каквог небеског тела, открио би гравитацију. Како је Коперник овде само описао кретања а није их и протумачио, Птолемејеви принципи о тумачењу кретања су и даље владали. Савременици не разумеваху зашто оса земљина продира небески свод у истој тачци кад се земља окреће. Ово је Коперник рационално протумачио грдним одстојањем звезда и небеског свода, те је неприметно померање продира земљине осовине кроз небески свод. Привидно окретање небеског свода а непримећавање обртања земљиног објаснио је кретањем лађе поред обале. Путник у лађи не осећа да се креће, шта више чини му се да се предмети на обали крећу.

Коперникове су заслуге од неоцење вредности. И ма да у првим деценијама слабо продираху његове мисли, једно што свету беху неразумљиве, а друго што се свет лако не навикава на новине, ипак се њему мора одати достојно поштовање што је први ставио на здраве темеље астрономију, и што је обарањем старих погрешних гледишта на

свет започео нову еру у историји човечанства. Читавих 100 година после његове смрти тек се је свет могао навићи на то да се земља окреће, и да његове идеје и ван граница његове отаџбине нађу приврженика. Он је новим идејама први уздрмао свет и довео га до сумње у вредност класичких аутора и непогрешност ватиканску; и можемо рећи први је и припремио земљиште за цео онај колосални развитак што га је Европа после њега постигла.

Механика, као и остале физичке науке, јако је била заостала. Статика се је одржавала по Архимеду, али динамика беше сасвим уназађена.

^{1501.—1559.} Чувени математичар талијански *Никола Тартаља* у своме делу ^{Тартаља} (*Tartaglia*). *Nuova Scienza* (1537) изнео је први обраду неких динамичких задатака. Он је испитивао путању бачених тела, и нашао је да је иста искривљена. По Аристотелу се узимало да бачено тело иде прво по правој линији услед дате му снажне брзине, за тим прелази у кружно кретање, и кад се кретање, снажно први пут дато, изгуби сасвим оно силази опет по правој линији на ниже. Тартаља није устао са свим противу овога мњења, узимајући да је путања баченога тела у почетку као и при свршетку готово права линија. Случајно је нашао да је пуг баченог тела најдужи кад се тело баца под углом од 45° , али појмови о брзинама и облику линије бачених тела још не беху рапчишћени.

Тартаља је пореклом од сиромашних родитеља. У младости није добио никакво васпитање и тек је у 14. години научио читати. У 30. години нашао је метод за решавање једначина трећег степена, о чему имамо доказа код Фере-а. Тај свој метод он је несвесно нагласио такође чувеноме математичару овога доба Карданусу, који га је усавршио и изнео под својим именом. Због овога је Тартаља ступио у отворену полемику са Карданусом и звао га на диспут у Милано, одакле је Тартаља од ученика Карданусових нагнан био да се сели. Откриће Тарталино и данас носи име Карданусово.

Сада долазимо на једнога човека, који се може назвати у потпуном смислу енциклопедистом свога времена. Име је тога човека *Јероним*

^{1501.—1576.} *Карданус*. Он беше чувен: као математичар, физичар, природњак, философ и лекар. Одан беше мађији као и алхемији. Час плаховит на диспутима у начадима извесних теза, час повучен, миран и равнодушан према свему што се збива. Смео мислилац и философ а у исто време човек, који се враџбина и мађија боји. Верује у судбину, предсказање и не верује ни у шта. Склон да тумачи снове и да им верује и да истину истражује најсуптилнијим методима математичким. Проводио је живот час врло раскалашно, час се одевао у рите. За њега кажу да је хтео све да зна и све да ужива. Осетљив према ситницама, а у приликама равнодушан и гледа без икаквог узбуђења кад му сина

погубљавају. Због свега овога његови савременици имаћаху и право што су га сматрали за лудог.

Радио је на свима наукама потпуно успешно. Једини беше који је смело покушао да стресе јарам ауторитета и што класичком добу објави рат. Дух му сопствен беше вођ у свему. Тај смели мислилац вероваше и у таку глупост, да је он у стању добити 1. априла сваке године с неба све што буде хтео. Причају да је умро у 75. години од својевољне глади, само да би се једно његово пророчанство испунило. Мистички живот овога човека опомиње нас у многоме на Питагору.

Он је понајчувенији у математици. У његовом делу *Artis magnaе sive de regulis Algebrae* изложио је мало час споменути метод за решавање једначина трећег степена. Из физике су значајна дела *De subtilitate* 1552. и *Opus novum* 1570. Његови се радови из физике поглавито односе на механику. Он је поставио први питање о величини силе што ће одржати једно тело на стрмој равнини у равнотежи. Нашао је да је сила сразмерна са нагибом стрме равнине и за пример узео кад је нагиб стрме равнине 30° треба два пута већа сила но за стрму равнину чији је нагиб 15° .

И Тартаља и Карданус приближили су се јако закону о одношају сила на стрмој равнини али ниједан га није открио. Поглавити је узрок овоме био и тај, што се ниједан од њих није служио експериментом, а ово је карактеристично за XVI век у историји физике.

Кардинус се борио против сколастичара. Устао је на Аристотела, али није отишао далеко од њега. У место четири Аристотелова елемента он узео само три: земљу, ваздух и воду — ватру је изоставио. Земља је сув, вода течан, ваздух најтечнији елеменат. Око земље се окрећу остали елементи, од којих је најбржи ваздух. Земља добија кретање од звезда, а вода од земље. Топлота није елеменат, то је само једна особина тела, хладноћа је одсуство топлоте.

Налазе се и чињена опажања код Кардануса, први трагови експериментисања. Мерио је брзину ветрова пулсом својим. Најбржи ветар прелази 50 корака у једном пулеу. Нашао је да је вода 50 пута тежа од ваздуха.

Из овога што рекосмо о Карданусу види се отимање духа од старих предрасуда; види се, како је спор пут о збацивању хиљадугодишњих окова, и како се тешко до праве истине долази. Живот и рад Карданусов најбоље нам илуструје XVI век на пољу науке као један прелазни период.

Бернардо Телезијус из Консенце, оснивалац природњачке академије познате под његовим именом. Задаћа овој академији беше побијање вредности Аристотелу. Телезијус у делу *De rerum natura juxta principia propria libri IX* 1565. узимље примитиван флуид са двема особинама нетелесним: топлотом и хладноћом, за основ тумачењу природних појава. Средиште земље, као извор топлоте, извор је постанку мно-

Телезијус
1505.—1588.

www.ггх.бвѣа по њему. Планетско кретање тумачи неједнаком топлотом неба. Звезде су топлије од места на којима нема звезда и отуд струја што крећу васпонска тела. У делу *De colorum generatione* тумачи боје топлотом и хладноћом. Топлота је узрок белој, хладноћа црној боји. Остале боје постају, као и код Аристотела, мешањем ових двеју основних боја.

Флајшер. Одликовао се чистим физичким расправама. У делу *De iridibus doctrina Aristotelis et Vitellionis* излаже, да се зраци од којих постаје дуга два пута ломе и једанпут одбијају при пролазу кроз капљицу. Само је узимао да се рефлексија не врши у истој капљици већ у оној што је до ње. Пречник дугиног лука износи 42° . Споредне дуге не објашњава. Јосиф Клихтхов (1543.) објашњава ову последњу појаву као слику главне дуге.

Францискус Мадроликус у делу *Theoremata delumina et umbra* итд. 1575., објашњава појаву дуге Овај је био пореклом Грк из Цариграда и побегао је од Турака у Месину, где се и настанио. Био је чувени оптичар свог времена. За рана се посветио свештеничком чину, и поглавито је у својој отаџбини изучавао математику. Највећи део његових радова је из математике. Дело о коничним влацима прославило га је и сматран је за највећег геометра 16. века. Није био срећан у објашњавању дуге. Узео је да се зрак у капљици одбија седам пута, а да се никако не лomi. Споредне дуге тумачио је као рефлексе главне дуге.

Он се занимао испитивањем појаве преламања зракова кроз сочиво. Нашао је да лик од светле тачке постаје на непреломљеном зраку и то иза сочива. Жиче сочива није могао одредити, јер закон о индексу преламања није био познат. Знао је да лик постаје код сабирних сочива иза њих, код расипних не постаје лик, већ шта више она растурају зраке од светлих предмета. Нашао је да је дејство код оба два сочива јаче у колико су кривине веће. Знао је да је кристално сочиво у оку најважнији део и да скупља расуте зраке од предмета, те тако постају ликови. Кад се поквари кривина овог сочива наступа болест кратковидост или даљновидост, што се конкавним или конвексним наочарима може да поправи. О мрежњачи и сликама на њој Мадроликус није имао појма.

Од првих раденика на пољу механике је *Гуидо Убалди Марчезе* дел *Монте* са својим делом, *Mechanicorum libri VI*. У овоме се делу 1577. Убалди доста онажа зависност од Архимеда, јер Убалди беше ученик Командина преводиоца Архимедових дела. Овде излаже Убалди Архимедове погледе на тела потопљена у воду; објашњује дејство пет механичких потенца Пипусових: полуге, котура, тачка, клина и завртња, свдећи последње четири справе на полугу. Радови су Убалдијеви били од јаког уплива на његове савременике. Сам их Галилео спомиње и вели

да се је њима много користио. Испитивања су Убалдијева из статике, ма да код полуге узимље у рачун и пут који краци описују. Старао се јако да геометрију примени на механику.

Убалди је пореклом из једне чувене талијанске породице. Из рана се посветио математици. Доцније је оставио отаџбину и отишао да се бори против Турака. 1588 године наименован је за генералног инспектора тврђава токсканских. У овом се је положају упознао са Галилејем. После се овога повукао на своје пољско добро и ту се је бавио науком све до смрти. Умјро је 1607 год.

1580. година значајна је у физици што се је те године изнело под-
1580. Норман и Гргур XIII 1582. Галилео 1583. робније о особинама магнетске игле. Инглески морепловац Роберт Норман у делу *The new attractive* открио је нагиб магнетске игле према хоризонту и конструисао инклинациориум.

1582. година знаменита је са реформе календарске, коју је извршио папа Гргур XIII.

1583. Галилејева посматрања у цркви пизанској клаћења кандила и отуд мисао о одношају дужине клатна према времену клаћења, и извођење закона о клаћењу. На Галилеја ћемо се доцније вратити.

Један од најзнаменитијих раденика на пољу механике из овога века је *Стевин*. Мисли је своје изнео у делу *Beghinselen der Weegkonst.*
1587. Стевин (Принципи равнотеже). Симон Стевин је рођен 1548. год. у Бригу. У прво је доба био порезник у својој домовини па врховни надзорник радова на води и суву у Холандији. Умјро је у Лајдену 1620 год. Његова су дела изашла 1634. под насловом: *Les oeuvres mathematique de Simon Stevin*. Излагање истина је код њега врло јасно, експериментима потврђено. Он се одликује од свију својих савременика и напоредо се може ставити поред Галилеја. Статика Архимедова је радовима Стевиновим готово завршена. Открићем закона стрме равнине и притиска течности статика је у опште постигла свој врхунац.

Стевин је открио став о паралелограму сила, и нашао тим принцип о слагању и разлагању сила. Општоет овога принципа није извео Стевин, јер он познаје овај став само у једном случају, у случају равнотеже. Закон стрме равнине је открио. Он је први нашао да се силе на стрмој равнини имају као и стране стрме равнине на којима се налазе силе (терети). Ако је једна страна стрме равнине управна, онда се терет на косој страни стрме равнине има према терету на управној страни, као дужина стрме равнине према висини.

Стевин је испитивао притисак течности на дно суда и нашао га. Нашао је да у паралелопидном суду сваки делић дна трпи притисак течног стуба што је над њим. Из овога се изводи да притисак течности на дно суда не зависи од облика већ од дна, и тај је притисак увек раван тежини

течности што стаје у стуб, чија је основа дно а висина од дна до нивоа течности у суду. Ово се зове у физици хидростатични парадокс. Да би потврдио експериментом узео је судове разног облика, напунио их водом до исте висине и направио на дну исте отворе. Помоћу теразија показао је да је једна и иста сила нужна да отвори поклопац на отвору дна код свију судова.

Открио је притисак и на бокове суда. Нашао је да је притисак за правоугаону бочну површину раван: тежини течности што стаје у суд, чија је основа та површина, а висина половина висине течности у суду.

Равнотежу течности у комуникационим судовима тумачи Стевин зависношћу притиска на дно од дна и висине течности. Архимедов је принцип о телима потопљеним у воду разјаснио. Нашао је да тежиште тела што плива са тежиштем истиснуте воде телом мора бити у вертикалној линији на ниво течности, па да буде равнотежа; и да је равнотежа у толико сталнија у колико је прво тежиште више испод другог (Метацентар).

Јован Бабтиста Бенедети одликовао се више као динамичар. У делу *Diversarum speculationum math. et physicarum liber* посвећује једну главу ^{1587.} Бенедети механици. Код њега се налази појам о трећу, код тела не само у миру већ и у кретању; о дејству силе и у супротном правцу, али се сила још узимље по Аристотелу. Он примећује Аристотелу да није само сила којом се тело баца узрок путањи тог тела, већ и сила једна што је супротна првој. Он је тврдио да тела неједнаких тежина пуштена једновремено са извесне висине после истог времена падају на земљу. Тела што се крећу у круг, кад престане узрок кретању продужавају своје кретање правцем тангенте. Он је решио проблем о косој полузи, настав да се силе имају обрнуто нормалним одстојањима сила од тачке прекрета.

Бенедети беше пореклом Венецијанац. У млађим годинама није се васпитавао. Прве књиге Евклидове у преводу Тарталином су га прве покренуле на рад. 1553., у својој 23 години излази на свет чувеним делом *resolutio omnium Euclidis problematum aliorumque una tantummodo circuli data apertura*. Овде излаже решавање свију Евклидових проблема једним само отвором шестара.

Физика се у овом добу још учила по Аристотелу или по нешто из Архимеда. Радови свих поменутих раденика па и Бенедетија нису се у ово доба ценили, у толико више његови што беше чувен као полемичар и непријатељ Аристотелов. Умро је 1590. као математичар херцега савојског.

Можда нико у овоме веку није ни слутио какав ће се преображај извршити радовима на пољу науке, што их пређосмо површно доведе. Велике истине откривене Коперником не нађоше сјајна одзива, ¹⁵⁸⁸ *Тихо де Брахе.* и ван Немачке, па и у њој у малом кругу пријатеља Коперникових, немаше приврженика. Четрдесет и пет година прошло је од из-

дања Коперникових дела и она у место да нађу следбеника налазе на страхан отпор од самих астронома. Велики астроном на кога сад прелазимо био им је јак противник својим особитим сунчаним системом, који је са њим и узумро, јер не беше на здравом темељу постављен.

Тихо де Брахе. 1588. године на својој опсерваторији у Уранијенбургу започе штампање дела *De mundi Aetherei recentioribus phenomenis liber secundus*, које је дело тек 1602. довршено у Прагу. У овом делу излаже Тихо свој систем, којим замењује Коперников.

Тихо де Брахе родио се 1546. као син једног шведског племића. 1560. ступио је на универзитет копенхагенски да по жељи своје породице штудира права. Да није био наклоњен овим наукама види се из тога, што је се по доласку у Лајнциг одао искључиво астрономији 1562. Његови се сродници љутили, што се као племић одаје неплемићским студијама и одреку му сваку помоћ. Стен Бил, његов ујак, био је једини који га је потпомагао, и који му је доцније по повратку његовом у отаџбину, сазидао једну опсерваторију и хемијски лабораторијум на своме пољском добру. Он је нашао да се плава крв неће прогрушати ако се ода науци, и да ту може више користити но сатирањем времена у лову и беспослици, како обично племићи и живе.

Тихо де Брахе чувен је као велики посматралац. Прво га прославило откриће једне нове звезде јасније од Венуса 1572, која је доцније ишчезла. Кад је 1574. држао у Копенхагену предавања из астрономије и био представљен краљу Фридриху II-ом, овај му је поклатио острво Ивен (Hiven) у каналу Категату, сазидавши му чувену опсерваторију 1576.—1580. познату под именом уранијенбуршке.

Посматрања Тихо де Брахеа врло су прецизна. Он је био и велики механичар и први је увео таблице за коректуру погрешака, које долазе при посматрању од несавршености инструмената.

Од 1576.—1597. Тихо је посматрао небо у кругу великог броја ученика у Уранијенбургу. По смрти Фридриха II. положај Тихов у Уранијенбургу није био сигуран. 1597. год. оде у Копенхаген, где му непријатељи забранише употребу његових инструмената за посматрање; с тога оде у Росток. 1599. год. опријатељио се са царем Рудолфом и оде у Праг као царски астроном, астролог и алхемичар. За долазак добио је 2000 дуката, а плата му је годишња била 3000 форината, имао је кућу у Прагу и замак Бенах до Прага. Најважније што је овде добио то је Кеплер, кога је узео за асистента. 1601. 24 октобра умро је Тихо, после једне гозбе.

Тихо се одликовао скупљеном масом чињеница из посматрања. Резултате из ових чињеница извео је његов асистент Кеплер и тим поправио Коперников систем. Тихо је на основу својих посматрања опажао велике недостатке у систему Птолемејевом. Налазио је да је много згоднији Коперников систем али се није могао сложити са окретањем земље.

Замерке Тихове на Коперников систем су ове: 1) Кад се земља окреће, зашто камен пуштен са каквог торња пада на подножје истог. Механика је онда, као што видесмо била у развоју. Коперник је сам ово бранио тим, што се сва тела на земљи крећу заједно са њом. 2) Земља је тешка, незгодна да се покрене, док је код звезда сасвим друго: оне су згодне за окретање. Ротман приврженик Коперников одговорио му је на ово. Земља се може тим пре кретати, јер је по подацима Тиховим мања од Сунца 140, Јупитер 14 и Сатурно 22 пута. 3) Кад се Земља тако дуго окреће око Сунца, онда треба непокретнице да промене своје међусобне положаје (привидно) а то не стоји. На ово је дат одговор још од Коперника. 4) Није могуће наћи силу, што би Земљу увек паралелно одржавала при кретању. 5) Библија се противи обртању Земље на месту, код Јозуе 10, 12.

Он је створио помирљив систем. Узео је да се Сунце и Месец окрећу око Земље, а остале планете око Сунца. Нешто из Птолемеја, нешто из Коперника. Медлер вели да је овај систем недостојан великог Тихо де Брахеа. Други астрономи узимљу да је овај систем напреднији од Птолемејевог, а несавршен према Коперниковом.

Тихо има заслуга са овим системом. Он је оборио Птолмејев а припремио земљиште Коперниковом. Слава Тихова пронела је његов систем кроз цео свет; он је био примљен пре од Коперниковог, и с тога Птолмејев и пао.

Само његов асистент, велики Кеплер, није се могао сложити са системом свог учитеља, с тога га је Тихо до своје смрти гонио да пристане уз његов систем, који има тако велике сличности и са Коперниковим.

Тихо де Брахе припада сав астрономији, физици припада погледима својим на комете и астрономску рефракцију. За комете се држало дотле да припадају нашој атмосфери, према томе су долазили у физику, из атмосфере их је отерао Тихо, а према томе и из физике.

Једна најчудноватија личност овога века: пола дилетант пола научар, јесте *Вамбатиста дела Порта*. Његово најзнатније дело је *Magia naturalis sive de miraculis rerum unaturalium libri XX*. 1589. Порта је ^{1589.} *Порта* *Magia naturalis* био (1538.—1615.) богат неапољски племић, који се понекад поред свог разноструког занимања, бавио и физиком, више из дуга времена. Много је путовао, дружио се са чувеним људима, прикупао истине, штудирао класичке природне науке и у једном делу изнео све сакупљене ствари у своме веку. Но он се одликује од обичног сакупљача, он се појављује као експериментатор и тим обогаћује физику многим открићима. Његови радови немају прецизности, јер је његово знање површно, математичко му је знање потпуно недостајало, строго философско око није имао.

У делу *Pneumaticorum libri III*. износи предлог о могућности воду да преведе преко брда. За ово му је нужна само једна цев, која ће спро-

водити воду преко брда (кракасти натег). Порта би се уверио да ово није увек могуће, и чим би брдо било више од 32 стопе, експеримент му не би испао. Своје дело Мађија свршио је у 15. години Порта (1553). Математичар Брандес за ово дело вели да је најглупље што га је икад видео. Порта описује у своме делу једну лампу, којом може присутнима да пачини коњску главу од њихове. Сличних је експеримената пуно ово дело и с тога је било преведено са италијанског на француски, шпански и арапски.

Најзнатнији део из *Magia* је оптички. Овде се налази опис мрачне коморе. Порта вели кад се кроз отвор на кашку замрачене собе пусти светлост, онда се на заклону у соби виђају предмети, који се налазе пред отвором, само изокренути. Откриће овога приписује Леонарду да Винчију. Доцније издање *Портиног дела* садржи поправку мрачне коморе. Он вели да се ликови јасније виђају у комори, кад се на отвор метне једно сабирно сочиво. Ово он пренаша на око, пупилу сматра за отвор, кристално сочиво узимље за заклон. Ово последње је велика грешка *Портина*. Он лепо објашњава виђење једног предмета са два ока, и вели да се увек само са једним оком види: са левим кад је предмет у лево, са десним кад је предмет у десно.

Он је знао да се сабирним сочивом јасно виде ликови удаљени, али од тога није учинио употребу, и с тога се не може сматрати као проналазач дурбина, као што неки узимљу.

Порта налази да је жижа код издубљених огледала на половини полупречника кривине, и ово је добро. О сочивима зна само да је жижа иза њих и ништа више. Жижу он зове *punctum inversionis imaginum*, с тога што сочиво и огледало дају неизокренуте ликове од предмета између жиже и сочива или огледала, а изокренуте кад су предмети с друге стране жиже.

Порта је вршио и магнетска испитивања, да једноимени полови одбијају а разноимени привлаче. Превлаком магнета преко гвозђа добија се од обичног гвозђа магнет, чији су полови обрнути половима магнета којим је превлачено то гвозђе.

Порта је доцније у Напољу основао као неку научну академију (*academia secretorum naturae*). Ова је академија престала чим је Порта био позват да одговара пред инквизицијом због мађије и надприродних вештина. Порта је по карактеру сличан Карданусу и из прошлога века (1493.—1541.) Филипу Ауреолусу Теофрастусу Вомбастусу Парацелзијусу. Сва тројица чудновати људи, али од великог значаја сваки посебице у својој струци.

1590. Галилеова
опажања слободног падања
тела.

Галилео показује да тела не падају брже у колико би тежа била. Посматрања вршио на косом низанском торњу.

1590. пада откриће *микроскопа*. Ово је откриће везано за име *Демисијануса*, члана лицејске академије. Посматрања микроскопска почињу од Хука, Леуенхека и Хартсекера (1670.). Стелути је још 1625. вршио микроскопска посматрања над деловима пчеле.

Смели доминикански калуђер на кога сад прелазимо више је филозоф но физичар. Ми га спомињемо за то што је радовима својим допринео да се нове идеје на што већи круг распростиру. Он је велики био борац противу црквене стеге и окова ауторитетских. Посматрање његовог живота од интереса је што лепо илуструје живот 16-ог века.

Бордано Бруно рођен је 1548. у Нони близу Неапоља. Не зна се кад је ступио у доминикански ред, али ту није могао остати због сумње, која се у њему породила у ауторитет Аристотела и трансунстанције. За тим је отишао у Женеу, где није могао остати јер није био калвинист и би принуђен да иде у Париз. Хенрих III. га је заштићавао од насилног гоњења да иде на службу бољу, али рђаво расположење његових колега ватрених поборника Аристотелових отера га у Енглеску. Ту је разлагао јавно своје погледе против Аристотела и Птолемеја, јер казна за неслагање са Аристотелом беше врло мала, пет шилинга. После овога се врати у Париз нападајући жестоко Аристотела и износећи ново гледиште да се земља обрће око своје осовине. Ово га отера из Париза и он преко Марбурга и Витенберга дође у Хелмштед, где је добро био примљен од херцега брауншвајшког. Овде се мало задржао и наскоро оде у Франкфурт, а одавде на позив једног Венецијанца у Венецију. У Венецији га шчепа инквизиција и после дугог затвора буде од инквизиције спаљен у Риму.

Он је велики као филозоф. За природну философију има велике вредности. Лајбницов систем монадолчки, теорија Декартова с вихорима, налазе своје почетке код Бруна. Он је заслужан што је међу првима што су примили систем Коперников, и што је био ватрени бранилац његов. Још 1584. год. пристао је уз Коперника и разрадио његов систем на свој начин. По Бруну су све звезде сунца. Свака је од њих центар систему, као што је и наше сунце. Светова по њему има врло много, па и живот је у васиони свуда могућ а не само на нашој земљи.

Поред Галилеја, кога смо на два места споменули у овоме веку, а који својим радовима припада 17-ом столећу, долази и *Кеплер*. Радови Кеплера припадају следећем столећу, али неки долазе при крају овог столећа, те ћемо и о њему овде само толико говорити колико се може односити само на његове радове из ове периоде. 16. се век почиње са великим Коперником а завршује почецима два тако исто велика човека: Кеплера и Галилеја, који се могу назвати везом прелазног 16-ог

и обилатог, пречишћеног 17-ог столећа. Ова се два последња мислиоца могу назвати кристалима, што су из хаотичке масе 16-ог века, из доба борбе и препорођаја, кристалисали, да буду центри око којих ће се исушити раденици потоњег времена.

Дело Јована Кеплера из ове периоде је: *Prodromus dissertationum cosmographicarum continens mysterium cosmographicum de admirabili proportione coelestium orbium, deque causis coelorum numeri, magnitudinis, motuumque, periodicorum genuinis et propriis, demonstratum per quinque regularia corpora geometrica*. Тибинген (1596.).

Сви радови Кеплерови од 1571. до 1630. припадају 17-ом столећу. Једино споменути рад различитији је од осталих његових радова, јер носи на себи отисак нешто мистицизма 16-ог века. Овде се Кеплер показује као мистичар Питагорејац. Кеплеру је било 25 год. кад је штампао споменуто дело. Учитељ Местелин је покренуо Кеплера на изучавање математике и астрономије и осигурао му место професора математике и морала у Грацу. Овде је штампао Кеплер 1594. год. један календар, а две године доцније споменуто дело *Prodromus* издато 1596. Оно садржи закон одстојања до тада познатих пет планета по Копернику.

Ако се око сунца замисли једна кугла, која пролази кроз Меркур; око ове кугле правилан октоедар и око овог једна кугла онда се на њој налази Венус. Продужи ли се ово и даље и око последње кугле опише икоседар и око њега кугла онда се на њој налази земља. Даље на сличан начин ово продужено иде овим редом: додекаедар кугла, тетраедар кугла, хексаедар кугла. Остале три кугле пролазе кроз остале три планете: Марс, Јупитер и Сатурн. Ово је Кеплера доцније навело на откриће његових знаменитих закона, ма да споменути горња теорија сама по себи нема никакве вредности. Ово је дело значајно што полази од Коперника. Кеплер је због овога гоњен од свештенства, и као што нам је познато он је нашао склоништа код Тихо де Брахеа, са којим се такође није могао слагати.

Закључак

Дошли смо до краја 16-ог столећа. Ако размотримо све шта је учињено наћи ћемо да чисто физичких открића нема великих. Велика мисао Коперникова припада више астрономији. У овоме веку природна философија, математика и физика још се нису спојиле, метод експериментисања строго још није заведен; Аристотелов је ауторитет само уздрман али није потпуно срушен; многи научари желећи да га се отресу или се враћају на Аристотела или полазе од њега.

Идеал физике, да се природна философија, математика и посматрање споји извршило се тек у 17-ом столећу. У ово прелазно доба 16-ог века, једно се другом приближавало, нешто се тек рађало. Ниједан мислилац

16-ог века није сва ова три својства једног физичара спојио у себи; а где ово није случај ту мора бити застоја, где се пак ово деси ту видимо одмах посао једнога генија. Галилео, кога споменуемо на два места у овој периоди, јавља се као такав геније у следећем веку и отвара нову еру епохалну у историји физике.

[Ова глава из историје физике израђена је по Ferd. Rosenberger-у.]

О ПОЈМУ СВЕСТИ СА ГЛЕДИШТА ТЕОРИЈЕ САЗНАЊА

од

Др-а Бранислава Петронијевића

Појам свести централни је појам Теорије Сазнања, и док се год тај појам тачно не дефинише и не схвати, све је дотле и домен Теорије Сазнања terra incognita и само решење проблема њених немогуће. Одредити појам свести значи у исто доба утврдити свест као полазну тачку Теорије Сазнања, значи поставити подлогу Теорије Сазнања.

Где је полазна тачка нашег сазнања? Шта је оно што је првобитно дато? Кад се одузме све што нам је Наука и што нам је практично знање живота дало у нашој престаји света, и кад се одузме све оно што су поједине философије у њу унеле, шта је оно што ипак остаје, као последњи, по себи, пре сваке рефлексije дати остатак бића или света? Овај непосредно дати првобитни део света, то је полазна тачка нашег сазнања, то је оно што се непосредним искуством назива. По општој дефиницији својој искуство значи све оно, што смо доживели, све оно за шта смо сазнали, у овом општем смислу искуство обухвата и искуство у ужем смислу и мишљење. Искуство у ужем смислу значи оно што је непосредно дато, оно што непосредно сваки субјект доживљује, зашта он непосредно зна, као за оно, што му је непосредно дато. Мишљење значи закључивање на оно што непосредно није дато, на основу онога што је непосредно дато, тако да се мишљење на крај крајева мора оснивати на ономе што је непосредно дато, на непосредном искуству.

Основни је проблем Теорије Сазнања овај: Шта је оно што је непосредно дато, шта чини садржај непосредног искуства? По општој својој дефиницији искуство, као што рекосмо, значи оно што се доживљује, непосредно оно што је пре сваке рефлексije дато, непосредно искуство према томе обухвата оно, што се пре сваке рефлексije може констатирати (доживети) као дато. Али ово је само формална дефиниција појма непосредног искуства, тиме још није дата и његова реална дефиниција, није одређен садржај тога појма, а садржај је код сваког појма главно. На ово основно,

фундаментално питање има два одговора, и задатак је ове расправе, да испита, који је од та два одговора правилан. По првом становишту непосредно искуство, као оно што је пре сваке рефлексије дато, не може у себи имати момент свести, мора претходити самом појму свести, мора бити становиште пред свешћу о свести, пошто свест садржи у себи момент рефлексије, шта више пошто је свест у ствари идентична са рефлексијом. Ако непосредно искуство значи то, што је пре сваке рефлексије дато, онда је само оно непосредно дато, што наиван обичан човек, који још ни мало не рефлектира, сматра као дато. Теоретичари сазнања, који овако дефинишу садржај непосредног искуства, тврде да је становиште наивног човека на свет правилно, и да се Теорија Сазнања, ако хоће да буде егзактна и да доиста нађе оно што претходи свакој рефлексији и свему нашем умном сазнању, мора вратити на то становиште. По другој много већој групи теоретичара сазнања, становиште наивног човека није и не може бити тачно, оно што је непосредно дато, то је само свест, и то индивидуална свест субјекта. Оснивалац овога тако званог идеалистичног становишта (док је становиште наивног човека чисто реалистично и то наивно — реалистичне природе, зато се то становиште и назива наивним реализмом) јесте отац новије философије, велики Декарт. „Ја могу“ вели Декарт „да сумњам у све, у сунце, месец, звезде, у друге људе, у најпростије математичне истине, само у једно не могу да сумњам, а то је у егзистенцију самога себе, јер сам непосредно свесан саме своје егзистенције, свесан сам да постојим, морам дакле одиста и постојати: *cogito ergo sum*“. Као што се види, на овоме становишту момент свести је главно, само оно што је као свест дато непосредно је дато, непосредно искуство и свесно искуство падају уједно.

После ове прве кратке скице оба основна становишта Теорије Сазнања, да уђемо детаљно у опис њихов, а затим да пређемо и на саму критику њихову.

Теоретичари Сазнања прве групе, чији су главни преставници Avenarius¹⁾ и Wundt¹⁾ тврде да је становиште наивног човека на свет тачно и да се у искуству наивног човека мора тражити само непосредно искуство као такво. Ево у чему се састоји то становиште по Avenarius-у. Наивни човек узима првобитно да је исто тако дато његово ја као и околина око њега и обрнуто, да је исто тако дата околина као и његово ја. Сваки од нас доиста пре сваке рефлексије о свету сматра да му је свет спољни исто тако непосредно дат, као што му је дато и његово ја. „Ја“ на становиштву наивног човека (наивним називају обичног човека иде-

¹⁾ R. Avenarius у својим делима „Kritik der reinen Erfahrung“ и „Der menschliche Weltbegriff“, у првом научније, у другом популарније. W. Wundt у главном у своме делу „System der Philosophie“ и у многим другим делима својим (особито у чланку „Der kritische und der naive Realismus“ у својим „Philosophische Studien“ XII и XIII Bd.).

алисте теоретичари сазнања зато што сматрају то становиште доиста као наивно, па и ми као теоретичар сазнања идеалистичког правца у праву смо тако назвати обичног човека и његово становиште) није ја у смислу идеализма и идеалистичке Психологије. то ја нема у себи ни трага од ствности, ово ја наивног становиштва није свесно ја. Па шта је ово ја? То је оно, одговара Avenarius, што је првобитно наивном човеку дато као ја, и што он назива својим „ја“. Ја на становишту наивног човека није ништа друго до само тело појединог човека, за које су непосредно везана осећања, вољни акти, мисли и т. д. све оно дакле што чини по идеалистично — дуалистичној (не идеалистично — монистичној) Психологији садржај свесног ја. Околина то је околни свет, онако како се он непосредно посматрају иставља. Наивни човек мисли, да је свет ван њега онаки каки му се непосредно иставља кад га посматра, за наивног човека сунце сија сјајном светлошћу својом и онда, кад никога нема, ко би га гледао, дрва су зелена, реке провидне, провале мрачне по себи и онда, кад их нико не гледа, звуци се простиру и онда кад их нико не чује, водаје и онда топла кад нема руке, која би ту топлоту у њој осећала, и т. д. на кратко свет је по себи онаки, какав се нама непосредно јавља кад га посматрамо. Свет то је околина, моје тело то је моје ја, и првобитно наивном човеку изгледа, да је околни свет исто тако непосредно дат као и тело његово, као и његово „ја“, „околина“ и „ја“ чине нераздвојне делове првобитно јединственог искуства, то је, по називу Avenarius-овом, принципијелна координација искуства (Die Prinzipialkoordination — Ich und die Umgebung). Вунт одређује друкчије садржај првобитног искуства, по њему првобитно нису дати на један исти начин и ја и околина, они нису првобитно корелата, већ је првобитно дата само околина, а ја је већ продукт рефлексије, свест о ја већ претпоставља, да се рефлексија појавила. По Вунту, првобитно искуство без рефлексије не сме у себи имати никако моменат субјекта, може по себи бити сасма тачно, да се субјект не може замислити без објекта, али та мисао већ припада становишту рефлексије, а не и првобитном становишту искуства, првобитно искуствено становиште може и мора бити без сваке мисли, па и без мисли „ја“. Првобитно мора се субјект потпуно изгубити у објекту, мора на себе потпуно заборавити, тако да првобитно престава, околина буде апсолутно идентична са објектом, са реалитетом по себи, без икакве примесе субјективног елемента, јер чим би се ова признала, намах би се, вели Вунт, становиште чистог искуства пре рефлексије изгубило и идеализам би однео победу. Ми ћемо се доцније вратити на ову разлику схватања наивног становиштва између Вунта и Антенаријуса и показаћемо, како је Вунтова дефиниција по себи тачнија, али како она не одговара фактичном стању ствари и да Авенаријус има право, кад садржај искуства наивног човека изражава принципијелном координацијом „ја и околина“.

Становиште идеализма много је теже схватити али када се једном схвати, онда оно постаје тврдо уверење за цео живот. То је становиште, када се први пут изнесе пред наивног човека, тако парадоксално, да му изгледа потпуно апсурдно, али ако се успе, да му се докаже тачност његова, онда се у наивном човеку (а сваки од нас био је наиван човек са гледишта Теорије Сазнања пре него што је се упознао и пре него што је примио ово гледиште Теорије Сазнања) производи читава револуција, и та је револуција највећа, најдубља и најузвишенија од свију, које се на интелектуалном пољу дају замислити. Ко схвати тачност овога становиштва Теорије Сазнања, за њега цео његов пређашњи живот изгледа као сан, и у моменту, када је схватио правилност новог становиштва, изгледа му да се пробудио из огромног мртвог сна. Наивни човек узима, да је свет по себи, онда кад га он не посматра, апсолутно исти онаки, какав је кад га посматра, кад је садржај његовог опажања, али како изненађење за њега кад му се покаже, да тај свет по себи апсолутно не може постојати онако како се он њему у непосредном опажању јавља, како садржај свести може бити само садржај свести и ништа друго. Како се долази до овог становишта? У ствари, врло лако. Наиван човек узима да су првобитно дати на исти начин и околина и његово „ја“. Треба међу тим само мало рефлексije па да се увиди, да ја и околина не могу првобитно бити дати на исти начин, да је ја у тој првобитној датости првобитније од околине, да је „ја“ у ствари примарно, околина секундарна. шта више да је у ствари само ја првобитно, у правом смислу те речи, дато. Јер на питање, какав однос постоји у оној принципјалној координацији Авенаријусовој између ја и околине, увиђа се лако, да није наше ја дато околини већ да је ја оно, чему је околина дата, што за околину зна, а не обрнуто. Околина би могла можда бити и по себи дата, али без онога „ја“ она не би била никоме дата, она не би била дата у искуству, као искуство, јер не би било никога, коме би она била дата. Чим се дакле само мало рефлектира увиђа се, да није околина првобитно исто онако дата као и наше ја, већ да је околина дата само као *садржај свести* нашег ја, да је ја оно што за себе каже, да је свесно околине, да зна за околину, да доживљује околину, да му је околина искуство. На тај начин, чим се мало дубље рефлектира увиђа се да је становиште наивног човека погрешно, да је околина само садржај свести, и да по томе не може постојати ван свести. Са појавом појма свести услед рефлексije на првобитно становиште наивног човека, кардинално се мења само ово становиште, оно се напушта, и потпуно негира. Свет више није по себи и ван нас онакав какав нам се представља у нашој свести да је, садржај наше свести само је садржај наше свести и ништа више, сунце више не сија кад га нико не гледа, дрвеће није зелено, реке нису провидне, провале ниси мрачне кад их нико не види, звук се не простира кад га нико не слуша, вода није топла кад нема замочене руке у њој, астал није тврд, кад нема

руке која га додирује, и т. д. Све то није више саставни део спољног реалног света независног од нашег ја и наше свести, све је то само саставни део нашег ја и наше свести. Револуција идеја велика је, огромна и нико превидети не може њен огромни значај за наше гледиште на свет. Са идеалистичким становиштем мења се у основи појам нашег ја сасвим, то и јесте управо она промена која причињава саму промену становишта. На становишту наивног човека појам нашег ја у ствари је још сасма неодређен, он значи час само наше тело, час значи сам чист комплекс осећања, вољних аката и мисли, као оних свесних садржаја које свесни субјект ни на овом сасма наивном становишту не може да пројцира ван себе у спољни свет. Кад наиван човек каже „ја“ он управо и незна тачно шта под тим разуме. Не покушавајте, да од њега тражите тачну одредбу тога појма, јер чим би он озбиљно покушао да вам је да он би на мах морао напустити само своје становиште, јер би увидео да се на томе становишту не може дати тачна и једноставна дефиниција појма „ја“. Могло би се у главном рећи, да под „ја“ наиван човек још најпре подразумева како своје тело тако и онај чисто психички комплекс осећања вољних аката и мисли, да су у његовом појму „ја“ ове две тако диспаратне половине чврсто везане у једну целину. Овај појам нашег ја мења се тотално, кад се рефлектира о тачности оне принципијалне координације нашег ја и околине, чим се околина субординира нашем „ја“ тиме је и сам тај појам тотално измењен. Ја више не може значити ни тело, ни психички комплекс мисли осећања и вољних аката, који су непосредно везани за свако поједино тело, нити на послетку обоје заједно, већ ја сада значи нешто сасвим ново, за шта се на пређашњем становиштву апсолутно није ништа знало. То ново, то је момент свести. Појма свести на становишту наивног човека још никако и нема, тек рефлексijом на то, да је околина управо дата нашем ја, и да наше ја није дато на исти начин као и околина, долазимо до појма свести: *сам однос датости околине нашем ја изражава свест*, кад се каже да је околина дата нашем ја, то значи, да ја зна за околинду, да је оно околине свесно. Свест је појам првобитан, који се даље не може да дефинише, само се може ономе који још незна, шта је свест, који још није дошао до свести о свести, описати у чему се састоји свест, и кад се каже, да се свест састоји у односу датости околине нашем ја, онда је тиме сам појам свести описан, дата је потпуна дескриптивна (не експликативна) дефиниција тога појма. Чим постанем свесан факта, да сам ја управо оно чему је околина дата, ја на мах постајем свесан и самог момента свести, ја онда знам у чему се састоји свест, знам да сам ја оно, што је свесно околног света. Тада тек ја у ствари постајем свесан свога правог ја, тек тада ја знам шта је моје ја: више моје ја ја нећу тражити ни у моме телу, ни у мислима, вољним актима и осећањима везаним непосредно за моје тело, ја ћу моје ја тражити и наћи у самом моменту свести, којим долазим до непосредног

сознања датости околине, свести, бића. Ето то је оно, што Descartes изражава са *cogito ergo sum*: ја знам за свет, за околину, за биће преко своје свести, свест, ја, оно је, у чију се egzистенцију не може да сумња, јер то је последњи фактум, на који наше мишљење nailази, кад почиње да сумња у све, то је последњи и једини несумњиви фактум. Ја на становишту наивног реализма по своме садржају још је неодређено; ми који стојећи на становишту идеалима, знамо у чему се састоји наше ја. ми сад тек можемо и да кажемо, зашта управо треба наиван човек да држи своје ја, који садржај првобитно датог има он да сматра за своје „ја“. За нас је јасно да за прави појам нашег ја наиван човек још апсолутно никако и незна, али ми одређујући тачно појам нашег ја можемо у исто доба да одредимо и онај садржај првобитно датог на становишту наивног реализма, који се у првом реду има сматрати као садржај онога првобитнога факта, које наиван човек обележава са својим „ја“. Тело наше ма да стоји у најтешњој вези са нашим ја тиме што је непосредно у својим покретима подложно нашој вољи (а ми ћемо мало даље видети, како је воља једна фундаментална особина нашег ја), ипак не може се сматрати за само наше ја, јер би се са истим тим правом могла сматрати и друга тела за наше ја, ма да она не подлеже непосредно нашој вољи: по својој есенцијалној природи наше тело састављено је из истих оних квалитета из којих и остала тела, и по томе оно спада исто тако у околину као и ова. Према томе наше ја може лежати само у ономе комплексу мисли осећања и вољних аката, који је непосредно везан за наше тело. И наиван човек кад покрене своју руку, каже ја покрећем руку, разликује докле своју руку од свога ја, под својим ја разуме дакле у ствари своју вољу. А воља наша непосредно је спојена са нашим осећањима, мислима и сликама сећања, тако да све то троје скупа узето чини у ствари оно, што наиван човек назива својим „ја“. На становишту идеализма ово што се на становишту наивног реализма има да сматра и што се *implicite* донета и сматра као „ја“ више се не може (или не може бар једино и искључиво) сматрати као „ја“. Пре свега ту придолази чист момент свести, у коме жели наше право ја, које је и пре тога на наивном нашем гледишту на свет постојало, само га ми нисмо били свесни. Овај чисти момент свести има ту кардиналну особину, да се осећа један цео и недељив у целом многоструком свесном садржају („околини“ наивног човека): то је оно што чини тако звано *јединство свести*. Околина на становишту идеализма, као што смо већ видели, губи свој првобитни значај, те постаје секундарним састојком самог ја, она постаје *свесним садржајем*. На тај начин пак, и сам се појам свести у ствари проширује: свест није и не може бити више, као што нам је на први мах изгледало, само чист формалан момент свесности, већ свест обухвата и сам свесни садржај. Свесни садржај не да се друкчије замислити до као *свесни садржај*, а ако је то тако, онда у појам свести улази и сам свесни садржај. На тај начин појам

www.unisad.rs
 УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

свести проширује, свест не значи више само чист формални моменат свесности свесног садржаја од стране свесне форме, већ значи и сам овај садржај, свесни садржај и свесна форма дају се у ствари схватити само као нераздвојни корелати. На тај начин и идеализам долази до нечега сличног принципијелној координацији наивног реализма: као што се по наивном реализму оно што је првобитно дато не да замислити без околине и без централног члана те околине (самог „ја“) тако исто по идеализму оно што је првобитно дато не да се замислити без једног садржајног и без једног чисто формалног елемента. Док је на становишту наивног реализма и први и други члан садржајан, дотле је на становишту идеализма само први члан садржајан, а други јер чисто формалан. На становишту идеализма на име, мора се оно, што наиван реалиста разуме под својим „ја“ схватити као садржај свести, то више не може припадати чистом „ја“ као чистој форми свести, већ самом садржају свести. На тај начин оба члана принципијелне координације наивног реализма на становишту идеализма спајају се у само један једини члан, на име у свесни садржај коме ступа на супрот други члан, кога на становишту наивног реализма никако и нема. Мисли, осећања, вољни акти, слике сећања, оно што се код наивног човека у ствари сматра као ја, све то није наше право ја у ужем смислу ове речи, у смислу чисте свесне форме, све је то чисто садржајног карактера, припада садржају свести, заједно са свима сензацијама, које наиван човек пројцира ван себе, као околни свет, који постоји ван њега исти онаки каки је у посматрању његовом. Оно дакле што је непосредно дато на становишту идеализма, и што се једним општим именом назива свест, распада се у две основне половине, и овај распад наше непосредне свести у објект и субјект, у садржај и форму основни је фактум искуства, који се даље не може никако схватити и објаснити, који се једино може констатирати. Дубље посматрање онога што нам је као примордијални фактум у нашем искуству дато, показује нам, како на страни свесног садржаја тако и на страни свесне форме можемо разликовати по два битно различна елементарна састојка. На страни свесног садржаја, ти су елементарни састојци осећај и осећање, сензација и емоција, чија се битна разлика састоји у томе, што док сензацију односимо на спољни свет, и сматрамо је као непосредни продукт утицаја спољних објеката на наше ја (на становишту наивног реализма ми чак идентифицирамо спољни објект са сензацијом, коју он у нама производи), дотле емоцију односимо непосредно на наше ја, на моменат свесности, на оно чисто формално јединство наше свести (моје ја неће за себе никада казати да је црвено, зелено, плаво, али ће казати да је радосно или жалосно). Слично томе могу се и у форми свести разликовати два елементарна састојка: наше ја, као чисто формално јединство свести, има у ствари два а не један основни однос према свесном садржају, оно не само што је тих садржаја *свесно*, што им момент свесност и додаје,

већ оно их у исто доба и у егзистенцији њиховој одржава. оно их хоће, воља је у ствари исто тако једна елементарна особина нашег ја, као што је свесност једна елементарна особина његова. Дубље посматрање нашег непосредног искуства неминовно нас упућује на то, да вољу не тражимо као елементаран састојак у садржају свести, где се она обично тражи, већ да је сматрамо као елементарни састојак саме форме свести: на име универзални значај воље у нашој непосредној свести императивно нам налаже да то учинимо. Ако је воља елементарна особина форме свести а не садржаја свести, онда нам је лако схватити, откуд то да наиван човек своје тело сматра непосредно као своје ја, и ако је оно по својој есенцијалној структури потпуно идентично са околином. Преставе нашег тела одликују се међу осталим преставама наше свести тиме што су непосредно подложне нашој вољи, као елементарној особини нашега правога ја, док су све остале преставе тек посредно њој подложне (ја руку своју могу непосредно да покрећем, перо које држим у руци могу тек посредно, тек тим, што га држим у руци), и тај фактум чини, те наиван човек своје ја идентифицира непосредно са својим телом. Осећања придодaje наиван човек своме ја опет услед саме особине тог елементарног састојка, да се он односи непосредно на наше ја, слике сећања опет једно зато што оне не праве импресију реалних објеката, а друго зато што их не опажају сви различни субјекти (сви људи).

Пошто смо тако детаљно описали оба становишта, да видимо сада које је од њих тачно. Теоретичари сазнања, који стоје на становишту наивног реализма, тврде да је ово становиште зато тачно, што претходи свакој рефлексији, а само се оно може сматрати као првобитно дато што је пре сваке рефлексије дато. Ова теза није тачна, ма да у својој основној тражњи изгледа да је тачна. Доиста само оно има се сматрати као првобитно дато, што је пре сваке рефлексије дато, али то још нимало не значи, да треба да је и без икакве помоћи од стране рефлексије дато, да се самом рефлексијом не може доћи до онога што је пре сваке рефлексије дато. Истина изгледа противречно хтети доћи до онога што је пре сваке рефлексије дато путем рефлексије, али противречност је само привидна и почива на неправилном схватању појма онога што је пре сваке рефлексије дато. Тражити оно што је пре сваке рефлексије дато значи тражити оно, што сваке рефлексија има да призна као непосредно дато, као оно, што је ту првобитно дато, на чему се свака рефлексија има да заустави као на непосредно датоме. Непосредно дато не значи и не може значити оно, што је дато без икаквог момента рефлексије, јер иначе откуда би рефлексија могла доћи дотле, да то прима као своју полазну тачку, већ у ствари непосредно дато значи сам првобитни садржај рефлексије, оно нешто од чега свака рефлексија има да почне, оно нешто што чини примарни моменат саме рефлексије. Да објаснимо ово једним обичним примером. Да је мој деда живео, ја сам за то непосредно не-

вним, да је он живео, знам од мог оца; да је мој отац живео, то знам из свог сопственог искуства, али то искуство припада прошлости, а мени је непосредно дат само овај садашњи момент, откуд ја знам дакле доиста да је мој отац живео. Одговор: на основу слика сећања, које је његова личност у мени оставила, те слике сећања на име ја могу увек да учиним садашњим непосредним фактима мога искуства, и на основу њиховом имам права закључити да ми је отац доиста живео. Егзистенција како деде тако и оца почива на рефлексији, то више није искуство, али сама рефлексија почива на непосредним фактима искуства. Међу тим дубље посматрано, мени се све оне посредне рефлексије (resp. слике сећања) истављају као непосредна факта мога искуства, и само на тај начин, што су факта мога искуства рефлективне природе, само на тај начин мени је и могуће, од њих полазећи закључити на посредна факта. Као што се види, оно што је непосредно дато не искључује рефлексију, већ пада уједно са непосредним фактима рефлексије, сва погрешка тих теоретичара сазнања у томе је, што они под рефлексијом разумеју само посредну рефлексију губећи из вида, да се ова посредна рефлексија оснива на непосредној, и да посредне рефлексије не би могло бити, кад факта непосредног искуства не би носила на себи тип рефлективне природе. А то баш и јесте оно, што тврди идеализам: за идеализам непосредно је искуство идентично са непосредном свешћу, а свест је битно рефлективне природе, у свести мишљење и биће падају непосредно уједно, свест се не може замислити без бића, свест се може замислити само као свест нечега, као свест нечега реалнога (*cogito ergo sum*). Чим се дакле направи разлика између непосредне и посредне рефлексије, одмах одпада онај закључак заступника наивног реализма, да је једино наивно становиште уништено без рефлексије, пошто становиште без рефлексије може падати уједно са становиштем без посредне рефлексије а са непосредном рефлексијом, а то је баш оно становиште које је потпуно супротно наивном реализму, на име становиште идеализма.

Овим последњим разлагањем као што се види, само је доказана могућност идеалистичког становишта, али не и његова нужност, јер за становиште наивног реализма могло би се можда исто тако тврдити, да може да послужи као полазна тачка посредне рефлексије, ма да у себи нема тип непосредне рефлексије. Ствар се са свим мења, ако се може доказати, да оно што претходи посредној рефлексији, мора имати на себи тип непосредне рефлексије, јер је у том случају становиште наивног реализма уништено, као становиште које не носи тип непосредне рефлексије. У ствари, становиште наивног реализма није становиште, које је пре сваке рефлексије ту, и оно само продукт је рефлексије, и зато што је продукт рефлексије, може се самом рефлексијом показати, да оно не носи на себи тип непосредне рефлексије. Погрешно је тврђење заступника наивног реализма, да је то становиште нешто, што је пре сваке рефлексије ту, није

WWW.UNIBERZITETSKA BIBLIOTEKA

истина да наиван човек своје становиште задобија без икакве рефлексije и његово је становиште исто тако производ рефлексije, као и становиште философа идеалисте. Разлика између његовог начина рефлексije и начина рефлексije философа идеалисте није кардиналне већ чисто градуелне природе: наиван човек рефлектира у главном несвесно, док философ идеалиста рефлектира у главном свесно, али и један и други рефлектирају, и један и други начин рефлексije рефлексija је. У ствари наше мишљење није никада потпуно свесно, и најјаснији наши мислени редови садрже несвесних елемената. Наше закључивање не бива никада по силогистичким фигурама, већ је увек скраћене природе, увек једна од премиса остаје несвесна. Тако нико од нас не закључује из премисе Сократ је човек на Сократ је смртан преко премисе сви су људи смртни, сваки од нас непосредно из саме помисли да је Сократ човек закључује да је он и смртан. Међу тим, кад хоћемо да дамо сасвим јасно рачуна о логичности нашег закључка, ми морамо ону универзалну премису поменути, ми је морамо постати свесни, она је дакле морала бити као фактор при извођењу нашег закључка, само није била свесан већ несвесан фактор. Само мишљење које је свесно свих логичких елемената, који га конституишу, само је то мишљење потпуно сигурно, мишљење које садржи несвесних логичких елемената може бити у своме резултату погрешно, и важност Логике и лежи баш у томе, што она хоће да несвесно наше мишљење учини потпуно свесним, те да га по томе учини и непогрешимим. Уметање несвесних елемената у многе мислене редове чини те је мишљење брже али чини те је оно и несигурније; наше мишљење, зато што је сукцесивне природе, дискурзивне је природе, т. ј. оно може само као потпуно јасно и свесно мишљење бити тачно, као нејасно, симултано и интуитивно пак оно је несигурно. Отуда долази што ми на пример истинитост питагориног става не можемо да увидимо у једном моменту, потребан је читав низ логичких доказа, па да се увиди тачност његова. Несвесни мислени акти скраћују истина ток мишљења, али ми никада при томе не можемо бити сигурни у тачност нашег мисленог резултата: тек кад све несвесне акте учинимо свесним, кад и последњи траг несвесног и интуитивног избацимо из мишљења, тек онда смо сигурни, да нам је мислени ток тачан. Ако је свест доиста полазна тачка нашег сазнања, ако је оно што је првобитно дато доиста свест, онда је немогуће замислити стање свесног индивидуума, у коме он не би, било свесно било несвесно, рефлектирао. Свест је већ по суштини својој рефлексивне природе, свест сама собом већ тврди егзистенцију бића, а што наша свест сваку своју рефлексiju изражава у појмовима, то је само још један њен додатак, који ни мало не мења њену првобитну рефлексивну природу, који јој на крај крајева ништа не додаје. И наиван човек у ствари је свесно биће, само биће које није свесно своје свести, које није свесно, да је свесно биће; али пошто је у ствари свесно биће, то оно мора да рефлектира. Према томе

И наиван човек рефлектира, само што је начин његове рефлексије различан од начина рефлексије философа идеалисте. Рефлексија наивног човека потпуно је несвесна, док је рефлексија философа идеалисте потпуно свесна. И наивном је човеку свет првобитно дат само као његова представа, као садржај његове свести, само што је он тога факта несвесан, јер не рефлектира о њему: наиван човек мисли без икакве дубље свесне рефлексије, мисли моментано, несвесно, да је оно што је дато као садржај његовог опажања (само треба добро упамтити, да наиван човек није свесан, да му је околина дата прво као садржај његовог опажања, већ он просто њу сматра као дату, не питајући за сам једино могући начин те датости), у исто доба дато и по себи, као садржај спољњег реалног света, он мисли, да непосредно у своме опажању има пред собом саме реалне ствари по себи, и отуда закључак, да ствари остају и кад их он не опажа својим чулима исте онаке какве су биле дате у његовом опажању. Овај закључак наивног човека потпуно је несвесан, и у исто доба (што не мора увек да буде, несвесно мишљење не мора да буде увек нетачно, али је то врло често) потпуно погрешан: наивном човеку изгледа сасвим појамно, изгледа као нешто што се по себи разуме, да су ствари ван њега исте онаке какве су у њему биле дате, да он опажајући ствари има пред собом саме спољне реалне ствари као такове а не њихове чисте отиске у нама, у нашој свести. Откуда долази овај погрешан закључак наивног човека: пре свега наивни је човек изгубио из вида једну основну премису, која обара цео његов закључак, на име, да је њему свет првобитно дат као садржај свести, само зато што наиван човек још није дошао дотле, да констатира овај факат, који се само свесно да констатирати, само зато он пада у погрешку, да садржаје своје свести идентифицира непосредно са спољним реалним стварима. Чим се наивном човеку укаже на овај основни фактум, чим ова основна премиса постане свесном, овај несвесни закључак престаје бити несвесним а тиме престаје и сам да egzистира. Као што се види, наиван човек доиста рефлектира, и тврђење заступника наивног реализма, као да је становиште наивног човека становиште без рефлексије потпуно отпада. Резултат, до кога смо дошли, врло је важан, он обара у принципу целу теорију наивног реализма. Ако је наивно становиште и само становиште рефлексије, онда може само становиште идеализма бити тачно; јер оно је становиште рефлексије тачно, које се само собом, т. ј. које се рефлексијом да оправдати. Свесна рефлексија једино је у својим резултатима сигурна, и свесна рефлексија има да служи као контрола несвесне рефлексије, свесна рефлексија има да испита, да ли је резултат несвесне рефлексије тачан или не. И у нашем случају ми налазимо, да свесна рефлексија налази, да је резултат несвесне рефлексије нетачан, и по томе само резултат свесне рефлексије је тачан, а тај је резултат становиште идеалистичко.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Заступник наивног реализма могао би ипак, на супрот свима овим нашим јасним извођењима, тврдити, да су сва наша разлагања само за онога обавезна, који стоји већ на становишту рефлексије, за онога, који на њему не стоји пак не. На основу чега, рећи ће заступник наивног реализма, закључујеш ти, да наиван човек рефлектира, ако не на основу тога, што узимаш, да је наиван човек по себи свесно биће, а то је становиште рефлексије. Тако би излазило, продужио би даље наивни реалиста, да је твоја аргументација логички *circulus*, да доказујеш нешто овим, што тек треба да докажеш: ти треба да докажеш да је становиште наивног човека становиште рефлексије, а то доказујеш на тај начин, што већ узимаш, да он по себи стоји на становишту рефлексије, а тако аргументисање није никакво аргументисање, чиста је софистикација и ништа више. На то се може одговорити: истина је, наивни реалиста има донекле права, да учини оваку примедбу, али је та његова примедба исто тако способна да уништи нашу аргументацију, колико је чиста логичка скептична сумња способна да уништи аподиктитет основних логичких ставова. Ко одриче аподиктичност основних логичких ставова (идентитета и противречности) тај долази у противречност са самим собом, јер само то одрицање његово, ако хоће да је озбиљно, већ је једно аподиктично и ако негативно тврђење, и као такво већ претпоставља аподиктичну вредност оних основних логичких ставова. Али и обратно, директан доказ тих логичких ставова немогућ је, јер свако њихово доказивање већ их претпоставља; доказ њихов може лежати само у томе, што је негација њихова немогућа. Исти је случај и овде са нашом аргументацијом и са контрааргументацијом наивног реалисте. Директ доказати моју тезу ја истина не могу, али могу доказати, да је противна теза наивног реалисте немогућа, а тај је индиректни доказ сасма довољан за утврђење основних истина Теорије Сазнања. Да је становиште наивног човека становиште рефлексије ја истина не могу никада директно доказати, ја то доказујем само на тај начин, што узимам да је становиште свесне рефлексије тачно, и да по томе становиште наивног човека може бити само становиште несвесне рефлексије, а никако не становиште без рефлексије у опште. Али и наивни реалиста не може никада своју тезу да докаже, ако то не чини свесном рефлексијом, а ако то чини свесном рефлексијом, онда је у принципу признао свесну рефлексију за непогрешну, а тиме је у исто доба уништио нерв своје аргументације. Јер као теоретичари сазнања, и ја и заступник наивног реализма служимо се свесном рефлексијом, и не знам на који би се други начин и могли споразумети, а чим је то случај, одмах сам ја добио игру.

Ово незгодно стање заступника наивног реализма наспрам заступника свесног идеализма осетио је Вунт, па је зато и покушао да тако формулише становиште наивног реализма, како ће тиме бити искључена свака могућност идеалисти, да за наивно становиште тврди, да је ста-

новиште рефлексije. Ако се као становиште наивног човека призна она Авенаријусова принципијална координација „ја и околина“ онда идеалисти ништа лакше није до показати, како оба члана нису координирана, како је околина у ствари саставни део самог ја, и како је по томе по себи на становишту наивног човека већ дат момент свести и момент субјекта, само као несвесан. Ствар се, изгледа, сасвим мења, ако се из становишта наивног човека избаци потпуно фактор „ја“, па се задржи само фактор околина. У том случају изгледа да више никакве моћи нема она примедба идеализма да околина мора бити дата, да мора бити субординирана нашем „ја“, пошто у том случају ја и не постоји. По Вунту на становишту наивног човека мисао о субјекту се потпуно губи, ја себе још никако није свесно, ја још никако не постоји, престава и објект ту падају потпуно и апсолутно уједно, преставни објект (Vorstellungsobjekt) је једини садржај непосредног искуства на првобитном ступњу наивног човека. Наиван човек не сме казати, ја чујем, гледам, пипам и т. д. већ само чује се, бива виђено, пипано и т. д. јер нема личности, нема субјекта чије би то функције биле, постоји само опажени објект без опаженог субјекта. Вунт признаје, да постоји и ја као саставни део овога примитивног искуства, ко би то још могао одрицати, пошто и наивни човек непрестано говори о своме ја, само он одриче томе ја ону кардиналну вредност, коју му придаје Авенаријус као другом главном члану принципијалне координације непосредног искуства. Наше тело, које наиван човек идентификује са својим ја, не сматра он, по Вунту, као неки засебни од свих осталих објеката околине одвојени објект, већ као један од објеката спољњег света, као један од објеката околине. За наивног човека све је првобитно чисте материјалне природе, па и само његово ја не изузима се од тога, своје ја он сматра као своје тело, а тело је његово материјални објект мођу осталим материјалним објектима, наиван човек првобитно апсолутно нема никаквог појма о свести, те према томе не може ни своје ја разликовати битно од своје околине.

Ако се запитамо која је од ове две тако различне формулације садржаја примитивног (или како га преставници његови називају, „чистог“) искуства тачна, Вунтова или Авенаријусова, неће нам на први поглед бити баш тако лако да то пресудимо. Јер док с једне стране Авенаријусова формулација изгледа много тачнија, јер доиста наиван човек поред свега идентифицирања свога ја са својим телом ипак јасно упознаје, да његово тело није само прост објект међу осталим објектима, да њему припада неко више особеније место, дотле опет с друге стране формулација Вунтова изгледа у толико тачнија, у колико се појам свести и субјекта избацује потпуно са становишта наивног човека, те се тиме и то становиште чини једноставнијим и конзеквентнијим. Доиста, ни за једну ни за другу формулацију не може се казати одлучно да је једино тачна. Авенаријус са својом формулацијом без сумње има право, ако се

питамо за *фактички* садржај појма првобитног искуства, јер наиван човек доиста своје ја *resp.* своје тело одваја од своје околине, и придаје му одвојено и засебно место поред ње. Вунт пак са својом формулацијом има у толико права, у колико би наивни човек био доиста конзеквентнији, када би своје ја *resp.* своје тело сматрао као један од објеката спољњег света, када своме ја не би придавао никакво засебно одвојено место поред околине, јер доиста када се узме да оно што је првобитно дато није свест, већ нешто што је по себи сасма несвесно, онда ја нема никаквог значаја више, онда нема никаквог смисла више издвојити то ја из осталог садржаја, *resp.* издвојити наше тело, као носиоца тога ја, из осталих тела спољњег света. Вунт даље има сасвим права, да конзеквентно изведено становиште наивног човека не трпи никакав засебан члан „ја“, да је његов садржај идентичан са чистом датомћу објекта без икаквог субјекта. Али — и ту лежи нетачност његових извођења — наиван човек никада не изводи конзеквентно то своје становиште, он увек задржава ја као засебан централни члан непосредног искуства. и Авенаријус има права кад фактичко стање садржаја примитивног искуства овако формулише. Вунт износи садржај непосредног искуства наивног човека онако, како би тај садржај *требао* да буде, када би се становиште наивног човека конзеквентно извело, Авенаријус износи садржај непосредног искуства наивног човека онако, како тај садржај фактички *постоји*, не питајући се, да ли је он конзеквентно изведен или не. Из тога се види, да ако се баш последња пресуда контроверзе између Вунта и Авенаријуса тражи да се у последњој инстанцији мора Авенаријусу дати за право, јер његова формула изражава фактички садржај примитивног искуства наивног човек, онако како је он у исказима наивног човека изражен.

Сам факт, што се преставници наивног реализма у одредби садржаја првобитног „чистог“ искуства не слажу, показује, како се само становиште наивног реализма пред научном критиком не да одржати. Конзеквентно изведено, то би становиште требало да има Вунтом формуловани садржај. А такав садржај апсолутно се не да замислити као садржај непосредног искуства; да су околина и наше ја дати првобитно као два координарна фактора, да се још како тако замислити, али да је првобитно дата само околина и да је ја првобитно само саставни део саме околине, тако једно становиште апсолутно је немогуће, није ништа друго до чиста рефлексивно-дијалектична конструкција првобитног пресвесног и пререфлексивног стања искуства, која у опште нигде и не може постојати, ако се призна, да и на становишту наивног човека момент свести егзистира по себи као реални момент, само да не егзистира свест о њему. Само кад би се *per impossibile* могла замислити датост бића без икаквог субјекта, коме је биће дато, онда би таква датост реалности одговарала ономе појму Вунтовог прво-

битног искуства. Али све и да допустимо могућност егзистенције апсолутно несвесног бића, које никоме није дато (могућност таког апсолутно несвесног бића проблем је Метафизике а не Теорије Сазнања, која има да утврди оно што је несумњиво дато, што је несумњиво реално, не водећи рачуна о ономе, што је само могуће), ја неби могло бити апсолутно никакав саставни момент такве чисте датости по себи без икаквог субјективнога момента, онда се у опште за датост тога бића не би ни знало, биће би могло бити дато, али оно не би било никоме дато, оно не би било ничији искуствени садржај, оно не би било дато као искуство. Као што се види Вунтова формулација садржине непосредног искуства уништава сам појам искуства, и по томе не може се апсолутно никако узети као првобитно фактичко стање непосредног искуства. Наивни реализам имао би права, кад би првобитно искуство било онако како га формулише Вунт — пошто оно фактички није онако како га формулише Вунт већ онако како га формулише Авенаријус, то и наивни реализам нема права. Јер чим се фактору „ја“ призна самостално место у првобитном искуству, сасма је лако, као што смо ми то већ и учинили, показати, како то ја не може бити од исте вредности са другим чланом првобитног искуства, како је ја у ствари једини елемент првобитног искуства. Чист објективни предмет (објективна престава или преставни објект) Вунтов чиста је фикција и ништа више, док живо искуство човека показује и на најпримитивнијем ступњу своме свесни момент нашег ја као живи реални момент, кога он истина на овом ступњу није свесан, али чија се егзистенција нама, који рефлектирамо, искључиво документира тиме, што се ја и на овом примитивном ступњу јавља као самостални фактор поред околине.

(СВРШИТЕ СЕ)

ДРАГАШ И КОНСТАНТИН ДЕЈАНОВИЋИ И ЊИХОВА ДРЖАВА*)

НАПИСАО

Д-р Јован Хаџи Васиљевић

Приступ

У првој половини XIV века, а нарочито за владавине цара Стефана Душана (1331.—1355.), изгледаше, као да ће и Србија достићи онај степен величине, на којем дотле стајаше византијска царевина.

*) Радњу ову пуштамо у јавност потпуно по рукопису, који је у философском факултету бечкога универзитета, маја 1897. године, по рефератима професора Д-р Константина Ј. Јиречка и Д-р Ватрослава Јагића, апробиран као наша дисертација за докторат философије на пометутом универзитету.

Али се брзо после смрти цара Стефана Душана (20. децембра 1355.) показа, да ће и Србија бити оне исте судбине, које беху и све остале словенске државе на Балканском полуострву. — И Србија, састављена у оно време из различитих народних елемената, који беху различитих конфесија, различитих наравѝ и обичаја, и с различитим политичким тежњама, а још више, к томе, изложена многостручним утецајима с поља; без јаке државне централизације; без јакога гравитационога извора, из којег би се изливала народна и државна снага, и без довољних материјалних средстава, да из патријархалнога живота пређе у политички, да нове установе, које нарочито Стефан Душан уведе, асимилира и у живот их народни усади без свега тога, и Србија пређе у фазу распадања. Одмах се после смрти Стефана Душана појавише у границама Србије неколико држава, које за живота његова беху само државне провинције.

Таква је била жалосна судбина свих словенских држава у Средњим вековима и она је довољно и позната и поучна.

У концерту нових ових српских држава налазимо и државу Драгаша и Константина Дејановића.

Држава се Дејановића простираше између граница трију балканских држава, и лежаше на раскрсници главних друмова, који у Средњим вековима преко Балканског полуострва вреху, а влада Дејановића пада баш у време оних значајних политичких преображаја на Балканском полуострву, кад почеше Турци и у северне пределе полуострва продирати, и кад на место словенскога, на место српскога и бугарскога господства и владавине, Турци своје основаше.

Али ми немамо ни о овим важним политичким појавама у XIV веку, ни из далека, потребна дата, те да бисмо могли насликати процес постанка и престанка државе Дејановића. У оно време сви погледа, и у држави и ван ове, беху обрнути на нову ону појаву на политичком хоризонту Балканских хришћана; на опасност, која запрети ширењем ислама на Балканском полуострву и његова господарства.

Домаћи извори ћуте и о најважнијим догађајима онога времена, а страни уносе забуну и у питање, које имамо намеру да третирамо у резовима који следују. Осем неколико непосредних помена о Дејановићима и њиховој држави и владавини, ми немамо, готово, никаквих више података, те нам не остаје ништа друго, него да из познатих непознате чиниоце истражујемо и да из узгредних помена факта констатујемо.

Узрок што радњу ову тек сада пуштамо у јавност јесте једини тај, што смо желели, да објавимо најпре своје белешке из предела око Вардара и Струме, које би још јаче расветлиле поједине догађаје, које радња ова третира. Ну како нам је одувета могућност, да своју жељу испунимо; да своје белешке из поменутих предела проверимо, и, од чести и допунимо, радњу ову пуштамо — овакву каква је.

Писац.

За критичко проучавање овога питања не стојимо боље ни са временом историјском литературом, с тога ћемо се у послу овом послужити изворима оба реда, обухвативши, уз то, и већ третиране погледе на ово питање: *А. Мајкова*,¹⁾ *Константина Николајевића*.²⁾ *К. Ј. Јиречка*,³⁾ *Ст. Новаковића*⁴⁾ и *Ил. Рувари*.⁵⁾

Према изложеноме, задатак ће се ових редова састојати у томе, да се ипак, на основу критичких дата, до којих се до данас дошло, и колико су они нама познати, тачно испита и у кратко третира порекло Дејановића; да се одреде границе државе њихове и да се верно представи влада њихова.

I

Порекло Дејановића

Дејан Жарковић, зет цара Стефана Душана, по сестри му Теодори, и отац Драгаша (Јована Драгаша) и Константина. Кад је Дејан постао севастократором, Дејанова браћа: деспот Оливер, господар Овчега поља, потоњег саставнога дела државе Драгаша и Константина и војвода Богдан, господар јужноисточне Македоније, Дејанова баштина Желгиново. Дејан није преживео цара Стефана Душана. Дејанова супруга Теодора, потоња монахиња Евдокија, по смрти цара Стефана Уроша, царица Евдокија, Евдокијин летњиковац близу данашњег Куманова. Њено место борављења у Струмици и Ђустендилу. Дејан је оставио иза себе само два сина: Драгаша и Константина и једну кћер, Теодору. Надимак Драгаш, Теодора, кћер Дејанова, удаје се у другом браку за Ђорђа Валшића, господара Зете.

Из страних извора⁶⁾ не, али се из домаћих извора јасно види, да су Драгаш и Константин били синови Дејанови. На пољу политичкога рада у Србији у првој половини XIV в. срећамо, доиста, три човека, три велика трудбеника, који су носили једно и исто име — Дејан⁷⁾: воевида

1) Историја српскога народа. (Превод *Б. Даничића*) Београд. 1876.

2) Српски Коњени (Гласник Српског Ученог Друштва XII).

3) *Geschichte der Bulgaren*. Prag. 1876.

4) Срби и Турци XIV и XV века. Београд. 1893.

5) О Кнезу Лазару. (Прештампано из *„Стражилова“* Нови Сад. 1887.).

Од осталих писаца, који су се овога питања узгред дотicali, нећемо узимати ни старије (као *Рајића* и *Engel-a*) нити млађе (као *Hertzberg-a*, *Gelzer-a* и др.), због тога што су старији некритични и већ обухваћени у поменутој *Јиречковој* „*Geschichte der Bulgaren*“, која је, као историја Балканских народа, нарочито за Немце, још увек савремено критичко дело. [Овим се делом служио: *Hertzberg* у својој „*Geschichte der Byzantiner und der Osmanen*“, као и многи други, све до најновијег дела *К. Krumbacher-a*: „*Geschichte der Byzantinischer Litteratur*“ (*Abriss der Byzantinischen Kaiser-Geschichte von Gelzer.*)].

6) На којима *Ил. Рувари* („О Кнезу Лазару“) оснива своје истраживање о Дејановићима.

7) *Николајевић К.* (Гласник Срп. Уч. Друштва XII), у чланку „Српски Коњени“, држи, да су све три ове личности једно лице.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Деѣн⁸⁾, севастократор Деѣн(у)⁹⁾ и логошет(ѣ) Деган(ѣ)¹⁰⁾, али се из домаћих извора опет јасно види, да је отац наших Дејановића био севастократор Дејан.

Докази су за то ови:

а) Из даровне повеље¹¹⁾ цара Стефана Душана, којом он потврђује имање, које је Дејан из баштине своје даровао цркви својој у Архиљевици (у земљи *Жеглиговској*), и у којој цар Стефан Душан, између осталог вели о Дејану као о: „... .доставѣрњомѣ и многољубимомѣ и всесрѣдѣчному и братѣ царства (ми)...“ јасно се види, да је баштина севастократора Дејана била и земља *Жеглиговска*, она земља, она област, коју по смрти Дејановој налазимо у власти Драгаша и Константина — синова Дејанових:

б) У домаћој историји имамо доказа,¹²⁾ да се између најближих рођака владаочевих, и зет називао севастократором и носио чин севастократорски. Дејан је, по Теодори, потоњој царици — монахињи Евдокији, сестри цара Стефана Душана, био зет цару Стефану Душану, а синови Евдокијини беху, као што ћемо видети,¹³⁾ Драгаш и Константин, сестрићи цара Стефана Душана.

в) Као што смо и горе поменули, Дејан је имао у баштини својој и *Жеглигово*; исто *Жеглигово* држаху у баштини синови Евдокијини, Драгаш и Константин. Евдокијина сина, а према томе и Дејанова, доцнији летописци називају „*Жеглиговцем*“;¹⁴⁾

г) У писаним причама о Косовском боју¹⁵⁾ Константина Дејановића називају такође *Жеглиговцем* (*Жеглиговац*), а у оној причи штампаној

8) *Miklosich, Monumenta Serbica*.... 104.

9) *Mon. Serb.* 143.

10) *Ibid.*, 174.

11) *Ibid.*, 143. О датуму ове повеље види *Ил. Руварца* („О Кнезу Лазару“ 100—108) и мишљење Флоринскога Θ. (Памятники законодательной дѣятельности Душана.... 118: „Само собою понятно, что не можетъ быть сомнѣнiя въ томъ, что Душанъ дѣйствительно подтвердилъ хрисовудомъ за Архилевицкой церковю села, приложеня ей — Деѣномъ...“)

12) *Mon. Serb.* 36.—38.

13) Акты рускаго на Святомъ Аѣтонѣ, 370.

Исте су ове повеље објављене и у Гласнику Срп. Уч. Друштва XXIV, а има их, неколико, и у *Mon. Serbica*. (Види, даље, *Mon. Serbica*..)

14) *Константин Философ* у „Животу Деспота Стефана Лазаревића“ (Гласник Срп. Уч. Друштва XLII, глава 70.):

Михаило Константиновић (Гласник Срп. Уч. Друштва XVIII) пише: „... .у једну земљу Константинову утаборио се на једномъ пољу званомъ *Жеглигово*...“ (стр. 75) или: „... на поље које се зове *Жеглигово* (земља Константинова)...“ (стр. 15);

Arxiv III, 16.

Српске Краљевске Академије, Споменик III, 126, 155 (к.ѣ.ѣ.ѣ. разби *Мирча воєвода влашки цара Паизига на Ровина. И тоу погибе Марко Краљевића (и Коста Жеглиговац*)“, и на другим местима.

15) *Starine X*, 187.

Годишњица XV, 128—129.

WWW.UNILIB.RS

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

у *Strinama X*, каже се, да су Драгаш и Константин синови Дејанови (и.... Костадинъ Жеглиговаць, син воеводе Дејана и Драгаш....¹⁶⁾);

ђ) Дејан је Жарков син. О томе се правилно домишљају *Ил. Руварац*¹⁷⁾ и *К. Ј. Јиречек*¹⁸⁾ и све што се о Жарку, фиктивном Дејановом сину Жарку Дејановићу, или о Драгашу Жарковићу спомиње у *Chalcocondil-a*¹⁹⁾ и у другим доцнијим изворима,²⁰⁾ све се то односи на Дејана Жарковића, на оца Драгаша и Константина.

Браћа Дејанова били су: деспот Оливер и војвода Богдан, господари источне Македоније.²¹⁾ Деспот Оливер држао је у својој баштини Овче поље и још неке пределе у источној Македонији, све до своје смрти, сав предео, који доцније налазимо у власти Дејановића. Војвода Богдан држао је пределе од Сера до Вардара²²⁾, који се простираху јужно од Оливерове државе.

Сад би следовала питања, која стоје у вези са овима, које смо до сада третирали, на име: кад је Дејан био наименован за севастократора; које је он све земље држао у својој баштини; кад је умро и у које су га време наследили супруга му и синови му, али се на сва ова питања никојим начином не може позитивно да одговори, међу тим, кад се све познате околности из онога времена узму у обзир, Дејан је много пре 1354. године постао севастократором. Изгледа да је Дејан постао севастократором још за време кад је и брат његов, Оливер, добио деспотски чин, и да се све ово догодило пре онога важнога политичкога догађаја у Скопљу (1347.), иначе се не би могле појмити оне значајне речи цара Стефана Душана, којима је 1354. године обасипао Дејана: „... и потом же шбразш царьскомѣ и сиемоу таковомѣ достовѣрь-

¹⁶⁾ У причи штампаној у Годишњици XV, назива се сином војводе Рада.

¹⁷⁾ „О Кнезу Лазару“ 107 и даље.

¹⁸⁾ Српске Краљевске Академије, Споменик XI, 13.

¹⁹⁾ *Corpus Scriptorum Histor. Vuz. L. Chalcondil...*

²⁰⁾ *Stritter* II и остали и *Николајевић К.* — „Српски Коменни“ (Гласник Срп. Уч. Друштва XII); *Ил. Руварац*, „О Кнезу Лазару“ 94, *Нопф-а*: „Geschichte der Grichenlandes“ (Ersch & Gruber, Enciclopedie); *Ljubića S.* „Opis jugoslovenskih povasa...“ и др.

²¹⁾ На овом месту морамо да исправимо мишљење *Архимандрита Леонида* („Опис сербске лаври“ 73, 74.), *Николајевића К.* („Српски Коменни“ — Гласник Срп. Уч. Друштва XII и XIII); *Флоринскога Θ.* (Јужне Славјане и Византија во второй четверти XIV вѣка. С. Петербургъ. 1882.) који по *Chalcocondil-у* (*De Turcicis I, I, c. 1. p. 29. Ed. Vopp.* и по *Макушев-у* (Историческія разсканія о Славянахъ въ Албаніи, 47.) мисле, да су Оливер, Дејан и Богдан били браћа Јелене, жене цара Стефана Душана.

²²⁾ *Јиречек К. Ј.* (Geschichte des Bulgaren, 319) и не помиње деспота Оливера. Он одмах до Дејанове баштине ставља Богданову баштину, премда је Богданова држава била јужно од Оливерове.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

номѸ и многѸ любимомѸ и всесръдѸчномѸ и братѸ царьства ми севастократорѸ ДѸанѸ....²³⁾

У прилог тврђењу овом иде и околност, што је Дејан добио у баштину *Жеглиговску област*, која је у оно време почињала одмах од Скопаљске природне околине, од престонице цара Стефана Душана, и која је, област, обухватала најважније државне пределе у оно време.²⁴⁾

Кад би се усвојило гледиште *Б. Даничића*,²⁵⁾ да је *Константин Севастократовић*, који је село *Костино*²⁶⁾ поклонио манастиру Трескавцу,²⁷⁾ био син Дејанов, могло би се време наименовања Дејана за севастократора још тачније одредити, али мишљење Даничићево о Константину Севастократовићу стоји у јакој опреци са већ утврђеним фактима у домањој историји XIV в. и оно потпуно отпада.

Које је баш године Дејан постао севастократором, као што смо рекли, не зна се баш тачно, али што се данас као историјски факат узети може, то је, да је Дејан 1354. године већ био севастократор.²⁸⁾

Исто се тако не може данас тачно одредити ни које је све земље Дејан држао у баштини. На основу поменуте повеље цара Стефана Душана, данас се може, као позитивно, узети то, да је Дејан у својој баштини држао (1354. године) *Жеглигово*, разумевајући под овим именом данашњу Кумановску казу са неким деловима данашње Скопаљске, Гњиланске, Прешевске и Паланачке казе.

Ст. Новаковић мисли²⁹⁾, да је Дејан имао у својој баштини само *Жеглигово*, узимајући, да су границе *Жеглигова* биле само у природној околини данашњег града Куманова, међу тим, Дејанова је баштина обухватала, као што је напред речено, осем *Жеглигова*³⁰⁾ још сву десну страну Мораве, у њеном току у Прешевској и Гњиланској кази, и један део Гњиланскога Карадага и Скопаљске Црне горе до границе природне околине града Скопља, а према истоку Дејанова се баштина протезала преко Козјака и Прешевске Пчиње.³¹⁾ *Ст. Новаковић* је, даље, мишљења, да је Дејан своју баштину доцније проширио, али не наводи за то никак-

²³⁾ Mon. Serb. 143.

²⁴⁾ Да је Дејан постао севастократором још 1346. године мисли и Флорински Θ. (Южње Славјане и Византија во второй четвѸрти XIV вѸка II, 132.).

²⁵⁾ »Рјечник из књижевних старина«, код речи Константинъ.

²⁶⁾ Гласник Српског Уч. Друштва XI (130, 136), XIII (372).

²⁷⁾ Ово није манастир Трескавац код Прилена, већ онај у *Дојранској* кази.

²⁸⁾ Mon. Serb. 143;

Theiner A. »Vetera monumenta historica Hungariorum.... II 15—16;

Дејана налазимо и са титулом деспотъ — »*Дејана деспота* (»*Пчињски поменик*« у Гласнику Срп. Уч. Друштва XLII.).

²⁹⁾ »Срби и Турци«, 131.

³⁰⁾ О *Жеглигову* биће опширније у II тачци ове радње.

³¹⁾ Села *Боиковци*, *Седларе*, *Островице* (*Горња и Доња*), *Честа Гумништа* и др. која се помињу у Дејановој баштини, припадају Скопаљској околини; села: *Скря-*

них доказа и не наводи време, у којем је то могло бити. И не постоје никакви докази за то.

Ово мишљење Ст. Новаковића отпада и са тога, што Дејан није живео доцније од 1354. или 1355. године, као што ће се доцније јасније показати, те није ни раније баштине своје могао проширити.

Ми налазимо, доиста, доцније, државу Дејановића у много ширим границама, но што је била баштина Дејанова, и у држави Дејановића налазимо неколико градова, неколико центара, али јасно је, да Дејанова баштина није била у оним границама, у којима је, доцније, била држава Дејановића. Или барем немамо доказа за то. На против имамо доказа, да су градови и центри, које налазимо доцније у држави Дејановића, били у држави деспота Оливера, који је живео такође до 1355. године.³²⁾ Тако, по поменутој даровној повељи цара Стефана Душана излази, да је Дејан држао у баштини својој земље између *Мораве* (обухватајући сав њен ток до природне околине града Врања) *Вардара* (све до ушћа реке Пчиње у Вардар), један део *Овчега поља*³³⁾ и све од прилике до граница између данашње *Кумановске*, *Кратовске* и *Тустендилске* околине. Ово се мишљење потврђује, од чести, још и тиме, што је цар Стефан Душан источну Македонију од Вардара до Струме поделио између Оливера и Богдана.³⁴⁾

лише, *Тудорци* и *Драгошевици* припадају Гњиланској и села: *Врџун*, *Герекаре* *Логоборовце*, *Станић* и др. припадају Морави и Пчињи.

Ни *Алекса С. Јовановић* (Гласник Срп. Уч. Друштва XLV, 320.) није тачно одредио границе Дејанове баштине према истоку. Он протеже границу Дејанове баштине до Струме, међу тим Струма је и у то време била међа између државе Оливерове и бугарске.

³²⁾ *Руварић* Ил. „О Кнезу Лазару“, 108. *Ковачевић* Љ. и *Јовановић* Љ.: Историја српскога народа II, 146. држе, да је деспот Оливер био још и 1366. године у животу!

³³⁾ Село *Рубише*, које се спомиње у баштини Дејановој (Mon. Serb. 143) налази се на левој страни реке Пчиње и припада Берману.

³⁴⁾ Излажући границе Жеглигова не треба се освртати на погрешно мишљење П. С. Срећковића, који је, одређујући Немањину Дубочицу, изнео у Гласнику Срп. Уч. Друштва LXX 202. П. С. Срећковић је, по томе што је наишао на имена села *Глубочица* (Кумановска каза) или *Длибоки дол*, и што је наишао на слична имена села у истој кази именима села у познатој повељи *Кнегиње Милице*, којом се данас одређује Немањина Дубочица (Гласник Срп. Уч. Друштва LXX), и по томе што је наишао на име *Билача*, место *БВлише*; на име *Сушово*, место *Сушице*; на име реке *Серава* место села *Сушица*; на име *Вишице*, место *Вине*; на име *Миратовице*, место *Мирошевца*; на име *Отгла*, место *Горина*, и тако даље, он је Кумановску околину означио за Немањину Дубочицу. Кад би се положај и границе Немањине Дубочице могле одређивати само по сличним именима села, места и река, па баш и по истоветном имену *Длибочица*, *Дубочица* и тако даље, онда би се Немањина Дубочица комотно могла премештати час у Кумановску, час у Прешевску, час у Скопљску, па шта више и у Софијску околину. С тога мишљење П. С. Срећковића отпада као потпуно неосновано, и Немањина Дубочица остаје онамо где ју је одредио Ст. Новаковић (Годишњица I „Земљиште радње Немањине“) и Жеглигово није никада било Дубочица.

Као што смо и мало пре поменули, не зна се тачно ни које је Дејан године умро. По поменутој повељи цара Стефана Душана³⁵⁾ излази, да је Дејан био у животу 1354. године. *Ил. Руварац* је мишљења,³⁶⁾ да је Дејан надживео цара Стефана Душана, премда *Ил. Руварац* не одређује време смрти Дејанове и не наводи никаквих доказа, да је Дејан надживео цара Стефана Душана. И нема никаквих доказа за то. Ми, доиста, до 1371. године не налазимо нигде помена о синовима Дејановим, односно, до тога их времена не сретамо ни на каквим народним и државним пословима; не видимо их ни у каквим догађајима, па шта више ни помена никаква немамо о њима, услед чега би се могло, донекле, претпостављати, да је Дејан, отац њихов, надживео цара Стефана Душана. Али, узевши, с друге стране, у обзир и оцену догађаје, који после смрти цара Стефана Душана искрсоше у Србији, а нарочито догађаје, који се развише у суседству уже отаџбине Дејанове, око феуда његова, Жеглигова, а у којима, догађајима, не видимо и не сретамо Дејана, као што смо напред видели, првога царевог доглавника; првога великодостојника и саветника; севастократора и зета царева, и, према обичајном праву у Средњим вековима, од чести и наследника царева. . . ., као што не сретамо ни брата Дејанова деспота Оливера „моћнога властелина цара Стефана Душана“³⁷⁾ и тако даље, узевши све то у обзир, имамо више разлога, да поткрепимо своје мало пре истакнуто мишљење, да Дејан није надживео цара Стефана Душана и да је умро пре цара Стефана Душана. На овом месту, а у прилог својем тврђењу, још једном истичемо мишљење *Ил. Руварца*,³⁸⁾ да је деспот Оливер умро 1355. године.

Дејан је после себе оставио супругу Теодору и два сина, Дрѓаша и Константина и кћер Теодору.³⁹⁾

Супругу Дејанову, Теодору, налазимо где 1377. године назива себе царицом Евдокијом,⁴⁰⁾ што значи да је била већ и у монашки ред прешла, а није нам познато кад се све то догодило — кад је царица Евдокија узела на се титулу царице и кад је прешла у монашки ред.

³⁵⁾ Mon. Serb. 143.

³⁶⁾ »О Кнезу Лазару«, 108.

³⁷⁾ Ibid. 108.

³⁸⁾ »О Кнезу Лазару« 108.

³⁹⁾ Нама данас изгледа чудновато што су и мајка и ћерка носиле једно име — Теодора. Ну без обзира што су Немањићи, по византијском обичају онога времена, узели заједнички надимак *Стефан*, домишљање *К. Николајевића* (Гласник Срп. Уч. Друштва XII 446—447) нема основа.

⁴⁰⁾ Mon. Serb. 193. — 1377. године је царица Евдокија са синовима својим *Драгашем* и *Константином* завештала нека села у својој држави манастиру Хилендару и ту себе назива царицом: »..... и благочестива и христољубива госпоица царица Евдокија и с њ прѣвозлюбленими синовима царства ми деспотомъ Иваномъ Драгашемъ и Костадиномъ.....«

Није нам познато ни које је године царица Евдокија умрла. Из повеље оне,⁴¹⁾ по којој је она са сином својим Константином утврдила манастиру Хилендару нека већ дарована села, и још нека поклонила, знамо, да је била у животу и 1381. године.

Из повеља, које су нам од царице Евдокије и њених синова остале, видимо, да је царица Евдокија неко време боравила у Струмици,⁴²⁾ у некадашњој престоници протосеваста Хреље, али ван сваке је сумње, да је царица Евдокија боравила, да је живела највише у престоници својих синова, у *Густендилу*. И ово се последње може данас као поуздано узети, а по народном казивању, које се донекле поклапа са познатим историјским околностима, царица Евдокија се задржавала и у Кумановској околини, али то је могло бити још за живота Дејанова, док још Густендил није ни био престоница Дејановића.⁴³⁾

Што се тиче питања колико је Дејан синова имао, постоје данас различита мишљења. *А. Мајков*⁴⁴⁾ држи, да их је било двојица: Драгаш, у калуђерству назван Димитрије и Константин. *К. Ј. Јуричек*, на против, држи,⁴⁵⁾ да је Дејан имао три сина: Јована Драгаша, Константина и Дмитра. *А. Ст. Новаковић*⁴⁶⁾ и *Ил. Руварац*⁴⁷⁾ су мишљења, да је Дејан имао два сина.

⁴¹⁾ Mon. Serb. 193.

⁴²⁾ Ibid. 193. Хрељиним кнежевству, које беше основано још за живота цара Стефана Душана, била је престоница у Струмици (Mon. Serb. 64; Григоровичъ В. „Очеркъ путешествія... 49 и др.).

⁴³⁾ Пут који је у Средњим вековима водио из Скопља за Густендил, и за даље источне пределе, ударао је преко *Желишова*, а поред данашњих села *Доброшана*, *Војника* и *Страшина* и даље (*Matkovića P.* „Putovanja po Balkanskom poluotoku“ Rad jugoslovenske akademije LXXXIV, 58. и даље). На овом средњовековном и, нема сумње, и још старијем путу, у атару села *Доброшана* и *Бислима* још и данашњи дан постоје остаци старог римскога и српскога државнога живота (бунари са гвозденим ковчезима, подруми и разни предмети). Између осталих остатака указује се и на *замак царике Доке* и на *Девојачку башчу* (Девојкину башчу) коју Турци зову *Къз-багче* и причају се разноврсна предања: како је овде у *Костадиново време* боравила *царица* (по другој версији *царева кћер*), која се звала *Дока* (по другој версији *Мара*) и тако даље. О овоме види и „Браство“ V („По Кумановској и Скопљанској околини“) и „*Велику Србију*“ годину III бр. 31.

Имена Евдокија, Јевдокија и Костадин у *Кумановској* и *Штиској* кази су доста заступљена. Исто је тако распрострањено и име Јевросима — Јевра и Драгаш, а по имену *Дејановом* и данашњи дан постоји село Дејанце, а иначе се чује и лично име Дејан.

⁴⁴⁾ Историја Српског Народа, 95—76.

⁴⁵⁾ Geschichte der Bulgaren, 333.

Cesty po Bullharsku, 403.

У „Fürstenthum Bulgarien“ *К. Ј. Јуричек* помиње само два Дејанова сина, Драгаша и Константина.

И Григоровичъ В. („Очеркъ путешествія по европској Турцији“, издани вшорое. Москва 1877., 71), држи, да је Дмитар био трећи син Дејанов, односно да је био брат Константину Дејановићу с тога пише о цркви Дмитровој у Штину: „... о цркви сази даној братомъ его (Константина) Дмитромъ у Штину...“

⁴⁶⁾ „Срби и Турци у XIV и XV веку“.

⁴⁷⁾ „О Кнезу Лазару“, 106 и даље.

Мишљење А. Мајкова отпада као са свим неосновано, пошто се Драгаш (Јован Драгаш) никако не може идентификовати са војводом Дмитриром, и то с тога, што се војвода Дмитар спомиње, као жив, тек онда, кад је Драгаш већ био под земљом, и друго, што се калуђер Димитрије спомиње у световном животу као *војвода Дмитар*⁴⁸⁾ а не као војвода Драгаш, у калуђерству, као, назван Димитрије. Као што ће се доцније видети, Драгаш (Јован Драгаш) је умро године 1379.,⁴⁹⁾ док се војвода Дмитар спомиње тек 1388. године.⁵⁰⁾ Осем тога, као што ћемо мало ниже видети, Драгаша у домаћим изворима сретамо с титулом *војводе* само један пут, и то у *ичињском поменику*,⁵¹⁾ у извору друге руке, а Дмитра или Димитрија, на против, сретамо увек с титулом војводе и баш и даје Дмитар био *војвода Драгаш*, и баш и да није оних јасних речи у поменутој Константиновој повељи о војводи Дмитру (а не о војводи Драгашу) зар би звање, зар би титула Драгашева из његовога световнога, ратничкога живота прешла и у нов његов монашки позив и живот?

Исто тако, као неосновано, отпада мишљење и *К. Ј. Јуречка*, јер се Дмитар, или Димитрије, као што смо већ напоменули, као трећи син Дејанов, не спомиње ни у домаћим ни у страним критичким изворима.⁵²⁾ У повељи својој из године 1379. Драгаш и Константин спомињу своје предке и сроднике, а о Дмитру нема никаквога помена.... Једно место у домаћим изворима, на којем *К. Ј. Јуречка*⁵³⁾ и др. оснивају своје тврђење (ма да ни то не помињу), јесте Константинова повеља из 1388., у којој Константин вели о Димитрију: „... како истинны и всердъчны братъ господства ми Дмитар војевода....“, или, на другом месту у истој повељи: „... братъ господства ми Дмитар војевода....“ и тако даље.⁵⁴⁾

48) Гласник Срп. Пр. Друштва XXIV, 267.

49) *Hopf* (Ersch & Gruber »Encyclopedie....«) 457.

50) Акты... 390, или:

Гласник Срп. Уч. Друштва XXIV, 266—267.

51) И народне песме певају Драгаша као *војводу Драгију* (Вук, III.) али је место народним песмама међу домаћим изворима добро познато!

52) Имена Димитрија или *Дмитра* нема ни у *Ичињском поменику* (Гласник Срп. Уч. Друштва XVII и Српске Краљевске Академије *Саоменик* XXIX), у којем су споменути сви чланови Дејанове породице. Исто тако нема никаквога помена о Димитрију овом ни у *Лесновском поменику* (Рукопис Беогр. Народне Библиотеке бр. 235). У овом још не издатом поменику, на л. 8. има помена само о Драгашу и Константину („... помѣни господи душе рабѣ своихъ въ царстви си (х): Дѣспота Драгаша. Константина [Костѣтина]....“ ако се ово не односи само на Константина, јер и њега сретамо где где као *Константина Драгаша*. Између имена многих осталих војвода, налазимо имена чак и *Цветка* и *Марка Јакшића*, а о Дмитру ни помена нема. Исто тако између чланова породице Дејановића (л. 4. б.) налазимо чак и *Дабижива*, којег такође Константин спомиње (на пом. месту) као својега властелина....

53) *Geschichte der Bulgaren*, 334.

54) Акты... 390.

По версији овој у Константиновој повељи, и по стилизацији њеној, могло би се, донета, узети, да су Драгаш, Константин и Дмитар била браћа, али опет зато не и да су била три рођена брата; не значи да је Дмитар био рођени брат Драгашу и Константину, да је био трећи син Дејанов, него какав блиски рођак, може бити какав први братучед са Дејановићима. Ми смо мало пре цитирали повељу цара Стефана Душана у којој он назива Дејана, својега зета по сестри, између осталог и *братом царства* (ми),⁵⁵⁾ одкуда излази, као што смо већ напоменули, да су блиски рођаци називани у Средњим вековима и *братом царства*.

Још нешто. Ми налазимо, опет у пом. повељи Константиновој, где Константин, као потпуно самосталани господар и владалац, ослобођава од свих работа Дмитрове људе на имањима, која је Дмитар поклатио цркви својој у Штипу,⁵⁶⁾ онако, као што видимо да ослобођава људе и осталих својих обичних властелина и војвода, према чему, такође, излази, да Дмитар није био рођени брат Драгашу и Константину.

Поред свега изложенога знамо још и то, да је у време Константиново живео и Димитрије, син Војихне, шурак деспота Угљеше, те би порекло онога Дмитра, који се у пом. повељи Дејановића спомиње, ваљало даље истраживати.⁵⁷⁾

О томе да ли је име, у овом случају надимак, *Јован*, било заједничко, да ли су га сви мушки чланови Дејанове породице носили, не може се, дакле, такође, тачно одредити.⁵⁸⁾ Колико се данас у изворима види, име се Јован готово увек придева само Драгашу, *Јован Драгаш*, а Константину никако.⁵⁹⁾ Јован Драгаш се обично назива *Јован десиот Драгаш*;⁶⁰⁾ једном се назива само *десиот Драгаш*;⁶¹⁾ другом приликом га срећемо са титулом војводе — војвода Драгаш.⁶²⁾ А Константина срећемо највише са титулом господињ;⁶³⁾ више пута га срећемо, нарочито у

Гласник Срп. Уч. Друштва XXIV.

⁵⁵⁾ Mon. Serb. 193.

⁵⁶⁾ Акты 390.

Гласник Срп. Уч. Друштва XXIV, 266—267.

⁵⁷⁾ Године 1379. налазимо као писара царице Евдокије и Константина, некога Дмитра Хартофилаковић-а. (Mon Serb. 193).

⁵⁸⁾ Гласник Срп. Уч. Друштва XXIV.

⁵⁹⁾ У Карловачком родослову (Šafarik, Pamatky) спомиње се Константин Драгаш те пошто те године Драгаш није био у животу, могло би се узимати, да се и Константин звао Драгашем, али с обзиром на аутентичније белешке за ово питање, ово је погрешка доцнијих летописаца.

⁶⁰⁾ Mon Serb. 186.

⁶¹⁾ Окты, 377.

⁶²⁾ Пчињски поменик (Споменик Срп. Краљ Академије, XXIX).

Знамо да је име Јован носио и деспот Угљеша. А бугарски цареви су носили име Јован — Јован Александар, Јован Срацимир, Јован Шишман и други.

⁶³⁾ Mon Serb.

Гласник Срп. Уч. Друштва XXIV.

УНИВЕРЗИТЕТСКА
БИБЛИОТЕКА

познијим изворима, са надимком (по Жеглигову) Жеглиговац,⁶⁴) а другом га приликом сретамо без и какве титуле, само Константин⁶⁵) и један пут са титулом војводе,⁶⁶) а народне га песме певају као беја — *Бег Костадин*.⁶⁷)

Што се тиче версије у *Chalcocondiles-a*,⁶⁸) по којој се последњи византински цар Константин IX Палеолог († 1453.) по имену и презимену својега деде Драгаша (то јест Константина), — Драгаша Константина, звао *Κωνσταντίνος ὁ ἐπικλητὴν Δράγασις*, не може се ни у ком случају узети као разлог, да су се Дејановићи презивали и Драгашевићима!

Мало пре смо третирали како се и под којим именима и којим титулама помињу Дејановићи у изворима; народ их назива у песмама, као што смо видели, Константина бегом, а Драгаша војводом („Краљевић Марко и Бег Костадин“ и Војвода Драгија.“⁶⁹)

Ћер Дејанова, сестра Драгаша и Константина, Теодора, била је у првом браку удата за Жарка Мерешкића,⁷⁰) по том се, у другом браку удала за Ђорђа Балшића. *Ил. Руварац* ћути о првом браку, што носи карактер одрицања, а други брак Теодорин ставља после 1371. године⁷¹). Теодора је имала са Балшићем ћер Евдокију, која се доцније удала за јањинскога деспота Изаула.⁷²)

Толико се данас зна о непосредном потомству Дејановом, а сад ћемо видети државу његових синова Драгаша и Константина.

(НАСТАВИЋЕ СЕ)

⁶⁴) Годинишњица XVI (и на пом. местима) и Пчињски поменик *Верковића* (Извјести Сптербург. Академиј II.).

⁶⁵) *Моп. Serb.* 192.

⁶⁶) Акты, 373, (?).

Пчињски поменик (Споменик XXIX).

⁶⁷) Вук, II.

Иначе су титуле царице Евдокије, Драгаша и Константина познате из повеља њихових. Види их у *Моп. Serbica*; Акты....; Гласника Срп. Уч. Друштва XXIV, а све су прегледно изложене у *Ljubica S.* »Opis jugoslovenskih novaca....«) у колико се оне од њих не односе на Константина Скадарскога.

⁶⁸) *Lib.* VI, 318.

⁶⁹) Вук, II 325, 355.

⁷⁰) *К. Ј. Јурчек*, Споменик Српске Краљ. Академије, XI. 13.

⁷¹) »О Кнезу Лазару« 108.

⁷²) Интересантан је запис Теодорине ћери Евдокије: »...повелѣниемъ благовѣрнѣи и благочестивѣи и христолюбивѣи Г(о)сподіе деспотице киръ Еудокѣе, дѣши благочѣстиваго и христолюбиваго и великаго г(осподи) на Гіоргіа Балшиѣи а анепсе великаго славнаго г(оспо)ди на Костадина....«

ПРИМЕР У МОРАЛНОМ ВАСПИТАВАЊУ

(СВРШЕТАК)

Б. Посредни примери

Посредни је пример представа, или боље низ представа, о догађају, који нити се је десио са самим васпитаником, нити га је васпитаник посматрао како се с ким другим дешавао, већ му се *саопштава*, усмено или писмено. Ту се речима, *говором*, изазивају у васпитаникову свест представе о ономе што он већ зна из ранијег искуства (или из сопствених доживљаја или из посматрања), и помоћу тих познатих представа конструише се у души васпитаниковој њему дотле непознати догађај, који он по том памти као пример, па му чак и подражава, само ако је могао бити говором јасно изазват у свести и заокружен у целину.

Као што се види, овде *говор*, и његово разумевање, игра главну улогу.

Говор је психолошка основица за посредне примере и они без њега не би могли ни постојати.

Оно, што је до сад говорено о моралном васпитавању примером, тицало се моралнога васпитавања *делом*; ово, о чем ће сада бити говора, тиче се моралног васпитавања *речју*.

Звучни је говор уопште средство за размену мисли. Мисли су састављене из представа — говор из речи. Туђе мисли и представе не могу се сазнати ни једним чулом; али, кад се преведу у звучне речи, и искажу реченицама, могу се сазнати помоћу слуха.

Веома је интересантан и веома важан онај психолошки процес који се дешава кад се врши сазнавање нечега говором. Овде ће бити тај процес у кратко изложен.

Звучне речи нису ништа друго до *чулни знаци* за по себи нечулне прошасте представе, реченице пак чулни знаци за по себи нечулне мисли.

Звучне су речи по себи опет представе, и то слушне представе. Но ове слушне представе, речи, тесно су спојене (аглутинација) у једну скоро нераздвојну целину с појединим представама о предметима и појавама, и с појмовима. Речи су, као што је напоменуто, *знаци* тим представама и појмовима,¹⁾ а те су представе и појмови *садржина* речима.

Она тесна веза између ових знакова и садржине постаје на тај начин, што некад, кад било, буду аперциписане (тј. свешћу схваћене у највећем ступњу јасности) у *исто време*: дотична представа о предмету или појави и њен символ, знак тј. звучна реч. Тада се међу њима начини

¹⁾ Замислити се могу као трубни знаци за мисли: „напред“, „стој“, „паљба“, „у кругове“, „јуриш“, итд.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А
Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

тако чврста веза, у једну близну целину, да кад год дође у свест једна половина, један састојак те аглутинативне целине, одмах с њим ступа у свест и друга половина — и обрнуто, кад дође у свест друга половина долази и прва.

Ми нисмо у стању да један другом саопштавамо представе непосредно, те стога није могућно знати непосредно шта ко мисли. То се може чинити само *посредно*. — најобичније звучним говором.

При споразумевању не изазивају представе једнога мозга истоветне представе у другом мозгу непосредно, неким надчулним утицајем, већ се то врши на *посредном* путу, посредством чулних утицаја, чулним речима.

Споразум звучним речима врши се између двојице овако:

У онога што *говори* — овде васпитача — врше се ови процеси: у његову свест долазе једна за другом представе о предметима и појавама, и појмови, повезани једно за друго у неком извесном реду, као мисли — али уз њих продиру у свест и њени неодвојни састојци, представе речӣ; ове представе речӣ врше сад импулсе на говорне центре, одакле се преносе ти импулси на говорне органе, те тај, што говори, изговара речи, које се нижу у реченице.

У онога, пак, који *слуша* — овде васпитаника — врше се слични процеси, само обрнутим редом. У њега, услед слушања шта онај говори, долазе у свест најпре звучни чулни утисци (непосредне чулне представе), они изазивају већ готове прошасте звучне представе тих истих речӣ и с њима се тренутно стапају (асимилација) и то све оним истим редом како их онај изговара — али уз те звучне представе, речи, продиру у свест и њени неодвојни састојци, представе о предметима и појавама, и појмови, које те речи означавају. На тај, *посредни*, начин пролазе и кроз свест онога што слуша оне исте представе које пролазе кроз свест и онога што говори и оним истим редом којим и код онога — само за незнатно мали део времена доцније у онога што слуша но у онога што говори. Тако буду скоро у исто време пробуђене исте мисли у главама обојице.

На тај начин бива споразумевање између двојице.

Да неко *може* разумети потпуно шта други мисли и говори, потребно је, поред пажње, да су испуњени ови услови: а) да обојица имају истоветне, или бар приближно једнаке, представе о истим предметима и појавама и сродне појмове; б) да обојица имају једнаке звучне представе речӣ, као знаке горњих представа и појмова, и в) да су у обојице чврсто спојене речи са оним представама које оне значе те да могу брзо једне друге изазивати у свест. Ако ма који чланак од ова три изостаје не може бити споразума. — За ово је *последње правило* најбољи пример човек који учи стран језик из књига и већ га разуме доста добро кад види написане речи и кад прочита реченице гласно; али кад ступи у разговор с другим који слободно говори тим језиком не разуме га, јер

му не достаје, због још слабе везе, брзина изазивања између звучних речи тог језика и представа о ономе што оне значе. — За оно је *друго правило* пример кад се намере два човека који говоре разним језицима, које они нису нарочито учили. У њих су исте представе о Сунцу, Месецу, звездама, цвећу, дрвећу, води; ићи, јести, смејати се, итд., али су им звучни знаци за те представе, речи, различни, те се не разумеју. (Србин, нпр., означава дневно небесно светило речју „сунце“ — Немац речју „die Sonne“, Србин означава човечји створ од неколико месеци речју „детенце“ — Рус речју „ребенок“, која се изговара „ребјонак“, итд. Овамо долази и неразумевање један другога између људи истог народа а са различним удаљеним наречјем, као нпр. између северног и јужног Немца кад не говоре књижевним немачким језиком. — За оно би *прво правило* били пример донекле слепци и окати, мала деца и одрасли кад се води говор о нечем удаљеном или апстрактном, простак и научар кад је реч о научним стварима. Овамо долази и неразумевање млађих ученика предавања појединих наставника који не умеју да излажу научне истине популарно.

Тек се сада може јасно видети, од како су великог значаја сопствени доживљаји и посматрани примери у моралном васпитавању, и тек се сада може јасно појмити, како су они основица свеколиком моралном васпитавању. Јер, само помоћу њих, као конкретне основице, као садржине речима, могу се као што треба разумети и *исказани* примери, и поуке, и савети, и предавања из историје и религије. Без ове би основице било морално васпитавање *речима* апсолутно немогућно.

У посредним је примерима главно, да догађај буде говором што живље представљен, те да би што снажније утицао на васпитаникову фантазију, како би му изгледало као да догађај посматра чудима. Стога је тако звано *пластичко причање* веома важан чинилац у моралном васпитавању посредним, или исказаним, примерима.

Пластичко причање, или живо представљање речју, врло је велика вештина, а сваком наставнику веома потребна. На жалост, ње је данас међу школованим људима све мање и мање, јер нема књига све више код њих потискује живи говор.

Правила о пластичком причању могу се свести на ових пет тачака:

- а) треба се што више служити *знањем* познатим, *чулним и особеним*; општије и непознатије треба *упоређивати* с познатим, особеним;
- б) треба се служити *речима* које су деци *познате* и *реченицама* које су деци *течне*, а избегавати непознате речи и замршене реченице;
- в) *шон говорни* мора, *променом гласа*, бити јасно изражен, те да се у њему огледају *душевна расположења* која одговарају садржини (срдња, молба, проклетство итд.);

г) причање треба да је *иракено* и *шелесним покретима*, којима ће се *назначавати* они покрети који су се дешавали при догађају који се излаже или који ће ближе одређивати предмете који се описују; и

д) излагање у пластичком причању мора бити попуњено *потребним појединостима* из догађаја или описа који се исказује; оно не сме бити ни *сувише кратко* и уопште, нити *сувише опширно* да се расплине у самим појединостима.¹⁾

Ова се правила могу доказати искуством и објаснити науком. Треба само посматрати при причању људе из народа и децу, и разгледати пажљиво народне приповетке и песме, па наћи за свако горње правило непобитних доказа. У Психологији се налази за свако од њих научно објашњење.

Испричани се примери употребљавају у двојакој цели: а) ради сазнања примера и подражавања њему и б) ради поуке и савета уз њих, где они донекле замењују и попуњују непосредне примере добивене искуством васпитаниковим и заокругљене у целине.

Ова друга употреба посредних примера много је чешћа у васпитавању, она прва ређа.

Био би врло дуг и врло непријатан пут, кад би се оставио васпитаник да се горким искуством и животом сам научи *свему* шта ваља и како ваља радити у животу при мешању с другима, па и опет се целог живота не би могао свему научити што би требало научити. Поуком и саветима старијих тај се пут скраћује и олакшава, те се за краће време, са мање труда долази до бољег и савршенијег резултата: да се створе правила и норме за морални рад, да се они згусну у моралне појмове,²⁾ да се васпитаник изведба у разликовању добра и зла и у моралном суђењу, те на основи свега тога *да постане увиђаван и самосталан у мишљењу и делању моралном*.

Поуком и саветом уређује се морално знање. Ту се поглавито истичу *узроци* и *последнице моралног рада*, чиме морално васпитавање прелази у област *каузалности*.

Примери уопште, а посредни на по се, имају особени значај за поучавање, и саветовање; јер је поучавање уз њих *убедљивије*, *простије* и *разумљивије* за млађе васпитанике, и припрема за чисте моралне и религијске поуке које су за одрасле и зрелије.

Посредни, испричани, примери су, уопште узето од слабијег утицаја на васпитаника од непосредних. Али ови, непосредни, примери имају опет

¹⁾ Опширније се може о овоме наћи у мојој расправици *„Пластичко причање у Народној школи“* у *„Првом годишњем извештају“* Мушке учитељске школе јагодинске 1899., стр. 3.—12.

²⁾ *Wundt, Ethik*, стр. 472—477.

ту добру страну: а) што се могу употребљавати системски и поступно јер не зависе од случајних прилика као што зависи добијање непосредних примера (доживљајима и посматрањем), и б) што се у овим примерима могу видније истаћи узроци и последице, који у непосредном примеру остају васпитанику обично скривени.

Посредни и непосредни примери узајамно се допуњују. Тек кад се уз истинит догађај који се на очиглед десио исприча и какав други сличан (истинит или смишљен) ранији догађај, са сличним узроцима и последицама; или обрнуто, кад се уз испричан догађај обнови и какав сличан из васпитаниковог непосредног искуства — тек тада има пример, и поука уз њих, сву силу утицања васпитнога. Тада онај прошаста, испричан, догађај служи у неку руку као доказ овом садањем, а овај садањи стоји као експериментат према оном прошастом.

Али се врло често употребљавају посредни примери у васпитавању и без непосредних, где непосредних нема при руди, а у васпитавању је потребно да се у извесном смислу изврши поука, да се створи какво опште морално правило, нижег или вишег реда, какав морални појам итд.

Посредни, или исказани, примери могу бити: I. истинити догађаји и II. фиктивни или измишљени догађаји.

I. Испричани истинити догађаји

Истинити догађаји, као исказани примери, могу опет бити двојаки: 1) из обичног живота и 2) из Историје.

а) Догађаји из обичног живота

Из обичнога живота испричани истинити догађаји, а особито кад их прича очевидац, и јошт вешт на језику, могу утицати на васпитаника врло снажно, по некад као и посматрани пример. У овом се случају поука и сама намеће васпитанику, и често је није потребно ни изрећи нарочито, а кад се и изрече може се по некад обухватити у две, три речи.

Овакви посредни примери из обичног живота имају ту добру страну, што су васпитанику већим делом разумљиви и лако схватљиви, јер се у њима описује живот из којег он има већ доста личног искуства. А нарочито могу снажно да утичу испричани истинити догађаји из *дечијег* живота и из живота оних личности које дете *познаје, воли и поштује*.

Тако причања *родитељска* и *старијих укућана*, о догађајима и искуству из свога сопственога живота, а особито из свога детињства, снажно везују дечју пажњу и силно побуђују на тежњу ка подражавању у сличним приликама. Исто тако снажно утичу и причања *родитељска, старијих укућана, суседа* и др. угледнијих личности о животу својих

сродника, другога, пријатеља и познаника који још живе, и које још можда васпитаник познаје — а и овде нарочито онога што су на њима посматрали кад су били у млађим годинама. Кад се ка свему томе додаду још и последице од тога рада које се тек *сада* јављају на тим живим личностима, а које последице, добре или рђаве, може сада и сам тај васпитаник, који причање слуша, посматрати и рођеним се очима уверити о истинитости свега — онда овакав посредан пример може у приликама имати тако снажан утицај, да наткрили и утицај од непосредно посматраног примера, па по некад и утицај од својих сопствених доживљаја. Кад родитељи причају о својој сиромаштини у младости, или својих сродника, па онда о вредном а поштенем труду с напорима и истрајности у том пашћењу и мучењу, о искушењима и јувачком отпору, и најзад о успесима после дугог тријења, које успехе сада и васпитаник свакога дана гледа па и ужива, а нарочито кад се овако причање окити појединим ситнијим епизодама — не може да буде а да све то не учини снажан утицај на васпитаника. На овај су начин одгајени они светли и велики карактери из нашег првог и другог устанка, на овај се само начин још и дан дањи васпитавају хиљаде хиљада српске деце, која не походе школу.

Исто ово важи и за слична приповедања учитељева у школи о себи и о својим сродницима, пријатељима и познаницима. Штета је, само, што учитељ има мало времена и прилике за изношење ове врсте примера. Но с друге стране опет он може чешће да допуњава друге примере примерима из свога живота, који онда утичу на васпитанике као снажан доказ онога што је раније изношено.

Слабијег су утицаја испричани примери о доживљајима лица која су васпитанику, а може бити и васпитачу, *непозната*. Такви испричани примери често пате од тога недостатка, што се не износе довољно јасно узроци и последице у догађају, и што је такав догађај више као неки одломак неке непознате и неодређене целине.

Ови су примери *општијег карактера*, но сопствени доживљаји и посматрани догађаји. Овде се често износе даљи и дубљи узроци, но што се могу уочити у непосредним примерима, а износе се и доцније, и општије последице. Овде има пред собом васпитаник удаљеније по времену и простору узроке и последице, чега није било у толикој мери код ранијих примера. Све ово чини те је ова врста примера врло подесна за *упрегаз* од поука простијих и посебнијих ка општијима и најопштијима.

б) Догађаји из Историје.

Испричани догађаји из Историје, као истинити примери, имају сличан утицај са горњим истинитим примерима из обичног живота. Разлика је у томе, што се из ових примера могу изводити још општија морална правила и што дају прилику за поглед на још удаљеније и општије узроке

последике. Из ових се примера мање изводе правила за однос појединаца према појединцима, као и према породичној заједници и општини, као што је баш случај код оних из обичног живота; али се зато овде много више изводе правила о односу појединаца према *држави, народу и целом човечанству*. На тај начин се примери из обичног живота и ови из Историје узајамно допуњују. Они су први простији и посебнији, ови други замршенији и општији. Стога су они први подеснији за млађе васпитанике, ови други за одраслије, те они први треба где год се може да претходе овим другима. Историјски примери из живота *свог* народа треба да претходе онима из живота туђих народа.

У *породичном животу* се употребљавају ови примери у васпитавању поглавито као лектира за младеж, а усмено само где су родитељи на вишем ступњу образованости. У *друштвеном животу* по каткад народни еп даје примере ове врсте, али је и њега данас већ ретко чути из уста каквог певача, иначе су историјски примери, јавно испрочани, ретки¹⁾. Главно место за васпитавање историјским примерима јесте и остаје *школа*, како уз предавања из Историје, тако и уз читаначке чланке историјске садржине и т. д.

Млађим се васпитаницима — у Народној школи и нижим разредима Гимназије — Историја не може предавати као наука; ни цела ни систематски, ни строго хронолошким редом, већ у *биографијама и малим монографијама*, одбирајући из свих векова онај материјал који је деци разумљив и који може послужити као морални пример.

Биографије су уопште узето простије и приближније обичном животу те су стога подесније за млађе васпитанике (и као основица историјској настави уопште). Историјске монографије обично су сложеније и даље су од обичног живота, те су с тога подесније за одраслије васпитанике (и као основица доцнијој систематској историјској настави).

За биографије вели *Смајлс* ово: „Примери великих и добрих људи не само да не умиру, него живе и гласно говоре свима потоњим коленима. У томе и јесте велики наук биографије, што нас она упознаје са човеком какав може да буде, и шта може да најбоље учини. Она показује пример који свакоме може да улије и вере и снаге“... Она уводи васпитаника у најбоље друштво, изводи га пред највеће умове и раденике рода људског „који су својеручно записали име своје у Историју света“, „чији је живот делима написан“²⁾

Ако се хоће да се подпре што више васпитне користи од историјских примера усмено изложених, мора се при њином саопштавању васпитаницима пазити на пластичност у излагању. Највећа се пажња при том мора поклонити оним тренуцима, који могу послужити васпитаницима за углед

¹⁾ Причања из најскорије прошлости народне не долазе још у Историју.

²⁾ *Смајлс*, Карактер, стр. 63., 255., 272.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

у будућем делању кад буду одрасли, грађани, и оним који су основица поуци која треба да се изведе из тог историјског примера. Те тренутке треба тако живо и јасно изнети, да деца увиде у чем је врлина у догађају а у чем порок, и да заволе врлину а порок да омрзну. На тај се начин гаје у омладине морална осећања, која ће доцније бити мотиви њиног моралног рада. А да би се то постигло како ваља Историја се не сме предавати мртво и хладно, можда чак и читајући из књиге, већ живо и слободно, са жаром и одушевљењем за оним што је узорито, а гнушањем и презирањем онога што је за осуду. Учитељ — и уопште наставник — треба и да осећа оно што говори, да му срце јаче и поносније закуца при описивању врлине, правде и узвишених тренутака, а сам у себи да се грози при излагању порока, неправде и нискости¹⁾.

Учитељ треба да предаје Историју исто онолико срцем колико и умом, ако хоће да му историјски примери васпитавају. А аа то се опет тражи да су у учитеља развијена морална осећања, да је и сам моралан и да се одушевљава моралношћу; да има срце које осећа све боље и радости људске, па при предавању да се сав, и мислима и осећањима, пренесе у догађај који излаже. Ако тога није, заман ће му бити све усилжавање. „Не помаже ту ништа претварати се, извијати гласом тронућа, и разбацивати се рукама, севати и зверати очима, вртити главом итд. Тако претварање и усиљено предавање не само што неће ништа вајдати, него ће нешто са свим противно произвести“²⁾...

Кад се како ваља опише историјски догађај, или историјска личност, „не можемо да останемо равнодушни, не можемо да будемо сасвим хладни према... делима и догађајима; него се ту појављује симпатија и антипатија, одобравање и неодобравање, одушевљење с једне и гнушање с друге стране³⁾. На основи тога сада изводе ученици суд уз припомоћ наставникову. Тим се начином васпитаници вежбају у моралном расуђивању и оцењивању добра и зла.

Но овде не сме изостати једна напомена.

При овој обради историјског материјала „ни у ком случају — вели *Дитес* — не сме се увијати, извртати,... личним тенденцијама бојити, него се мора предавати савршено истинито, казивати дела онако како су се заиста збила. ... Никоју кривицу не треба умањавати или прећуткивати, никоме заслуге не превазносити или још измишљавати... Рђавље и срамне догађаје можемо и ћутке прећи, али их никако не смемо лажима прати и хвалити. Траба младеж упознати с врлинама и великим делима свога народа, али никако не треба своје величати а туђим на-

¹⁾ Овако је, кажу, предавао Историју покојни Зечевић.

²⁾ *К. Кер*, „Рад у школи“, у преводу и преради Ст. Д. Поповића, Београд 1871., стр. 392.

³⁾ др. *В. Бакић*, Наука о васпитању, II. стр. 62.

родима силом пришивати слабости и неваљалства Ученицима треба давати слике узоритога отачаствољубља, али не и сваком нашем претку натицати лаворе и огртати га плаштом невиности⁽¹⁾. „Родољубље се — вели Кер — не пробуђује извртањем историјских дела“.⁽²⁾

Но и овим напоменама мора се додати напомена, да се у спорним питањима не сме у школи одмах усвајати новије мишљење, док се не докаже да је оно заиста и *правилније*, докле га наука не прими као доказано и као свршено питање. Такав је случај у нас у данашње доба још с мишљењем: о убијству Урошеву, о издајству на Косову, о српским хајдучима, итд. Ту је увек боље за основицу узети старије мишљење, док ново не победи или се не докаже да је погрешно — напомињући само да постоји и друкче мишљење.

Ово што је довде речено за историјске примере и о предавању Историје важи и за *Хришћанску науку*, нарочито у колико се тиче живота Исусова и живота појединих светаца.

II. Испричани измишљени догађаји.

Измишљени догађаји ради поуке називају се и „*идеалним примерима*“⁽³⁾. Али је овај израз неподесан, стога што се он употребљава и у емислу нечега узоритога по савршенству а не само као противност стварноме, реалноме. Бен их назива „*фиктивним догађајима*“⁽⁴⁾, и тај је израз свакојако подеснији. Овде ће се они просто називати: *измишљени догађаји* или *измишљени примери*.

Многи узимају да је задатак овим примерима да послуже као *факта* као стварне чињенице, на чијој се основи изводе индукцијом морална правила и изведена потврђују. Но то је из основа погрешно. То би значило изводити правила о моралним истинама на основи *неистине*, а тако изведена потврђивати опет лажним измишљеним фактима — а тога у правом васпитању не сме бити.

Главни задатак измишљеним примерима није у томе, да се из њих црпу факта за морална правила и потврду за њих, већ им је главни задатак *илустрација*, тј. *очигледније представљање оних довољно неразумљивих стварних факата из којих треба извести морално правило*. А морална би правила требало у ствари изводити *само на основи стварних, истинитих, факата*: сопствених васпитаникових доживљаја, посматраних догађаја и истинитих испричаних догађаја из обичног и историјског живота. Кад сав овај материјал — као што често бива — не буде довољан ни подесан,

¹⁾ Фр. Дитес, *Методика за народне школе*, у преводу М. П. Шапчанина, Београд 1886., стр. 246—248.

²⁾ К. Кер, *Рад у школи*, стр. 394.

³⁾ G. A. Lindner, *Allg. Erziehungsl.* стр. 88.

⁴⁾ А. Bain, *Erziehung*, стр. 418.

кад није прегледан ни појмљив, било због његове опширности било због разбацаности или замршености догађаја, или кад у њему нема јасно истакнутих и деци разумљивих главних састојака из којих треба извести поуку или правило, а нарочито где деци нису довољно видни и појамни узроци и последицеу делању: — ту тек треба да дођу и *слични* измишљени примери из литературе, те да оно нејасно *објасне* деци, да им онај неразумљиви стварни материјал учине *разумљивим*, или да им *сврате пажњу* на неке битне састојке из стварног материјала који имају, но на које докле нису обрађали пажњу.

Да ове мисли илуструјемо једним примером!

Васпитаник није неколико пута урадио што год на време. Од тога је имао и неких непријатних последица, али нису биле у већој мери непријатне да би оставиле довољно јак утисак на васпитаника, а неке су наступале и у већем размаку времена по догађају, те се у децјој души није извршила јака веза између његовог оклевања и рђавих последица. Сличан се случај дешавао и с његовим млађим братом, па и с другом, и васпитаник је све то посматрао, али у свему том посматрању нема довољно истакнутих свих чињеница потребних за увиђавност његову да не треба оклевати. Васпитач сад долази у помоћ васпитанику, прво испричаним каквим сличним али истинитим догађајем. А *тек тада* се маша и измишљене приче о оклевању, у којој су јасније истакнути узроци и последице¹⁾. А на основи свега тога труди се васпитач да изведе опште правило, да није добро оклевати у раду, које сада неће бити прост низ речи, већ продукт увиђавности и *разумевања* ствари. Измишљен пример је послужио ту само да васпитач боље разуме стварне примере и битне чињенице у њих.

У томе је прави значај измишљених примера, и тако се треба њима служити у моралном васпитавању. Грешни свак ко их ставља напоре до истинитим догађајима, или ко их истиче на прво место, а још више ко поучава једино помоћу њих. Где су год измишљени примери главно а стварни споредно, ту нема правилног и природног васпитавања. Ту влада убиствени вербализам у моралном васпитавању.

Наши стари нису падали у ову погрешку. Они су васпитавали увек истинитим примерима које су тако живо исказивали, да их васпитаник

¹⁾ Нпр. ова позната прича:

Неки леп газда имао своју кућу. Једанпут дође слуга па му рече: „Пао нам је с крова један цреп, хоћу ли да зовнем мајстора да поправи?“ Газда одговори: „Хајд, други пут ћемо!“ После неког времена дуне јака олуја. Ветар закачи за ону руну у крову где није било црена, па помери с места још много црепова те се начини велика рупа. Сад плусну киша. Кроз ону се руну напуни таван водом. Вода проби кроз леп на тавану и он на много места отпаде. Сад газда мораде дозвати зидаре да му оправе кућу. — „Не можемо се примити посла испод 200 динара“, рекоше зидари. „Да сте нас зовнули онда кад је пао први цреп, ми бисмо Вам оправили све за 2 динара“.

чисто гледа очима. Своје примере ради поуке они су обично почињали овако:

...Познавао сам ја добро Милића, оца онога Петра Дрпе, из Бранкове Главнице. Он беше, Бог да га прости, веселник овако оклевало као наш Јовица. Један пут — беше баш у очи Св. Илије.... итд.

Колико је овакво излагање примера *непосредније* и силовитије, но оно малопрешње, којем се у осталом такође не може одрећи ваљаност: „Неки лен газда имао кућу. *Једаништ дође слуга....*“ итд.

Данашњи васпитачи падају у ову погрешку да измишљене примере претпостављају стварнима из више узрока: а) због погрешног схватања значаја једних и других примера; б) што им је досадно да разбирају за подесне истините догађаје и што су неумешни да их употребе у васпитавању, в) што неће да се одаду на ревностно прибирање примера из Историје и њину обраду; г) што за поучавање самим животом васпитаниковим, како би хтели *Русо* и *Саенсер*, немају ни довољно стрпљења ни умешности и што им тај пут изгледа и сувише згодан; д) што, пак, измишљених примера има довољно у свакој Читанци и књигама за младеж, те је васпитачу најзгодније и служити се њима.

Измишљени примери имају и својих добрих и својих рђавих страна.

Ови примери пре свега не утичу онако снажно као што утичу неизмишљени примери, историјски и из обичног живота. Они немају на себи печат оне неоодољиве истинитости као што га имају они. Измишљеном примеру недостаје ни одређеност места где је се случај дешавао, ни одређеност времена кад се је збивао, као ни извесност личности (било на личног познанства или историјска) које су суделовале у догађају. Стога овакви, измишљени, примери, још кад не буду изложени довољно пластички да деци изгледа као да причане догађаје гледају очима, дају расплинуте слике, сувише опште и неодређене,¹⁾ које сметају правилности индуктивног процеса при извођењу поуке, подстичући у васпитаниковом духу прерана, нехотична, често скроз погрешна уопштавања.

То је рђава страна измишљеним примерима.

Али они имају и својих добрих страна, а то су пре свега оне, које су признате као добре стране посредног примера у опште.

Тако, на првом месту, могу се њима износити, као што је раније речено, они догађаји и ситуације, које је васпитачу у којој прилици баш потребно, независно од случајних и расејаних утисака обичног живота, чиме постају веома употребљиви у васпитачком послу. Даље се, као што је напоменуто, могу њима износити по потреби најкарактерније одлике моралнога рада са јаче истакнутим узроцима и појачаним последицама. Овим се примерима могу боље изнети на видик зле последице од порока

¹⁾ Упоредити *A. Bain-a. Erziehung.* стр. 419.

а добре од врлина, а износи се само оно што је васпитачу најпотребније за поуку, без других излишних споредности, које у непосредно посматраном примеру често одводе схватање на странпутицу. Тиме се добија појачан утисак, који веома осветљаје поимање моралнога. Ово је слично са експериментом у науци, који у овом погледу има често претежнији значај чак и од научнога посматрања у природи.¹⁾

То су добре стране измишљеним примерима.

Овим својим добрим странама они веома олакшавају поучавање примером, те је, поред раније изложених, и ово један од важних узрока што се ови, измишљени, примери врло много употребљавају у моралном васпитавању, тако да често потискују и стваран пример на штету темељности и природности моралног развијања.

Измишљени примери могу се поделити на двоје: а) на описивање *вероватних* догађаја, тј. који су се заиста могли збити, и б) на описивање *невероватних* догађаја, тј. таквих који се у истини не могу збивати. — У прве долазе: *поучне причице, парабола, један део басана, већи део епа, дугачких приповедака, романа и драма*; у друге, невероватне, долазе: *поглавито гатка, већи део басана, један део епа* (о вилама итд.), *дугачких приповедака, романа и драма*.

Краћи производи од ових употребљавају се врло често за усмену поуку, они дужи, пак, као лектира.

Овде ће се изложити важност за морално васпитавање примером најпре оних производа вероватне садржине па оних невероватне.

а) Вероватни измишљени примери.

Ови су примери од веће васпитне важности за морално развијање васпитаниково, од примера невероватне садржине.

Најбољи представник ових примера јесу поучне причице.

1. Поучне причице имају највећу важност и најчешћу примену у моралном васпитавању од свих измишљених примера ради поуке. У њима се описује у кратком а прегледном облику рад појединих *личности* са јасно истакнутим узроцима и видним последицама. Поступци и односи радних личности из обичног су живота, те су ови примери врло блиски посматраном догађају. Из ових примера излази поука често сама по себи као неопходна индукција.

Овде је место двома напоменама.

Прва је у томе, што су ове поучне причице, при свој њиној простоти, ипак удесније за васпитанике средњег узраста но за најмлађе. Сувише млади, (испод 5—7 година) често још немају толико лична искуства, толико стварних представа о личним доживљајима и посматраним

¹⁾ Упоредити *A. Bain*-а, *Erziehung*, стр. 419.

догађајима, да могу потпуно схватити и оне које нису из деџег и ужег породичног живота. Али нису удесне ове поучне причице за морално васпитавање примером ни за одраслије васпитанике (преко 12—14 година). Ови су већ равнодушни према овим ситним умним производима, јер су им односи и радње у њима често и сувише познати.

Друга се напомена тиче јачине истицања узрока и последица у моралном или неморалном раду, који се у причици описује.

Раније је речено, да је добра страна измишљених примера уопште, што се у њима могу износити најкарактеристичније одлике моралнога рада, са јаче истакнутим узроцима и појачаним последицама. Али се ту врло често и нехотице чини једна замашна васпитна погрешка, и то најчешће баш у овим измишљеним причама, у којима се описују догађаји који се заиста могу десити. Та је погрешка двојака: а) или се претерано *увећавају последице*, тако да би се описани догађај морао уврстити у ретке изузетке или, још пре, у фактички невероватне догађаје; б) или се наводе чак и *неистините последице*. У таквим приликама није нпр. реткост чути, како је неко због какве, иначе у животу честе и прилично невинне погрешке, ни више ни мање већ *платио животом*, како је неком детету *умрла мати* зато што је непослушно и немирно, итп. Овамо долазе и они примери, у којима се деци износи за углед *претерано и неприродно деџе пожртвовање*, нпр. да је дете уступило свој оброк неком сирочету а само остало гладно, да је дало просјаку сав свој уштеђени новац, да је поклонило своје ново одело неком сиротану, итд. А овамо треба уврстити и оне примере у којима се прича како се неко неваљало и непослушно дете услед каквог догађаја *од једаншут поправило*.

Ова мана потиче из претеране ревности да се појачаним злим последицама постигне што већи успех у моралном развијању. Али се овом претераном ревношћу чини велика васпитна погрешка, због које се обично постижу сасвим обратни резултати од оних који су смерани.

Овакви примери, где се за погрешке плаћа главом, могу и застрашити васпитаника. Али није могућно спречити, да васпитаник на скоро, често и бесвесно, дође до уверења, да изнете у примеру погрешке не повлаче за собом онако страшне последице, да се због сваке маленкости не умире. А тада? Тада је поколебана детиња вера не само у речени пример и поуку уза њ, већ и у све остале испричане примере и поуке, како раније тако и оне које ће тек доћи. Тада често васпитаник отпочне сумњати и у васпитачеве истините примере. Ово неверовање васпитачевим поукама уопште бива скоро као правило у узрасту од 14.—20. године; а један велики, а можда и највећи, узрок томе безверју лежи у оваквим примерима са претераним последицама, чију неистинитост сада открива пробуђена увиђавност васпитаникова.

Даље, оним примерима у којима се деци приповеда, за њин узраст и морални ступањ развоја, неприродно и претерано пожртвовање, изазива се у васпитанику мржња и одвратност према добротинству уопште. А примерима, опет, у којима се васпитанику проповеда тренутна и коренита поправка, убија се у њему самопоуздање и вера у могућност свога поступнога поправљања. Дете, у оном тренутку кад га васпитач поучава, зажели често да се и само од својих погрешака поправи онако брзо и потпуно, а без многе борбе и муке, више као неким чудом, као и оно дете у примеру, па се по некад и одлучи да тако заиста и учини. Али како се ни једна навика, која се дуже времена текла, не може за тренутак искоренити, па ни она рђава васпитаникова, он стане опет падати у раније погрешке. Услед тога дете сада брзо долази до уверења да оно није ни способно за поправку, нити му вреди око тога мучити се, те клоне духом и изгуби свако самопоуздање, па настави и даље вршити своје раније погрешке само са још мање осетљивости према њима, а често силовито као у наступу.

Ето у чем је та васпитна погрешка кад се претерују последице у примерима или се износе чак и неистините.

Правилнији је овде пут *искрености и поступности*.

То је пут, на ком се искрено и отворено врши васпитачко утицање, на ком је истинитост главна мета а поступност главни путовођа. Ту се део по део децијих рђавих навика искорењује а на њино место поставља део по део добрих, а све помоћу истине. Том поступношћу јача се деције самопоуздање, уздиже се њина вера у могућност поправки и даје им се прилика да осете сласти од својих малих успеха. То је пут на ком се износе деци примери и дају уз њих поуке о малим, њима пријатним пожртвовањима и узајамним услугама, па се понајлак и веома поступно иде ка све већима и већима. То је пут где се уопште последице или не казују ни мало појачане или се појачавају тек у минималној мери, већ се само издвајају од осталих споредних последица, те да падну деци јаче у очи — где се, дакле, последице не увеличавају већ се само јаче истичу на видик. То је пут, где васпитач врши своју дужност разборито и смишљено, па стрпељиво чека резултате, не тежећи брзом, тренутном, успеху од својих поука ма и на основи неистине — а који се доцније обично окрене у неуспех.

2. Парабола има двојаки задатак. Главни јој је, да илустрије апстрактне моралне *појмове*, да учини да буду очигледни и схватљиви и онима чији разум још није дозрео да мисли у таквим појмовима. Спореднији јој је задатак, као и у поучној причици, да у исто време представи очигледно и моралне *односе*, и да помогне извођењу моралних правила која су у вези с датим појмовима. Тако се у параболи говори у *чулним* сликама о: сејачу, семену, њиви, путу, трњу, камениту и родну земљишту,

а те чулне слике значе *аистрактне* моралне појмове и односе: морално и чисто религиозно проповедање, науку, разне особине слушаца (као пријемчивост) и друге прилике које помажу или смећу усвајању моралне науке.

Парабола се баш тиме и разликује од обичне поучне приче, што је њој главно илустрација *појмова*, док је у поучној причи главно илустрација моралног *односа* и моралног *рада*. Отуда морална прича помаже поглавито извођењу моралних правила, а парабола извођењу моралних појмова. Како по Етици образовање моралних правила у моралном развијању иде пред образовањем моралних појмова¹⁾, и параболе треба у моралном васпитању да се употребљавају доцније, код нешто одраслијих васпитаника. Оне треба да дођу нешто доцније већ и због тога што мањи васпитаници нису у стању да схвате као што треба онај преносни смисао у параболе. Параболи је управо место у моралном поучавању, кад буду поједина морална правила већ створена и донекле утврђена, па кад се буде хтело приступити њином груписању и скристалисавању у моралне *појмове*. Овде треба тражити објашњење појави, што одраслији васпитаници још радо слушају параболе и онда кад су према обичним моралним причама постали већ равнодушни.

При моралном поучавању параболама мора се пажљиво објаснити онај *преносни смисао* чулних слика, те да парабола не остане деци проста прича о догађају. — Даље, при излагању садржине у параболе мора се најјаче истаћи оно што је за образовање моралних појмова најважније, а већ слабије оно што се односи на морална правила. — Најзад и у параболама може бити претеривања при изношењу последица. Тога се треба и овде клонити.

3. Басне су трећа врста измишљених примера ради поуке. *Лесинг* вели за басну да се може назвати „примером практичне науке о моралу“.²⁾

Басна има од две врсте: У једнима се износе догађаји који се могу збити и који немају у себи ничега неприроднога; у другима се, опет, износе догађаји који иду у немогућности и неприродности. Прве назива *Лесинг*, у расправи о баснама, *умним*. Друге дели на двоје, па их назива *митским*, у којима има радних субјеката из митологије, и *хиперфизичким* у којима су стварни субјекти, али неприродних особина (нпр. где говори камење, дрвеће и животиња, где се друже на пријатељски начин животиње које се иначе не друже, итд.)³⁾

На овом месту овде биће говора само о првој врсти басана, које ће се звати *басне вероватне садржине*; последње две врсте, *невероватне*

1) *W. Wundt, Ethik*, стр. 472 и 477.

2) *Lessing, Werke*, Stuttgart 1887., Bd. V. стр. 22.

3) На истом месту стр. 36.

садржине, ваља придружити гаткама, та ће о њима бити говора доцније, у другом одељку овога чланка.

Басна вероватне садржине¹⁾ чини средину између поучне причице и параболе, јер са обема има по нешто заједничкога. Са поучном причицом јој је заједничко то, што јој је цељ више да илуструје рад, поступање у догађају, а не моралне појмове; са параболом, опет, то што и у басни чулне слике имају *преносно значење*, као и у параболи. Стога се басне вероватне садржине могу згодно употребити и за извођење простих моралних *правила*, као и за извођење опште моралних *појмова*. По томе је она подесна за помоћницу и поучној причици и параболи, а најзгоднија јој је употреба за поступни *прелаз* од причица ка параболама, дакле у неку руку као увод у поуке параболама.

Овде је место једној важној напомени.

Скоро је општи захтев да се басне употребљавају у цељи моралног поучавања код *најмлађих* васпитаника. Али су сви изгледи, да ће овај захтев бити из основе погрешан.

Басна уопште има ту добру страну што је кратка, те јој је садржина збивена и лако прегледна. Али је баш та њена краткоћа у исто време и њена мана као васпитног средства за *мање* васпитанике, јер је врло често чини неразумљивом.

Лесинг вели, да се животиње узимају у басни стога што су скроз познате са свим њиним особинама и начином живота, те је довољно да се само кажу по имену „па да се одмах у свакога пробуди појам о њином начину мишљења и другим особинама“, што се, дакле, животиње „простим именованем већ описују у нашој моћи уображења“.²⁾

Овако у ствари и јесте.

Али, ово важи само у колико се односи на нас *одрасле*, и још, може бити, на *најодраслије* васпитанике; но у колико се ово тиче оних *најмлађих* ствар стоји сасвим друкче. Најмлађим васпитаницима нису довољно познате особине ни домаћих животиња, а камо ли лисице, вука, гаврана, рчка, твора, мајмуна, куне итд., које животиње дете често и не познаје ни по изгледу, па чак ни по имену, а које се, опет, врло често употребљавају у баснама. Стога просто именовање животиње не врши код мањих васпитаника оно што би требало у њиној свести да изврши, те

¹⁾ Једна је таква басна нпр. ова: Јелен, којег су ловци гонили, побеже у виноград и сакри се у најгушћу лозу. Док беху ловци у близини био је јелен миран да је једва дисао, но чим се ловци удаљили испружи он врат и стаде брстити лишће са лозе која му је живот спасао. Опазивши ловци где се лоза нија и чуше шуштање лишћа, вративше се, нађоше једена и убише га. — Тако неблагодарнога и неопрезнога сустиче заслужена казна. — Кад се у овој басни надовезује, како је *јелен говорио* „сав у крви“ онда она одмах иде у хиперфизичке басне, дакле оне невероватне садржине.

²⁾ *Lessing, Werke, Bd. V. стр. 28 и 29.*

стага изазвана слика остаје тавна и нејасна, а услед тога и неразумљива, зато буде врло често и цела басна схваћена погрешно.

Из овога излази, да је *басни право место не код најмлађих већ баш код одраслијих и најодраслијих васпитаника.*

У прилог овоме говори још и то, што онај преносни смисао слика у басни не могу разумети као што треба и најмлађи васпитаници; тим пре, што је аналогија између човека и животиње — као што *Бен лено* напомиње — веома удаљена.¹⁾

Поучна прича, парабла и басна употребљавају се у моралном васпитању како у цели усмене поуке тако и као лектира. Као усмена поука, употребљене у своје време, јачег су утицаја но као лектира. Еп се данас употребљава већ мање у усменом саопштавању него као лектира, а дугачка приповетка, роман и драма употребљавају се, скоро искључиво, као лектира. (Драма изведена на позорници увршћена је у очигледне примере, где се посматра рад других).

4. Еп, или *народна јуначка песма*, нарочито као што су наше, често садржи врло узорите моралне примере за млађану душу васпитаникову. Он се по опису приближује народној приповетци, по херојској садржини историјској биографији и монографији, а својим поетским обликом привлачи младога читаоца још више од приповетке. Он је најподеснији као лектира за *средњи* узраст. Али она простота у народних песама и природност у односима радних лица, која треба да послужи за углед, и оно излагање у појединостима, чини их разумљивим и *млађем* узрасту. Она, пак, поетска и историјска садржина чини их занимљивом лектиром и за *најодраслије* васпитанике, те примери изнети у њима могу јако да утичу на васпитаника. А оне су добрим примерима баш врло богате.

Наравно да све народне песме нису подједнако подесне за морално васпитање примером. Тако нпр. *женске песме*, а и *митске*, нису подесне за ову цел. *Мушке песме* напротив (у које долазе најстарије у којима се опева доба Немањића, затим оне о Косову, о Краљевићу Марку, о деспотима и властели на хајдучке и ускочке, о женидбама знатнијих српских јунака, а најзад и најновије о ратовима за ослобођење у почетку XIX столећа) скоро све, с малим изузетком, пуне су красних примера за: *справедљивост, честитост, чедност, сродничку љубав, љубав према своме народу, великодушност, храброст, пожртвовање за правду, за заштиту слабих и потиштених, за чување образа свог и своје отаџбине, итд.* Примера и узора са најчистијега народнога врела, подесних да запоје жедну душу младога васпитаника за толике важне грађанске и националне врлине! — Оно, пак што је у јуначкој народној песми накићено и увеличано није такве природе да од епоса начини гатку, нарочито је

¹⁾ *A. Bain, Erziehung, стр. 434.*

веома ретка безузрочност која је главна одлика у гатке. Она, пак, фантастичност, које има по где и где у народној песми, више је као нека провидна навлака у коју је заоденут иначе стваран живот човечји, те ни она не одводи морални развитак васпитаников на странпутицу као што чини гатка и басна невероватне садржине.

5. Дужа приповетка врши онај исти утицај који и испричан пример ради усмене поуке, те у главном и овде важи све оно што је тамо речено да важи за морално васпитавање исказаним примером. Разлика је у томе што су ове приповетке опширније, те се у њима улази у појединости и у сложенијим и замршенијим односима људским и наситније се излажу побуде моралном или неморалном делању, мисли и осећања радних лица, и узроци и последице изложеног делања људскога. Овом се врстом лектире — јер се ови умни производи употребљују као лектира — уводи васпитаник у појединости и детаље човечјег живота, те се на тај начин њоме с једне стране допуњава и расветљава оно што је раније засновано животом и искуством и усменим поукама уз испричане примере, с друге се стране опет многа већ раније створена морална правила утврђују и чисто као доказују, налазећи потврде у појединим ситуацијама и догађајима у приповетци. Тиме се полаже темељ даљем васпитаниковом самообразовању примерима из књижевности.

Народна приповетка већим делом иде у гатке, те је с стога непосредна за цели моралног поучавања примерима из књижевности. Неке се од народних приповедака ипак могу пробрати и употребити за ову цели, нарочито као лектира за млађе и средње васпитанике.

Вештачка приповетка много је подеснија, а њих је још и у врло различној опширности, те се могу с коришћу употребити не само за васпитанике средњег узраста већ и за оне најзрелије, па шта више и доцније кад престане право васпитавање. И за млађе их има међу овим умним производима, а то су оне окраће, са прегледном и лако схватљивом садржином.

Један део и вештачких приповедака иде у умне производе невероватне садржине. О њима ће бити доцније помена.

6. Роман је такође пун примера и моралних и неморалних, а утиче на морални развитак васпитаников на сличан начин као и већа вештачка приповетка. Разлика је у томе, што је утисак од романа снажнији но утисак од приповетке, од прилике онако као што је утисак од слике у боји снажнији од простог пртежа. Овај је утисак све снажнији што је васпитаник одраслији. Даље се романом јаче утиче на осећања но приповетком те његови примери боље припајају за срце. Сувремени је роман и потпунији израз друштвенога живота но приповетка, те младом читаоцу очигледније износи живот у ком ће се и он скоро кретати као самосталан

чиан. Стога, а и из узрока што се у роману обично описује и љубав међу половима, ова је врста лектире, као збирке примера добрих и рђавих, само за *најодраслије* васпитанике.

Овде се мора учинити ова напомена.

Не би ни мало било васпитачки градити од романа „зобрањени плод“, па га никако не дати васпитанику у руке. То у данашње доба није у осталом ни могуће извести. Много је боље задовољити васпитаникову радозналост и овом врстом лектире, па му давати на читање оно што неће штетно утицати на његов морални развитак. А таквих романа има у свакој литератури само их треба изнаћи. Такви ће бити на првом месту историјски романи, затим одабранији из друштвеног живота (нпр. Тургењевљеви и др.), па онда овамо треба без устезања уврстити и романе по начину Жил Верн-овог писања¹⁾. У најстаријем узрасту не треба укратити васпитанику чак ни читање романа у којима се описује разврат по Золину начину; само дајући му у руке такав роман треба му свратити пажњу на начин тањвог писања и на цел његову (да би људи што боље уочили тавне стране друштвеног живота, те да би их се за рана могли сачувати и у прилици порадити на њиној поправци).

Не учини ли ово васпитај, а нарочито ускрати ли васпитанику роман, наћи ће он пута и начина да и крадом задовољи своју радозналост — а тада ће читати оно до чега узмогбуде доћи, без избора, без поступности и без коментара, а понајпре какву „Нану“, или уопште плиткоумне и често развратне грошићарске производе.

Има и романа пуних неприродности, па и безузрочности. Они иду у групу производа невероватне садржине.

7. Драма, као лектира, има врло много примера, који могу снажно утицати на моралну страну читаоачеву. Утицај је тај сличан оном из романа и дуже приповетке, с напоменом да је овде мање појединости а описи отпадају скоро са свим, што чини често да је и за васпитанике средњег узраста у појединим деловима нејасна. Због тога је она подеснија за најодраслије. Историјским драмама и одабраним трагедијама треба дати првенство. Фантастичне драмске производе са чаробним сценама треба убројати у ред лектире невероватне садржине.

То су најглавнији облици измишљених примера вероватне садржине, који се употребљавају у моралном васпитавању,

¹⁾ У Жил Верна је, поред врло много науке а врло мало лирике, у изобиљу примера моралне садржине, изнесених просто и разумљиво, који стога могу врло снажно утицати на младог читаоца. Ено, нпр., у његовом „Путу око Земље“ колико узоритих примера за: преданост својој дужности, за пожртвовање, честитост, истрајност у невољи па ма како наступили тешки тренуци, за присебност и умереност и у часовима опасности и у часовима безбрижности, и у часовима жалости и у часовима радости, па онда она чиста и несებიчна љубав између мушких и женских лица!

б) Невероватни измишљени примери

Ови су примери најмањег значаја од свих примера уопште, који се употребљавају у моралном васпитању. Они врло често могу бити од веће штете за душевно развијање васпитаниково уопште но од користи.

Најбољи представник ових примера јесу гатке.

1. *Гатка* употребљава се такође у моралном васпитању, од чести као забава и као средство за развијање фантазије, а од чести баш у цели моралног васпитавања, и то код најмлађих васпитаника.

О васпитној важности гатке уопште мишљења су подељена. *Русо* и *Филантрописти* одбацују их, као год и басну. Други, нарочито садањи *Хербартијанци*, придају јој велику васпитну важност код најмлађих васпитаника. „Гатка — вели *Линднер* — уводи у идеално царство најпростијих моралних одношаја; добри и рђави су строго одељени једни од других; зло неко време одржава надмоћност над добрим, али најзад опет побеђује добро“.!) И заиста ова добра страна у гатке могла би се корисно употребити. наравно са много обазривости, кад не би било других много јачих рђавих страна у ње, и кад јој се не би могло наћи замене у занимљивим краћим и дужим причама вероватне садржине, којих је данас, Богу хвала, у изобиљу у литературама свих културних народа на свету, те их само треба пробрати и употребити.

А гатка има заиста врло много рђавих васпитних особина, Да оставимо њене мане које су штетне по чисто интелектуално развијање дечје, па да узмемо на ум само оне главне мане које могу штетно утицати на морално развијање, па их је довољно за извођење суда да их треба искључити из моралног васпитавања.

Истинитост се, пре свега, сматра у моралном васпитању као веома важна врлина, а *лаж* и *неистина* као порок. Деца су због живе фантазије и иначе склона лажи, најпре нехотичној, но из које се после у неразумном васпитавању лако развије и хотимична. Употреба гатке јесте један моменат таквог неразумног васпитавања. Васпитач мора често да употреби сву своју вештину и да утרוши силан труд, те да сачува свог васпитаника од порока, лажи и неистине. А шта чини гатка у том погледу? Њом се не само не потпомаже онај трудан васпитачки посао, већ му се одмаже. Дете се гатком као навалице одржава у неистини и заблуди и учи се ономе што је лажно. У данашње просвећено доба не треба да прође много времена, па да дечак данашњег културног човека увиди и сазна, да нема патуљака ни човечуљака с брадом до колена, да нема вила ни змајева, нити да се могу волшебним штапићем претварати људи у животиње, камење и цвеће, итд. итд. Па шта се онда збива у његовој младој души када дође до тог просвећеног сазнања? Онда се

поколеба вера у оне приче које су му причане пре 2—3 године, — али је тиме поколебана вера и у све остало слично, чим је поучаван дотле, а и чим се буде поучавао од тада. То после повлачи за собом једну другу васпитну штету, која излази као логичка последица оног разочарења. Кад је његов васпитач могао њему у свој збљби износити неистину као истину, васпитаник и нехотице, и бесвесно, долази на мисао да се може, па можда и да баш тако и треба, другима, нарочито млађима од себе, продавати неистину за истину. А тиме је онда усађен у дечју душу снажан корен за хотимичну лаж и притворство.

Ето какав рђав пример васпитанику дају гатке употребљене у васпитању.

То је једна рђава страна гаткина, као васпитног средства.

Осем тога гатком се, може бити још више, утиче штетно на морално дечје развијање тиме, што се у васпитаниковој души њом полаже темељ за веровање у слепу судбину а неверовање у узрочност људског делања. Гаткама долази васпитаник, поступно а бесвесно, до уверења, да узрок хотимичном људском делању може бити ван људи, у нечем надчовечанском, да људским делима управљају невидни духови, неке натприродне силе, те према томе да човек није ни одговоран за своје поступке, нити да се мора много трудити да их удешава према моралним захтевима, кад сав његов рад зависи не од њега већ од неких злих или добрих духова, и кад се понајзад опет мора догодити све онако како је воља духова који управљају овим светом и људским делима, како су унапред усуди досудили. Даље се гаткама отвара у васпитаника тежња за случајним успесима, за незаслуженим наградама, за незарађеном имаовином, за благовањем на туђ рачун, за баснословним богатством, за царском раскоши, итд.

Ето какве зле и опаке примере дају гатке употребљене у васпитању.

Само су ова два овде изнета разлога довољна да се изведе неодољиви суд, да гатку треба сасвим избацити из моралног васпитавања.

2. Басна невероватне садржине употребљава се такође у моралном васпитавању, као поучан пример, али, свакојачко са штетом за морално развијање.

Она штета од неистинитости, која је описана код говора о гатки, важи у пуној мери и за басну невероватне садржине.

Даље се овде у много већој мери но код басне вероватне садржине истиче као сметња она далека аналогија између рада животиња и човека, или биљака па чак и мртвих ствари и човека. За нас одрасле, који смо вични мишљењу у симболима и у преносном значењу могу тако далеке аналогије имати нарочите дражи; за децу су оне у том погледу без значаја, и она примају излагање у свему онако како се износи. Мо-

рална страна, која ту треба да буде главно, пропада сасвим баш због те далеке аналогије.¹⁾

Осем ова два разлога, који се тичу моралне стране, има и још доста важних разлога који се тичу интелектуалне стране васпитавања, а који говоре против басне невероватне садржине, као васпитнога средства. Није овде место за излагање тих разлога, али се ипак мора један поменути, те да би се указало на једну једностраност и неправду нарочите врсте у васпитним захтевима. Познато је да се захтева од *интелектуалне* наставе (којом се тече и уређује знање и вежба мишљење и говорење), да треба увек да буде и *васпитна*, тј. да у исто време помаже и морални развитак. И овај је захтев потпуно оправдан. Али зар је с друге стране мање оправдан захтев, да свака *морална* настава треба да буде и *разумна*, тј. да мора у исто време потпомагати и интелектуални развитак, — или бар да га не омеће? Наравно да је и ово оправдан захтев — но који на жалост пријатељи басана невероватне садржине игњоришу. А ова врста басана заиста омеће интелектуални развој васпитанички: дајући им фантазији погрешан правац, теретећи им знање лажним и нејасним представама, и одводећи им развитак разума на страну путују оним многим нелогичностима итд.

На основи свега овога може се извести закључак, да *басне невероватне садржине треба сасвим избацити из моралнога васпитања све до зрелијег узраста*, и оставити их као забаву (а ако се хоће и као поуку) за *зреле и умне људе*. Њих треба у васпитавању заменити подесним баснама вероватне садржине и кратким причама моралне садржине, којих има заиста и врло поучних и врло забавних, а опет разумљивих и — наметних!

3. Еп, дугачка приповештна, роман и драма невероватне садржине исто су тако штетна средства за морално васпитавање као год и гатка и басна невероватне садржине, а из истих разлога из којих и они, те их се уопште узето треба клонити. Но, опет с друге стране, како се не могу предупредити васпитаници да никако не дођу до њих, добро ће

¹⁾ Писац ових редака врло се добро опомиње свога читања Доситејевих басана у млађано доба, и слушања од свога скромнога и доброга тетка кад му их је неке причао и уз њих изводио поуке. И добро се још опомиње, како је саму басну и слушао и читао радо, и то због оне чудноватости и необичности у њима, довијајући се о томе какав мора бити језик животињски и биљни, и не сумњајући да лишће шуштањем разговара, да су животиње и паметније и лукавије од човека. За потписатога су били главно они фантастични елементи у басне, а њена морална страна не само да га није ни најмање покретала, већ му је била и одвратна, те је врсте у којима је моралисање (нпр. у Доситејевим баснама) прескакао са срђом. Преносни смисао у басана које му је излагао тетак, страшно му је напрезао мозак те му је био непријатан и увек му је остајао маловит. Сличног искуства има потписати и из учитељске праксе.

Учинити васпитач, да у своје време упозори васпитаника на неистинитости и неприродности ових производа, давши му у руке на читање неке од њих са претходним добро смишљеним коментаром, којим ће му се свратити пажња на мане тих производа. То се може учинити и у нарочитим збиркама за младеж.

*

Овим је завршено излагање о измишљеним примерима, а тиме и цело ово расправљање о улози примера у моралном васпитавању.¹⁾

Срет. М. Аџић.

¹⁾ Ово је један, *већи*, део мог писменог састава за професорски испит. Овде је само груписано у целину све што се односи на примере што је у саставу било растурено у три дела, према постављеном питању: „Како утичу *примери* на морално васпитавање: како... *поуке*... а како *лектира*“. Услед овог груписања морали су се неки делови у незнатној мери заокружити. За ширу прераду не бих сада имао ни времена.

Писач.

УНИВЕРЗИТЕТСКА
БИБЛИОТЕКА

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ

Ботаника за више разреде средњих школа, по *Г. Бонју*, израдио *Жив. Ј. Јуришић*, са 256 слика у тексту. — Београд. Штампано у Краљевско Српској Државној Штампарији, 1901. Цена 4 динара.

Када сам године 1896. месеца новембра, реферисао у „Наставнику“ за ту годину „Ботанику за више разреде“ од Ђ. Козарца, у другом издању, рекао сам, на закључку тог својега реферата, ово: „Уџбеници Козарчеви за биолошке науке у гимназијама учинили су једну услугу: унели су у биолошку наставу модерну науку; нека би они и послужили као мост преко којег ћемо доћи до ваљаних уџбеника како у погледу научног материјала тако и у погледу методског излагања њихове садржине“.

Појава уџбеника Јуришићева ме је обрадовала. С правом сам се надао, да је овај уџбеник испунио очекивања, која се од једног модерног уџбеника за ботанику у вишим разредима траже. Да овако мислим имао сам ослонац у томе, што сам г. Јуришића познавао као вредна школског радника и човека, који се поодавна бави студирањем овога предмета. Г. Јуришић је, најзад, непрестано и био у тако подесним приликама, да нас у овом погледу може задовољити. За петнаестак година своје наставничке службе, г. Јуришић је непрестано био овде у Београду, у близини ботаничког кабинета и ботаничке баште, па чак и у таквој близини, у каквој други, ма и у Београду био, није никад могао бити. Овде мислим на ту срећну прилику по г. Јуришића, што је он толико година био кустос ботаничког кабинета, па једно време и надзорник ботаничке баште, када је, по смрти пок. Јакшића, неко време и држао предавања из ботанике на Вел. Школи. Признаће се, да се ретко у нас добијају овако zgodне прилике за рад на науци и школски посао, те се с правом морало и очекивати од г. Јуришића, да ће нам он дати један, у истини модеран, гимназиски, ботанички уџбеник.

На први поглед се истиче разлика између овог Јуришићевог и оног, претходника му, Козарчевог у самом распореду материјала, јер код Ју-

ришића долази на прво место општи а за њим посебни, систематски део. Први део, или како га г. Јуришућ назива „општа ботаника“, за добру половину је, па скоро и за две трећине, већи од другог, систематског, или, по Јуришићу, „посебне ботанике“. На реду је да оба та дела, један за другим разгледамо, те да и своју оцену о њима искажемо.

Жао ми је што морам овде констатовати, јер то нисам никако могао очекивати, ценећи г. Јуришића као озбиљна радника, да је цео општи део, који износи на 54 листа (цело дело без регистра и садржаја износи 87 листа), од речи до речи преведен из дела Гастона Бонје-а, удешеног за више разреде француских гимназија, а које носи овај наслов: *Éléments de botanique, Anatomie et physiologie végétales, par M. Gaston Bonnier professeur de Botanique à la Sorbonne. Ouvrage à l'usage de la classe de Philosophie, de Mathématiques élémentaires et de Première moderne, de candidats au Baccalaureat ès-lettres et au Baccalaureat de l'Enseignement moderne, conforme aux Programmes des lycées de jeunes filles et des Ecoles Normales primaires, avec 345 figures dans le texte.* — Paris, Paul Dupont, Editeur. 4 — rue du Buloi — 4e. Дело, којему сам наслов исписао, а из којег је г. Јуришић превео своју „општу ботанику“ поодавно ми је познато, јер сам се већ неколико година помагао њиме при предавању биљне анатомије и физиологије у вишим разредима. Увек сам био мишљења, да би се, угледањем на Бонје-а, могао, разуме се, обзирати се на наш програм, лепо изградити општи део за један ботанички уџбеник за више гимназиске разреде. Излагања у делу Бонје-ову су ме одмах задобила, кад сам га први пут у рукама имао, јер су лака и разумљива с тога, што су поткрепљена многим лепим и очигледним примерима. Бонје нам тако третира поједина питања, да просто осећамо: како су биљке живи створови, што и треба биљна анатомија и физиологија да нам покажу. Ну поред свих добрих страна овога дела ја сам, служећи се њиме ово неколико година, нашао да оно има и својих неподесности. Ове неподесности Бонје-ова дела су двојаке: једне долазе од разноликости нашег програма, по којему се у нашим гимназијама, поред анатомије и физиологије биљака, учи још и систематика, а друге, у колико сам ја запазио, долазе од самог уџбеника. Да прво разгледамо оне прве неподесности. Тим самим, што се код нас на општи део надовезује и систематика, само из себе излази, да онај уџбеник, у којему би општи део био заступљен овом анатомијом и физиологијом Бонје-овом, не би могао бити подесан за наше прилике. Ово је природно и јасно због тога, што је дело Бонје-ово удешавано за наставу, која има целе године школске да проучава анатомију и физиологију биљака, те, према томе, и материјал, који се у тако дело уноси, може бити опширнији. Није никако логично закључивати, да ће наши ученици, поред тако опширног општег дела, моћи савладати и систематику, кад је општи део вакаво какав је, у ствари онај материјал, који је Бонје наменио изуча-

вању од целе једне школске године. Уџбеник, у којему би се изложио део овај материјал, не би могао бити потпун, јер би тада морао страдати систематски део, пошто би он морао испасти и сувише штур и непотпун као што је баш код г. Јуришића случај. Кад се има на уму да се у нижим разредима код нас не може изнети неких јачих знања из биолошких наука, по самом данашњем програму, то је онда природно да бар у вишим разредима треба дати ученицима, у колико се то може са два часа недељно учинити, једно округло знање из јестаственице. У ботаници ученици треба да добију лепе и заокружене појмове из биљне анатомије и физиологије, а из систематике, треба изнети једно округло знање, које, свакојако, мора надмашити оно, што је у нижој настави стечено. Према свему овоме, погрешно је, држећи се Бонје-а, излагати у предавањима, у нашим вишим разредима, сав онај материјал, онако опширно који се у његову делу налази, јер се тада неће стићи да се и систематика са ученицима проучи. Ето то је она прва неподесност, коју сам ја код Бонје-ова уџбеника, а са обзиром на наше наставне прилике, запазио, што, разуме се, ни мало не задира у важност самог Бонје-ова дела.

Друга тачка мојих опажања о делу Бонје-ову је у томе, што је материјал који се у њему излаже, и сувише развучен и расплнут, праћен и честим понављањима. Изгледа ми као да је аутор све оно што има да се научи и што има наставник ученицима да каже, хтео ставити у уџбеник, у којему ће неке ствари бити и по неколико пута казане. Мени изгледа да се оваквом начину излагања може ставити један прекор. Уџбеник не мора бити толико опширан да све оно што има у њему буде и једино што се има научити. Много што шта ученици могу и на часу од наставника чути, па доцније, читајући уџбеник и не наштавши у њему све о чему је на часу причано, подсећати се на оно што се на часу чуло, и доводећи га у везу с оним, што у уџбенику има, стварати једну целину са којом се пред наставника има изаћи. На овај начин уџбеник ученику припомаже у развијању његова ума а не служи му само као подлога за механичко учење. Ова расплнутост уџбеника Бонје-ова види се и на распореду самог материјала, јер се при претресању: корена, стабла, листа, цвета и плода и сувише губи на томе, што се сваки тај део проучава за себе са три гледишта: морфолошког, анатомског и физиолошког. Предавајући овај предмет, а служећи се и овом књигом Бонје-овом, ја сам дошао до закључка, како би ствар изгледала много јаснија и схватљивија, кад би се нпр., кад се говори о: корену, стаблу и листу, најпре изложила у једном одељку морфологија и анатомија а у другом физиологија сва три ова дела биљна, задржавајући при том начин излагања, којим се и Бонје служи. Исто тако би се имало урадити и са оним одељком камо долазе цвет, плод и семе, где би било од овог начина одступања у толико у колико сама природа материјала захтева.

Овако би се збиља дала боља слика целокупног биљног организма и његова живота. На против, онако разуђено и поцепано као што је у Бонје-а, развучи се и напња и стрпљење ученичко, те тиме и цела настава губи свој интерес. Кад би се на начин, који сам овде изложио, обрадио материјал за општи део, ја мислим да би он испао прегледнији, јаснији па и краћи, што је, са обзиром на наш програм, нарочито важно. Излагањем, као што је код Бонје-а случај, имамо то: да су неке партије и сувише развучене док су неке стиснуте па и не дотакнуте. Рекавши ово, учинио бих неправду Бонје-у кад не бих напоменуо поред већ напред поменуте добре му стране у лакој излагању материјала, и ту красну му страну, што после сваког одељка долази кратак извод из целог одељка, који је дотле пређен. Завршујући ову тачку хоћу да речем: како је један добар, спреман и искусан наставник, служећи се Бонје-ом, поред других аутора, могао подесити један леп општи део за ботанички уџбеник.

Г. Јуришић, од којег смо с правом очекивали и потребну спремност и наставничко искуство за један такав посао као што је писање ботаничког уџбеника, није ништа боље могао измислити, после толикогодишњег предавања ботанике у гимназији, него да цео општи део преведе од речи до речи из дела Бонје-ова, не рекавши, бар у једној примедби, да га је превео, што је свакојако било савесно учинити. Никако се не може узети да је тај општи део „по“ Бонје-у израђен него је само из Бонје-ова дела преведен, а то су, мислим, две различне ствари. Да је овим превођењем г. Јуришић учинио погрешку према самом уџбенику, надам се, да сам напред доказао. Колику је погрешку г. Јуришић учинио према савести то ће он најбоље знати а и поштовани читаоци ће умети проценити. Ја могу рећи, са своје стране, да није само тај општи део, којег је г. Јуришић превео из Бонје-а и метуо у своју ботанику „израђену по Бонје-у“ него је он превео и све друго, што је у напред поменутом Бонје-ову делу могао наћи, најмарљивије, те све то ставио у ову „своју“ ботанику. Ну о овоме ће бити говора кад се буде говорило о „посебној ботаници“. После свега овога нека ми је допуштено прићи приказивању самог дела.

*

Пред „општом ботаником“, која је, као што сам већ напоменуо, чист превод дела Бонје-ова, налази се кратак увод од 16 редова, у којем се објашњава шта је јестаственица и како се она дели на: зоологију и ботанику, а ова последња на општу и посебну. Овог кратког увода нема у делу Бонје-ову те закључујем, да је он не само из пера него и из главе г. Јуришићеве. Преврнемо ли тај лист одмах наилазимо на превод, који траје кроз цео општи део, те према томе мислим, да могу с правом сматрати када реферирем овај општи део, да не приказујем рад г. Јуришића, него дело, које сам у почетку навео.

После општег обележја биљака, где се излаже: чим се биљке као живи створови одликују (развиће, храћење, организација) где се упознајемо са три главна члана биљног организма, прелази се на две важне радње: респирацију и хлорофилну асимилацију, те се тако ученици, још у овом првом предавању, упознају са овим двама радњама тако важним у биљном животу. Одељак овај, који смо у овом преводу добили, заиста је врло лепо и вешто обрађен, те одлично служи као увод у даља излагања. Српски превод се разликује од оригинала у томе: што овде нема последњег чланка „о варијацијама дисања“ просто само с тога, што је тај чланак при превођењу изостављен. Ну г. Јуришић је, преведећи Боцје-а, још нешто изоставио не само у овом него и у свима другим одељцима, што за овим долазе и тиме, поред погрешке што је под изградом „по“ разумео превести од речи до речи, учинио још једну погрешку, којом је просто рећи оштетио дело Боцје-ово, и тиме му смањио његову важност и ваљаност. Та велика погрешка, коју је г. Јуришић учинио, састоји се у томе, што је он све оне кратке прегледе, који код Боцје-а иза сваког одељка долазе, просто изоставио. Колико је тим књига изгубила може се извести по томе, што су баш ови кратки прегледи доскакали оној развучености Боцје-ова уџбеника, и што су они били увек згодан *memento* ученику при прелажењу материјала, те му тако одржавали у памети чињенице из прошлих одељака, које су потребне за разумевање нових излагања. Какви су то разлози натерали г. Јуришића да изостави ове прегледе? Изостављањем ових прегледа или „*resumé-a*“, како у оригиналу стоји, учињена је Боцје-у само једна неправда пред српском публиком, пошто му дело много губи изостављањем ових извода, без којих изгледа развучено и распинуте а као што је раније поменуто.

За првим одељком долази одељак о ћелици, у којему се укратко говори о овом основном саставу биљног организма. Оно, што је речено о саставу биљне ћелице и њезину развићу, довољно је и лепо је изложено. Исто је тако лепо и довољно речено о протоплазми, једру, ћеличној опни и ћеличном соку. Цео овај одељак завршен је множењем ћелица. Колико год сам пута прегледао овај одељак у Боцје-ову уџбенику, увек ми је остајао утисак такав, као да он није потпуно завршен. Лепо је све речено, јасно је све изложено, али ипак рекао бих, да има нешто о чему је још требало што год рећи. Овај утисак непотпуности овог одељка осећао сам нарочито при прелазу на одељке, који говоре о појединим члановима биљним: корену, стаблу и листу. По мојему мишљењу непотпуност овога одељка је у томе, што се овде поред биљне ћелице о ћеличним ткивима не говори ништа више до то, да: „неколике а истоветне ћелице, груписане уједно, састављају *ткиво*“, Зар је довољно само ово и ништа више рећи о ткивима? Зар ће се доцније моћи лепо проучити унутрашња грађа појединих биљних чланова, кад се није ништа напред

О ткивима сазнало? Примићте се: како се то може и на самом проучавању те грађе научити. Ја на овај приговор велим, да је ипак боље упознати ученике уз ћелицу и о ткивима у најкраћем обиму, јер се све на један пут не може казати. Уз овој одељак о ћелици могао је доћи један, још и краћи, о ткивима и ја верујем да би тиме доцнија излагања само добила.

После овог одељка о биљној ћелици долазе одељци о: корену-стаблу и листу, где се о сваком овом члану говори понаособ онако како сам још напред нагласио. Са обзиром на наш програм ја налазим да би сва ова три одељка могла бити сведена на мањи простор, кад би се најпре корен, стабло и лист посматрали са гледишта морфолошког и анатомског, па за тим физиолошког. На овај би се начин у јачој мери одржао континуитет између ова три најважнија члана биљна, а и цео би мате, ријад добио срећенији облик. Ну све је то могло бити да је дело рађено самостално а не превођено. Тада би материјал у Боње-у послужио одлично за овај посао. Ну, с друге стране, за прераду се тражи и више труда и више уметности. Много је лакше превести, истина је. Иначе не могу пропустити а да не истакнем многе лепе примере при објашњењу многих појава при развијању ова три биљна члана, као: објашњење растења корена и стабла у дужину поделом млада корена и стабла на једнаке делове, или објашњење правца растења њихова с помоћу изврнутог лонца, за тим објашњавање транспирације биљне на лист очигледним примерима, најпре испаравањем биљке под звоном, за тим мерењем тога испаравања на теразијама и у цеви. Несумњиво је корисно и објашњење усисавања воде и у њој растворених минералних материја кореновим длачицама, и проношење ове воде дрвеним судовима на основу закона о осмоси, припомогнуто објашњење Дитроше-ова огледа. Лепо су изведене и сличности и разлике између корена и стабла после прећеног материјала о једном и другом члану. Исто тако је лепо објашњено секундарно стварање лике и дрвета у корену и у стаблу, ну није тако лепо испало са објашњењем секундарних творевина у кори, где се стварају из генеративног слоја на једну страну плута а на другу фелодерм, као обнављачки слој корин. Иначе могу рећи да је материјал доста развучен и заузима у преводу неких 25 листова. Много што пита што се овде понаособ износи могло се напореда проучити, чиме би се добило с две стране: у простору и у јасности. Сем тога, да се није овако слепо држало оригинала не би нпр.: „лукова главица“, која се до сад звала луковачом, дошла у „лицће са резервном храном“, него пре у подземна стабла, како ју је и Панчић сматрао, и тада међу подземним стаблима не би био само ризом, него, поред њега и луковаче, још и кртола и каћуница, што се све у делу не помиње. Подела стабала би испала можда ближе Панчићевој терминологији, јер тамо не видимо зељастих и дрвенастих стабала, нити се ближе са њима упознасмо. Панчић је у нас створио нешто,

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

www.unilib.rs

што се неће никад преживети а то је: његова терминологија, те ју за то не треба ни избегавати. Најмање се то могао очекивати од г. Јуришића. Не могу пропустити а да не нагласим дивну обраду транспирације и хлорофилне асимилације, које ни мало не би изгубиле да су, са обзиром на наш програм, биле вешто скраћене. Цео овај део, о којему смо до сад говорили, а који је и први део општег дела, могао је испасти краћи и није требао никако заузети више од 15 листова.

Други део општег дела обухвата: цвет, плод и семе. Најпре се говори о цвету где се прво описује његова спољашност, за тим унутрашња грађа, па се прелази на плођење. Оно, што је све у делу о цвету казано, негде је непотпуно, негде развучено а негде чак и сувишно. Кад се говори о општем обележју цвета могло се ближе рећи о чашици и круници и њиховој разлици на: једноперне и многоперне, правилне и неправилне, са свима случајевима тих правилних и неправилних круница како их је Панчић разликовао. Иначе је материјал у овом претходном говору о цвету лепо изложен, нарочито је добро објашњен постанак цветних делова из листа. Пре но што се прешло на састав цвета описане су цвасти. Напомињем да би пре требало гроњу сматрати као прелазну цваст између грозда и штита, него ли као грозд у којему су доње петељке најдуже и тд. Срећно су изнађени термини за рачвасте цвасти: оствица, стубица и увојак.

Састав цвета је могао бити много краћи јер је материјал, у њ унесен, сувишан. За што је било потребно онако много говорити о саставу прашника и тучка? За прилике, за које је Бонје писао овај свој уџбеник, можда и може поднети овај и оволики материјал, ну за нас, где се поред општег дела, има прећи, имајте на уму са 2 часа недељно, и систематика није требало онако на широко и на дугачко причати о: саставу прашника, о пуцању прашница, није се морало онолико развлачити са описивањем тучка и његових делова док се једва једном дошло дотле: како се врши оплођење. Место, што је то развучено на пуних осам листова, цела је ствар могла испасти много краћа, да су се мног сепоредности изоставиле а изнело ово што је главно. Да се уз кратко престављање унутрашњег састава свих цветних делова, где се имало јаче позабавити око полена и семенова пунољчића, одмах прешло на прелаз полена на жиг и одавде на његов пут до оосфере, овај би одељак испao и краћи и јаснији па за ученике и схватљивији; место свега тога он је овако и расплнут и за ученике тешко разумљив. Ово нарочито важи за српски превод у којему је кратак преглед изостављен. Па и поред оволике развучености и сувишног материјала ја ипак овом одељку замерама што у њему није напоредо изведено оплођење у ангисперама и у гимносперама, где би се ученици упознали са разликом у плођењу ових двеју група фанерогама. Ово је могло доћи после свршеног излагања о семенову пунољчићу и оплођењу оосферину, када се могло надовезати, да то

тако бива у биљака које се зову ангиосперме, после чега се дало прећи на гимносперме и њихово оплођење. Да ово не би било незгодно, да се овим у ученика не би бркали појмови, него да би они тим раније у неколико улазили у биљну класификацију на лак и приступачан начин, имамо доказа у самом овом делу, где се на страни 44. говори о „секундарним стварањима код монокотиледона“ и ако дотле о њима није било никаква помена. Сем ове замерке имам да приметим: како садржина поленова зрна, пролазећи кроз поленову цев, долази оосфери тек пошто је прошла између синергида при чему се садржина ових дезорганисала да би направила слободан пролаз ка оосфори док се у делу вели, да садржина поленова зрна долази непосредно самој оосфери. Плаценту назива г. Јуришић „семконошом“. Не изгледа ми овај израз рђав али би требало поред њега оставити и назив плацента. Кад се говори о насађивању семенова пупољчића боље би било рећи, да разликујемо различне врсте плацентације а не семконоша, те онда не би био семконоша: осован, ободан, средишан него би била таква плацентација, што, свакојако, бар боље звони уху. Кад смо већ на овоме, напомињем, да поред поменутих плацентација постоји још и базална (у композита). Остало ми је чудновато што је било потребно г. Јуришићу наводити случајеве с положајем семенова пупољчића (прав, преврнут и савијен), кад од овога није чињена употреба онамо где је томе место, јер се у систематици, при прелазу појединих племена, у колико сам могао запазити овај случај наводи само код племена Ranunculaceae. Тако је и морало бити кад се преводи од речи до речи а није се имао пред собом целокупни план посла, којег се подухватило. На послетку, пошто су ово виши разреди, требало је, ако не свуда, оно бар поред неких српских назива ставити и стране. За што се не рече за чашичне лиске да се оне зову сепалоидне а за круничне, да се зову петалоидне, кад се баш и систематска подела на том оснива (сетимо се апетала)?

Одељак о плоду и семену износи 4 листа. И овај је одељак развучен, јер нпр. кад је реч о семену није требало онолико развучити кад се говори о семену без и са албуменом, пошто је то могло бити много краће (ни овај случај г. Јуришић не помиње у систематици при прелазу појединих племена). Сем тога, мени изгледа, много би боље било почети одељак о плоду и семену са радњом која се збива у семенову пупољчићу и плоднику после оплођења. Тада би се овај одељак, тако рећи, започео онде где је прошли завршен, јер се тамо стало на томе, што је садржина поленова зрна ушла у оосферу од које се сада има створити земак. У овом се одељку могао даље продужити објашњењем, разуме се што краћим, како из заметка постаје клица: како из једра ембрионове кесице постаје албумен, који може прећи у котиледоне и тада је семе без албумена, или се може развијати за себе и тада он испуњава већи простор доцнијег семена, те је у том случају семе са албуменом; како, на послетку, ну-

цела закржља а од омотача семенових пупољчића постане семењача, те тако семенов пупољчић постане семе. После овога се одмах могло прећи на стварање оплоднице из плодника, те би се тако кратким а јасним путем објаснио наставак плода и семена. Ну у делу ово овако није. Тамо се најпре само наговештава да из семенова пупољчића постаје семе а из оплодних листића оплодница, па се одмах прелази на врсте плодова, где се они разликују по оплодници на: сушне и сочне, а сушни, на: оне што им оплодница пуца, и оне, што им оплодница не пуца. Тек пошто се ово сврши говори се на дугачко и на широко о семену па, на послетку, тек о постанку његову из семенова пупољчића, разуме се дугачко и развучено. Ја не бих, можда ове замерке приписивао у грех г. Јуришићу, да је он изјавио како је његова ботаника превод, јер кад се преводи онда се не чине никакве измене. Тада бих, можда, само казао: како није било за нас подесно Бонје-а преводити, јер материјал, који се у њему излаже, не одговара нашим приликама. Ну када г. Јуришић вели да је радио „по“ Бонје-у, онда сматрам да ове моје замерке имају својег оправданог основа. Имам, на послетку, да приметим још једну ствар. Панчић је разликовао две врсте плодова, према томе, да ли плод постаје из плодника или из још неког цветног дела: ако постаје само из плодника онда је Панчић такав плод називао *правим*, а ако уз плодник суделује још неки део цвета при стварању плода (ложа и чашица), онда је такав плод називао *мешовитим*. У мешовите плодове је убрајао Панчић: јагоду, јабуку, шипак и клекињу. У овом делу нема ни речи о мешовитим плодовима, с тога, што се о њима ништа не говори ни у оригиналу. Напомињем да су у делу лепо објашњени узроци пуцању сушних плодова.

Клијањем семена завршен је овај други део дела. Одељак о клијању износи три листа, и у њему су лепо изложене погодбе потребне семену да може клијати, за тим улога котиледона и албумена при клијању. Цео овај други део износи у г. Јуришићеву преводу 18 листова, међу тим, да је он у истини израђен по Бонје-у а не преведен, могао би цео материјал, потребан за вишу наставу у нас, стати и на 10—12 листова.

Трећи део, развиће биљака, садржи у себи два одељка: „опште развиће биљака“ и „резервна храна и секреције“. У првом одељку се говори о активном и латентном животу биљке, о подели биљака по трајању, о множењу биљака. У другом одељку се говори о: резервној храни и секрецијама и о састојцима резервне хране. У истини, оба ова одељка и ако их је Бонје-е лепо обрадио могли су потпуно изостати, јер је материјал, у њима изложен, могао краћим путем згодно бити распоређен по ранијим одељцима. Да ово потврдим ево ћу навести, да су активан и латентан живот могли доћи у одељак о клијању и стаблу где се говори о подземним стаблима; да је подела на биљке: једно-двогодишње и дуговечне могла доћи у одељак о корену у колико се на њ односи и у одељак о стаблу у колико се то тиче подземних стабала; да је множење биљака

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

WWW.UNILIB.RS

такође могло добити своје место у одељку о стаблу. И одељак о резервној храни и секрецијама могао је ући у одељак о ћелици и ткивима (састојци резервне хране: скроб, алеурон, шећери, инулин, распадање и употреба резервних састојака, секреције) и у одељке о корену и стаблу камо се све ово као резервна храна нагомилава. На овај начин, кад би се кратко изнело оно што је најглавније на појединим, поменутих местима, могао је цео овај трећи део потпуно изостати, чиме би, имајући на уму и раније напомене приликом претреса прва два дела, цео општи део овог уџбеника испао краћи и концизнији, што би имало ту добру страну да би сам овај општи део испао јаснији и схватљивији те би и сама систематика добила више места, и могла бити онако разрађена, како би одговарало духу више гимназиске наставе.

*

Читаоци су видели како је г. Јуришић „израдио“ „општу ботанику.“ На реду је сад да разгледамо: каква му је „посебна ботаника“.

Пре него што ћу прећи на приказивање овог дела г. Јуришићева уџбеника, ја морам читаоце упознати с тим, да дело Боње-ово, које сам још у почетку реферата навео, а из којег је г. Јуришић своју „општу ботанику“ превео, није завршено онде где г. Јуришић ту своју „општу ботанику“ завршује. Ми смо видели да се трећи део у г. Јуришића завршује одељком о: „резервној храни и секрецијама“. У Боње-а је све то тако само после овог одељка долазе још два, један, под именом: „*caractères des grands groupes du règne végétal*“, а други, под именом: „*développement dans les quatres embranchements du règne végétal*“. У првом одељку Боње извршује разредбу биљака, упознавши нас најпре са: јединком, врстом, одликом, родом, племеном, класом и колом. После овога долази подела биљнога света на четири кола: фанерогаме, васкуларне криптогаме, маховине, талофите; за тим подела фанерогама на: ангиосперме и гимносперме, па онда првих на: монокотиледоне и дикотиледоне, што је све завршено једном шематском класификацијом.

У г. Јуришића „посебна ботаника“ почиње „разређивањем биљака“ где је, од речи до речи, преведено све оно, што сам пре код Боње-а навео а завршено онаквом истом шематском класификацијом, какву у Боње-а налазимо. После овога превода прелази се на фанерогаме и то, на први одељак ангиосперме, а који захвата 14. листова. Иза овог одељка долазе гимносперме, које су добиле 3 листа па, за тим, три кола криптогама на 8 листова. На послетку је дело завршено „размештајем биљака“, што је захватило 3 $\frac{1}{2}$ листа. Константујем, да је све о криптогамама па и о гимноспермама, сем ближе класификације четињара, преведено из оног другог одељка Боње-ова дела, којим се управо његово дело завршује а који сам ја горе навео. Кад се све ово, што сад рекох, и оно, што сам раније казао, узме на ум, остаје, да у делу „Ботаника за више

WWW.UNI
УНИВЕРЗИТЕТСКА
БИБЛИОТЕКА

разреде средњих школа* израђеном „по“ Бонје-у, а које без регистра и прегледа садржаја износи осамдесет седам листова, има г. Јуришићева рада свега *седамнаест и по листова*. Све остало шездесет и девет и по листова превод је из дела Бонје-ова.

Да разгледамо најпре то што није узето из Бонје-ова дела, те се може сматрати као г. Јуришићево.

У систематизи се прво проучавају ангиосперме и то најпре дикотиледоне, које су подељене у три реда: дијалипетале, гамопетале и апетале. Међу дијалипеталама је пређено 15 племена, од којих су истакнута као главнија: Ranunculaceae, Cruciferae, Caryophylaeae, Rosaceae, Pari-
 tionaceae и Umbelliferae. Ако сравнимо начин проучавања појединих ових племена са проучавањем истих у ботаници г. Јуришићевој за II разред, опазиће се, да је он остао исти као што је и тамо био, само што је овде излагање много краће. У истини, и тамо се почиње са описом једне биљке као главним представником па се, пошто се она опише, изводи одлика целог племена. Ја мислим да се овде г. Јуришић могао лепо угледати на Козарчев начин излагања. Код Козарца¹⁾, при проучавању једног племена, долази најпре одлика тог племена у опште по цвету, па тек после долазе поједина набрајања одступања по родовима. Друга је ствар: како ће се доћи до те одлике? То се оставља наставнику, који ће узети неколико примера, било пробравши извесне биљке из племена било, узевши неке делове биљне као плод, цвет или семе. Код Козарца и стоји увек у заглављу испод имена племена шта би се могло узети за проучавање и чиме би наставник дошао до потребне племенове одлике. Ево како се код Козарца почиње баш прво племе међу дијалипеталама:

„Ranunculaceae Juss. Љутићи.

грађа за изучавање: неке феде сасе (Anemone) дебела јаспра (Ranunculus bulbosus) и ледињак (Ranunculus ficaria), копитац (Caltha), плод од кандилке (Aqui legia).

Цветни омотач сложен од слободних лисака по 5 у сваком кругу, прашиници слободни, са круницом не срасли, већином многобројни, плодници слободни, сваки постао од једне плодне миске.“

Ово, што је главно за све, Козарац истиче увек напред збијено као у неку формулу, а у исто нам време даје и грађу за проучавање. Тек после овога он се упушта у проучавање појединих родова и врста. И тако је код њега свуда. Овакво излагање има ту добру страну, што се ученици на неколико примерака из једног племена уче ухватити једну одлику, и што је тим остављено наставнику да он у предавању ту одлику из датих примерака истакне. Ја налазим да је Козарац много боље погодио метод у систематској настави за више разреде него ли што је то г. Јуришић

¹⁾ Овде мислим на његов уџбеник за више разреде.

Учинио. Онај метод, који овде у г. Јуришића видимо, где се на једно биљци упознајемо са једним племеном, добро долази у нижој настави, камо моћ расуђивања и опажања у ученика није тако јака, него се пажња више мора обратити на један конкретан предмет. Ако сравњујете ботанику г. Јуришића за II разред (за коју бих ја, узгред буди речено, приметио да она не може одговорити намењеној потреби, пошто је она промашила својом опширношћу и претрпаношћу материјала програм II. разреда, док онет није достигла онај, који се прописује за V разред) са овом његовом ботаником за више разреде, видећете, како г. Јуришић, не хтевши давати себи велика посла, узима систематски материјал отуд, скраћује га и где где допуњује, задржавајући, међу тим начин излагања као и тамо, те све то уноси у овај уџбеник за више разреде.

Племе Ranunculaceae је истоветно са оним у ботаници за II разред, само што је овде још скраћено. Међу тим је код овог племена требало поменути поједина одступања као: да у леђњака има свега 3 чашичне лиске, у павити 4, за тим, да су у кукурека чашичне лиске сталне и петалоидне а да су круничне мале и невиђене. Требало је рећи да је у Delphinium-а цео омотач петалондан, да у многих биљака из овог племена круничне лиске носе при дну нектарне жлезде. Код овог племена запазисмо да се напомиње случај о насађивању семенова пунољчића па и ту погрешно, јер он није искривљен него преврнут, што је само доказ великог хитања г. Јуришићева, које се на целом раду огледа. Од сродних племена ранункулацеама у ботаници за II разред се помињу Nymphaeaceae, а овде ни њих нема. Malvaceae, Papaveraceae, Tiliaceae, су узете из ботанике за II разред и врло скраћене. Код каранфиластих биљака није дат дијаграм и у опште је о њима врло мало речено, на против, више је казато у ботаници за II разред. Племе ланова је узето из ботанике за II разред и врло је кратко као и племе Geraniaceae, које је заслужило да се о њему што више каже. Више је поклоњено пажње племену ружастих биљака, ну овде се осећа прилична натегнутост при подели на родове пошто се родове разликују поглавито по плоду. Тешко је било извршити поделу на родове кад се ништа није говорило о мешовитим плодовима напред. Ни овде нема цветног дијаграма; међу тим требало је ставити дијаграм да се види распоред прашника, којих има у цвету биљака овог племена више него ли у досадашњих; за овај је циљ могао послужити лепо дијаграм јабучног цвета. Разуме се да ни овде није наведено, да је семенов пунољчић преврнут, а још мање, да је семе без албумена.

Лептирасте биљке, које за овим племеном долазе, г. Јуришић означава под заградом именом Leguminosae. И ако су оне то по плоду ипак оне могу добити то име само у друштву са још два племена: Mimosaceae и Cessalpinaceae, иначе су оне за себе Papilionaceae, јер је оно прво име заједничко трима племенима и долази од једнаког плода. Како се племена разликују по цвету, то је назив Leguminosae могао доћи само тако ако

би поред лептирница обухватио и два поменућа племена. О тим двама племенима г. Јуришић не вели ни једне речи. Како су ово виши разреди, ја мислим, да је било потребно и њих истаћи и ако су биљке из ова два племена егзотичне. Према овоме, ученици ће изаћи из гимназије а неће знати за племе *Mimosaceae*, камо долазе и такве биљке из којих се добија „гумнарабика“, нити за племе *Cesalpinaceae* камо долази „варзилово“ и „рогачево“ дрво, камо долази род „*Cassia*“, чије лишће у апотеци дају као пургативно средство и тд. и тд. Па не само да је због тога требало поменути ова племена, него и због тога, што су она и ако по плоду слична, по цвету различна, јер је у *Mimosaceae* цвет правилан а у оних других двају племена неправилан, те се на тај начин *Leguminosae* својим племенима везују за различна друга племена, из чега се даје видети, да племена, што једна за другим долазе, долазе тако по извесној сродности а не што се тако хтело. Згодна је дошло да се уз ова племена помену и *Polygalae*, које имају преставника по нашим ливадама.

За лептирницама су дошле штитоноше, уз које се кратко помињу *Grossulariae*, *Cucurbitaceae*, *Crassulaceae* и *Sactaeae*, после чега долази шематска класификација пређених племена.

II ред, гамопетале, износи 4 листа, и у њему је обухваћено седам племена. Није ми могуће код сваког племена нарочито се забавити, али не могу а да не речем, како је племе *Scrophularineae* требало боље обрадити, јер је оно у ствари прелазно племе међу осталима, пошто се везује за *Solanaceae* родом *Verbascum*, неправилношћу крунице и својом дидинамијом у *Linaria* и *Antirrhicum* за *Labiatae*. Код *Rubiaceae* није ништа ближе речено о плоду, међу тим се ове биљке по плоду и разликују, јер је он у једних чаура (кинкина), у других коштунца (кава) а у трећих двојна ахенија (броћ, ивањско цвеће и др.). Код племена *Compositae* нигде се не помиње: да *Liguliflorae* имају латициферне мреже које луче латекс, док остале три групе тога никад немају него имају секреторне канале, који луче уљевите течности. Иначе, за што ће у општем делу одељак о секретима и латексима? Сем тога, ово се племе одликује и базалном плацентацијом. Кратко да се изразим: и овај је одељак у ствари узет из ботанике за II ред само у краћем облику. Тамо се уз *Compositae* помињу сродна племена: *Dipsaceae*, *Valerianeae*, *Sampanulaceae*, а овде се никако и не помињу. И овде је завршено све шематском класификацијом.

III ред, апетале не заузимају ни 2 пуна листа, а у њему су обухваћена племена: *Amentaceae*, *Polygonaceae*, *Chenopodiaceae*, *Euphorbiaceae*, *Urticaceae*. Сем аментатеа, које су мало опширније обрађене, сва су друга племена тако кратка, да се већ мање није могло казати. Ја налазим да су *Urticaceae*, у које поред наших биљака долазе многе тропске као: *Artocarpus* (хлебно дрво) и разни *Ficus*-и, заслужиле бољу обраду. *Euphorbiaceae* су добиле тако мало места да се може рећи, да о њима није ништа речено. Зар се није више требало позабавити њиховим цветом? Ко би

рекао, учећи по ботаници г. Јуришића, да овде долазе и такве биљке као што су: *Syphonia elastica* и *Jatropha Manichot*?

После оваког штурога прегледа дикотиледона, долази још мршавији преглед монокотиледона. Од осам наведених племена свега су три јаче обрађена и то: *Liliaceae*, *Orchideae* и *Gramineae*, остала се, тако рећи, само помињу. Није потребно да напомињем: како је и овде ботаника за II разред послужила при изради. Племо *Liliaceae*, које би боље било звати љиљанице, јер би се ту циљало на цвет, него ли „лукови“, пошто све биљке овог племена немају подземна стабла луковаче, доста је добро приказано. Требало је овде навести и егзотичне биљке: *Dracaena*, *Jussia* и *Aluë*, пошто и оне у ово племе долазе. Разуме се да се ни овде не вели, да су семенови пунољични скоро увек преврнути а неки пут и прави и да је семе са албуменом. *Amargylideae* су добиле свега 4 реда, док су *Jrideae* биле боље среће: заузимају 7 редова! *Orchideae* су добиле више простора и опис је цвета добар. О палмама је мало речено, више је о њима било говора у ботаници за II разред (тамо су баш могле изостати). Код *Gramineae* је требало казати, да у цвету пиринчеву и бамбусову има 6 прашника, у два реда стављених; за тим, да су стабла у кукуруза и шећерне трске по изузетку пуна. Племена: *Syrageae* и *Juncaceae* су врло кратка. *Aoideae*, које и у нас имају преставника, и не помињу се. Све је завршено шематским прегледом.

II раздељак, гимносперме, извађен је колико се то више могло из Боње-ова дела а из његова два последња одељка, те је нешто слободно а нешто од речи до речи преведено. Из ботанике за II разред извађена је класификација четинара и цикадеа. Иначе, могу рећи да је материјал ваљан и лепо сређен (благодарећи Боње-у). Замерам, што овде није ушло и треће племе гимносперма: *Gnetaceae*, нарочито с тога, што се њима гимносперме везују за ангиосперме својим секундарним дрветом, у којему поред затворених има и отворених судова, као и затвореним плодником и свођењем архегоније на праву оосферу (*Welwitschia*).

За гимноспермама долазе криптогаме, које су од речи до речи преведене из дела Боње-ова. Боње је дао на завршетку својега дела опис појединих кола криптогама, где је нарочито истакао њихово плођење на леп и разумљив начин, не упуштајући се у дубљу класификацију. После свега овога долази шематска класификација целокупног биљног света онако како се и Боње-ово дело завршује.

Последњи одељак у ботаници г. Јуришића чини „размештај биљака“, који је просто прештампан из ботанике за II разред. Све је завршено регистром, у којему су изложена научна имена поменутих биљака.

Узимањем материјала из ботанике за II разред као да је и сам г. Јуришић помишљао да ова његова ботаника не може одговорити настави у II разреду, где се и не учи сама ботаника, јер је тамо њена настава везана са зоологијом. Тамо, у нижим разредима, где се по садашњем

програму траже само основна знања из јестаственице, где се на појединим преставницима биљака и животиња уче основи из анатомије и физиологије и где се систематика прелази описно на појединим преставницима и то у најужем обиму, свакојако ни тај уџбеник г. Јуришићев не може да одговори потреби. Увиђајући, ваљада, ову незгоду г. Јуришић покушава да систематику, у њему изложену, унесе у вишу наставу. Ну овде сада наилази на једну другу невољу. Пошто је из Бонје-а превео све што се дало превести, он увиђа да би она систематика, која је у ботаници за II разред изложена, била тако опширна да би уџбеник постао несавладљив због своје опширности, те, приморан силом прилика, удара у скраћивање тако да нам, задржавши у главном начин излагања као и раније, даје веома сиромашан материјал, из којег се може слаба корист имати. Што се тиче самог метода у систематици било је речи напред, где је показано како он није подешен овако како то виша настава захтева.

Пре него што ћу завршити намеран сам ставити још неке напомене. Г. Јуришић има обичај да кује српске термине за поједине називе, где их пре тога није било. Негде му ово за руком испада доста добро а негде и рђаво. Ја ћу навести неколико примера и за једно и за друго: Добро су скројени изрази: покорица, оствица, стубица, увојак. Ну не допадају ми се овакви називи: „муса“ (хранљиви биљни сок), „накоренак“ (коренова капица) „опадљиво“ лишће, „мрасави“ судови (место тачкасти), „одушчица“ (микротила). Језик је доста добар, па ипак се може наћи: „облакшавају“ место олакшавају (стр. 23 и 33), „дејствује“ место утиче (стр. 32,) „прожман“ место прожет (стр. 22), „промену“ место промене (треће лице множине стр. 27), „обмотати“ место омотати (стр. 51), „црпи“ место црпе (стр. 64) и т. д.

Завршујући овај реферат изјављујем:

1). да овај уџбеник није, овакав какав је, подесан за школску књигу у вишој настави ботанике у нашим средњим школама, јер су општи део и систематика једно према другом несразмерни, пошто је први много опширнији од другог дела, те се овај други не наставља на први као што би то опширност првог дела захтевала;

2). да су: цео општи део, увод у систематику (разредба биљака), систематика криптогама и већи део о гимноспермама, чист превод из наведеног дела Бонје-ова, што износи шездесет девет и по листова а цело дело (без регистра и садржаја) износи осамдесет седам листова;

3). да је, на послетку, систематика ангиосперама скоро рећи свраћена систематика овог одељка из ботанике Јуришићеве за II разред гимназије и да је последњи и завршни одељак „размештај биљака“ просто из те ботанике прештампан.

1. фебруара 1902 год.
у Београду.

Богдан Ј. Јанковић,
ПРОФЕСОР

WWW.UNILIB.RS

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

Х Р О Н И К А

СРПСКО ГЕОЛОШКО ДРУШТВО

ХС збор (10. децембра 1901. год.).

1. Приказане су публикације а) добивене у замену за *Геолошке Анале Балканског Полуострва* и *Записнике Српског Геолошког Друштва* (Jahrbuch LI 1 и Verhandlungen за 1901. год. бр. 10—15 бечког геолошког завода, *Протоколи XII З јурјевског природњачког друштва*, Bulletin IX 4 и X 1 казанског универзитета, The eocene depots of Maryland и Allegany County од геолошког завода у Балтимору, The geology of Minnesota VI од универзитета у Минеаполису и The topographic map of the United States од геолошког завода у Вашингтону), б) купљене (Geologisches Centralblatt I 21).

3. Разгледане су живине руде (рожнаци с цинабаритским жицама) из Д. Тријешнице, које је за Музеј Српске Земље послао г. Драг. Степановић, рударски инжињер.

3. *Dr. Дим. Ј. Антула* приказује геолошки профил околине Будим-Пеште, који је израдио мађарски геолог Шафаржик да би објаснио порекло тамошњих артеских вода. — „Артески бунари у Пешти пролазе кроз алувијалне и дилувијалне наносе, затим просецају медитеранске слојеве, горњи и доњи Олигоцен, и тек испод целе ове терцијарне серије, на дубини која је местимице преко 900 метара, настају тријаски доломити с многобројним пукотинама, у којима под притиском циркулишу артеске воде.“

4. *П. С. Павловић* говори о косовском Терцијару. — „Као што је познато, косовски је басен и код Ами Буе-а и код Викенела обе-

12.

лежен у главном као Алувија, а само је на источној страни, код Приштине, издвојен један омањи изданак терцијарног терена, за чију фауну нема никаквих даљих података. Ово је било све што се знало о косовском Терцијару до 1894. год., када је г. Б. Нушић, као тадашњи конзул у Приштини, поред разних минерала и стена с Косова геолошком заводу Вел. Школе пратио и једну омању збирку палудина и конгерија из приштинске околине. На XXVII збору С. Г. Друштва (10. марта 1894. год.) обратио је проф. Ј. М. Жујовић пажњу на послате палудине, показавши да се оне разликују и од славонских, и од мађарских и румунских, и да се потпуно подударају с Дешејевом врстом *Paludina Viquesneli*, коју су А. Буе и Викенел нашли код Треника у пећској котлини. По мишљењу проф. Ј. М. Жујовића ово доказује: да је за извесно време неогенска косовска котлина била испуњена истом фауном као што то беше пећска котлина. Послате конгерије није могао спецификовати, јер су биле одвећ поломљене. Судаћи пак по земљи с којом су биле послате, Жујовић мишљаше, да нису лежале у истом слоју, у којем се налазе поменуте вивипаре. Од тога доба обраћена је већа пажња прибирању фосила с Косова, тако, да сада наш геолошки завод има врло лепу збирку терцијарних конхилија с петнаест разних места косовског басена. Тај сам материјал у току неколико година проучавао и у два маха досад приказивао друштву (LXXI збор 10. маја 1899. год. и LXXXVI збор 10. априла 1900. год.). На основи овога може се сада о косовском Терцијару рећи ово:

а) Терцијар се јавља готово по целом ободу косовске котлине. Остаци његови на левој обали Ситнице нађени су на многим местима, и то најсеверније од прилике према утоку Лаба у Ситницу на на југ до Дипљана, а одавде уз Јањевску Реку до варошоце Јањева и нарочито од овог места вељетинском косом до Приштине.

б) Досада сам у косовском Терцијару констатовао ову фауну: *Planorbis Kossovensis* nov. spec., *Melanopsis decollata* Stol., *Hydrobia Simići* nov. spec., *Neritodonta Veljetinensis* nov. spec., *Vivipara d'Archiaci* nov. spec., *Vivipara Viquesneli* Desh., *Vivipara bicingulata* Žujov. in litt., *Vivipara Gračanicensis* nov. spec., *Physa* spec. и *Congeria ungula-caprae* Münst.

в) На основи ове фауне, а поглавито због конгерије и меланопсиса, као и према сродству, које планорбис и хидробија показују с неким хрватским и мађарским врстама, држим: да је косовски Терцијар понтијске старости, и да се је стварао у веома ослађеном, ако не чак и у слатководном басену.“

5. Проф. Свет. Радовановић износи профил јурског терена на Вршкој Чуки. — „Вршка Чука, укупно узета, представља једну велику антиклиналу, која се протеже у правцу к ССЗ: на Великој Чуки падају сло-

сви к ИСИ, а на Малој Чуки к ЗЈЗ. На северозападном крају ове антиклинале денудовани су млађи мезозојски слојеви све до лијаских, на којима се пак види, да им се пружање заокружује и да им пад поступно из североисточног правца преко северног, северозападног и западног прелази најзад у југозападни. Ово нам показује, да се налазимо на ободу целог овог планинског венца, који овде и тектонски престаје. Западно од овога места (код мајданске Ђуприје) јављају се преко лијаских слојева познати келовејски пешчари с многобројним фосилима (*Геолошки Анали* IV стр. 22). Ови слојеви падају на ССЗ; интересно је, да им је пад знатно блажи (само око 23°), но у лијаских слојева. У повлати им се јављају једри, сиви и руменкасти, лапоровити кречњаци с рожнацима, који се разликују од кретацејских што захватају горњи део Вршке Чуке и њену североисточну падину и можда представљају Титон. — Овога сам пута у мајданским копинама сакупио доста доњолијаских фосила, међу којима поред досад познатих има још доста и таквих облика, који ће знатно повећати разноврсност ове заиста интересне фауне (*Геолошки Анали*, V други део, стр. 60). Само место одакле су ови фосили нисам могао разгледати, пошто су сада поткопи, по извршеном прерову, обурвани^а.

6. Проф. Свет. Радовановић приказује профил терена сниже Вратарнице и износи прве податке о тамошњем Лијасу. — При крају потока Задне јавља се повећа кршевита греда кретацејског кречњака с испрепучалим и нејасно стратификованим слојевима, а испод њих дискордантно (с већим падом) долазе одмах лијаски пешчари, који се пружају са ССЗ на ЈЈИ и падају к ЗЈЗ под углом око 40°. У пешчарима се јасно разазнаје један ниво угљенитих глинаца око 4 м. дебљине. Изгледа да овај лијаски терен долази овде непосредно преко кристаластих шкриљаца, на којима се, идући уз поток, види, да два пута мењају пад, те су с тога у средини профила и назначене две уздужне раселине. Најзад преко кристаластих шкриљаца долазе опет лијаски слојеви с падом у источно поље: прво крупнозрни пешчари, па црни пешчари с нејасно очуваним фосилима на површини (*Gervillia cf. Pančići Radov.* и *Ostrea spec.*), затим глинци и најзад жућкасти и црвенкасти пешчари. Ова источна партија лијаског терена образује једну синклиналу, те отуда глинци и лапори код напуштене мајданске зграде, у којима се налазе многи фосили (фоладомије, плевромије, греслије, авикуле итд.), падају к ЈЗ, па се затим, идући још даље уз поток, виђају опет пешчари с крупним жервиљијама и остреама као и на првом месту, и на послетку избија опет кристаласта подина с падом к ЈЗ. — Као што се из овога профила види, код Вратарнице имамо две лијаске зоне, једну западну, а другу источну. У западној зони нису нађени никакви фосили, али судећи по томе, што се овде јављају поменути угљенити глинци, може се узети, да ће ова серија слојева спадати у доњи Лијас. У источној лијаској зони пак мо-

жемо засад издвојити два ката: прво и треће место с фосилима, где су на површину слојева под утицајем времена избиле крупне острее и жервиљје, спадаће у доњи Лијас и одговараће познатој доњолијаској фауни Вршке Чуке, а средње је место (код напуштене мајданске зграде) лифировало сасвим друкчију фауну, коју истина још нисам стигао детаљно проучити, али за коју ипак могу толико рећи, да се не слаже с доњолијаском фауном Вршке Чуке, него да је из знатно вишег нивоа.

7. *Проф. Свет. Радовановић* говори о пећини у Топлику изнад Вратарнице, износећи њену скицу. — „У кречњачком терену код Вратарнице има више пећина, али је од свију најинтереснија она у Топлику. Отвор јој се налази на високом кречњачком одсеку близу Тимока, и из њега преко неправилно излучених складова бигра бије јак поток, који одмах тера воденицу. Изнад пећинског отвора и са стране његове виђају се шире пукотине, из којих, по причању мештана, после јачих киша, такође избија вода, што се познаје и по црвеницом обојеној површини кречњака на тим местима. Пећина има три дворане, везане за попречне пукотине правца ЈЗ—СИ и састављене узаним каналима, те се с тога у њу залази идући у главном к СИ. Одмах се кроз простран отвор улази у прву дворану, која је доста висока, мало јаче од 8 м. дугачка и сразмерно узана (око 3½ м.); на крају се рачва у два канала, од којих је десни сув, доста висок и само 3 м. дуг, а леви је узан, непун метар висине и кроз њега широм тече вода. Кад се побауљке прође кроз овај скоро 5 м. дугачак канал, улази се у средњу дворану, која је у почетку ниска и скоро 9 м. широка, затим поступно ужа и по средини засвођена, с повећаним задивеним огранком на левој страни и с великим гомилама измета од слепих мишева. Ова је дворана око 15 м. дугачка и при крају на 2½ метра сужена. Сад се улази у један на лакат превијени канал, који је близу 7 м. дугачак и по средини проширен, а одавде у последњу, највећу (око 20 м. дугачку) дворану, која је у почетку ниска и мале ширине, а затим се нагло проширује и високо засвођава. Скоро цео овај проширени део последње дворане претворен је у плитак басен хладне и бистре воде, која у јаким млазевима пада с тавана пећинског и разбива се о низак а широк сталагмит од прилике у средини басена. Како је прокаљивање воде сконцентрисано у јаке млазеве, то је ова иначе веома интересна пећина скоро без икаквог правог накита.“

8. *Dr. Дим. Ј. Ангули* говори о потресима у Србији у току 1901. год. према подацима, које је добио од опсерваторије Вел. Школе. — „По времену кад су се потреси јављали, могле би се издвојити две главне серије њихове. Прва серија почиње потресима од 17. марта. По интензивности и пространству највеће размере достижу у њој потреси од 20. марта, а завршују се потресом од 11. маја. Друга серија почиње потре-

сима од 7. јула, највише потреса има 5. и 6. августа, па се затим јачи потреси јављају 12. септембра и с приличном јачином завршују 15. октобра. Од 15. октобра па до данас није забележен ни један потрес у Србији. — За прву серију потреса имамо ове податке: 17. марта (Д. Милановац, Неготин, В. Поповић, Краљево и Куршумлија) од 7 ч. 20 м. пре под. до 8 ч. 30 м. по под.; 18. марта (Ковиљача, Врњци, Краљево, Крагујевац, Пожаревац, В. Градиште, Ниш, Лесковац, Зајечар, Краљево Село и Пирот) од 8 ч. до 8 ч. 30 м. пре под. (само у Краљеву 2 часа доцније — у 10 ч. 30 м. пре под.); 19. марта (само Јагодња) око 11 ч. пре под.; 20. марта (Крупань, Шабац, Лазаревац, Краљево, Врњци, Крагујевац, Кораћица, Београд, Вишњица, Гроцка, Смедерево, Јагодина, Параћин, В. Поповић, Пожаревац, Кучево, Петровац, В. Градиште и Жагубица) од 4 ч. 20 м. пре под. до 6 ч. 20 м. по под. (најјачи потрес био је у 5 ч. 55 м. по под.); 21. марта (само Пожаревац) око 2 ч. 5 м. изјутра; 22. марта (само Крагујевац око 7 ч. 30 м. пре под. и Пољна у 2 ч. 55 м. по под.); 28. марта (само Аранђеловац у 12 ч. 5 м. у подне и Пољна у 2 ч. 55 м. по под.); 11. маја (само Пољна у 12 ч. 45 м. по под.). — За другу серију потреса имамо ове податке: 7. јула (Аранђеловац, Крагујевац, Ивањица, Пољна, В. Поповић и Параћин) између 3 ч. 25 м. и 4 ч. 20 м. по под. (интересно је, да су потрес у 4 ч. 20 м. по под. подједнако забележиле станице у Аранђеловцу, Крагујевцу, Пољни и Ивањици); 5. августа (Крагујевац, Топола, Аранђеловац, Кисела Вода код Аранђеловца, Младеновац и Уб), између 8 ч. 40 м. пре под. и 11. ч. 30 м. по под.; 6. августа (Крагујевац, Аранђеловац, Кисела Вода код Аранђеловца, Топола и Младеновац) у размаку времена од 3 ч. 12 м. изјутра до 12 ч. 50 м. по под.; 16. августа (Крагујевац, Параћин, Јагодина, Пољна, Глоговац и Александровац) око 8 ч. 20 м. пре под. (готово свуда у исто доба); 30. августа (само Куршумлија) у 11 ч. 50 м. по под.; 12. септембра (Београд, Крагујевац и Аранђеловац) између 2 ч. 27 м. изјутра и 12 ч. 30 м. по под.; 14. октобра (Београд, Рача и Ариље) око 9 ч. 50 м. у вече; 15. октобра (само Рача) у 9 ч. 35 м. пре под.“

ХСИ збор (10. јануара 1902. год.).

1. Приказане су публикације, купљене за геолошки завод Велике Школе: Neues Jahrbuch für Mineral., Geol. und Palaeontol., II 2—3 за 1901. год., I 1 за 1902. год. и Beilage-Band XIV 3; Centralblatt für Mineral., Geol. und Palaeontol. № 19—24 за 1901. год.; Geologisches Centralblatt № 24 и регистар за 1901. год. и № 1 и 2 за 1902. год.; R. Högnés, Ein Beitrag zur Kenntniss der miocänen Meeres-Ablagerungen der Steiermark, Graz 1883.; Барботъ-де-Марни, Геологический очеркъ херсонской губернии, Петроград 1869.; Bibliographie géologique et palé-

ontologique de l' Italie, Болоња 1881.; Brocchi, Conchiologia fossile subapennina, Милано 1814.

2. Разгледана је збирка минерала и фосила из пиротске околине, коју је геолошком заводу уступио проф. Панта Милановић (тросковне из потока код манастира Св. Илије на путу за Високу Ржану, пирит из Плова у близини Балта-Бериловца на десној обали Тимока, титонски амонити с Високе Ржане).

3. Разгледана је збирка проф. Михаила Живковића из околине Леновца, која по одредбама проф. П. С. Павловића представља врло богату голтску фауну. — „На падини Оштре Чуке нађени су: *Natica Gaultina* d'Orb., *Narica* cf. *Genevensis* Pictet et Roux, *Scalardia Dupiniana* d'Orb., *Solarium* cf. *Astierianum* d'Orb., **Inoceramus concentricus** Park.; *Inoceramus Salomoni* d'Orb., *Arca Hugardiana* d'Orb.; *Nautilus spec.*, **Belemnites minimus** List., d'Orb., **Desmoceras Mayorianum** d'Orb., *Desmoceras versicostatum* Mich., *Desmoceras Beudanti* Brongn., *Lytoceras Agassizianum* Pictet, *Schloenbachia intermedia* nov. spec., *Hamites virgulatus* Brong., *Hamites spec.*, *Eisiaster spec.* Из самог Леновца (с десне стране реке) имамо: *Narica* cf. *Genevensis* Pictet et Roux, *Aporrhais spec.* (aff. *Ebvay* de Lor.), *Inoceramus sulcatus* Park., *Inoceramus* cf. *Salomoni* d'Orb., **Inoceramus concentricus** Park., *Belemnites* cf. *minimus* List., *Desmoceras Mayorianum* d'Orb., *Lytoceras Agassizianum* Pictet, *Hamites Saussureanus* Pictet и *Hamites spec.*“

4. Прочитан је допис проф. Цветка Петковића о потресу, који се у Јагодини осетио 11. децембра 1901. год. око 9¹/₂ часова у вече. — „Потрес је пратила подземна тутњава као кад се тешка подрумска врата затварају. Дошао је с југоисточне стране и трајао је нешто више од секунде. Говоре да је био јачи потрес и око поноћи, али га ја нисам осетио.“

5. Живко Јоксимовић реферирше о раду Фридриха Кацера Die Hauptzüge des geologischen Aufbaues des Maјevica-Gebirges und der Umgebung von Dolnja Tuzla in Bosnien, који је прошле године изашао у часопису Centralblatt für Mineral., Geol. und Palaeontol. — „У овој првој секцији босанске детаљне геолошке карте пластички разликује Кацер југозападну област брежуљака од североисточне планинске, коју кроз просеца било Мајевике у правцу са СЗ к ЈИ. Језгро Мајевике састављено је од шкриљавог црвеног јурског кречњака, врло богатог аптисима и криноидским дршкама. Преко њих је наишла средњеоценска трансгресија; њени слојеви чине главну масу Мајевике, заузимају целу североисточну област секције и само су местимце покривени

млађим слојевима. Ценећи по фауни, држи да ће ови еоценски слојеви одговарати рончанским слојевима (Ronca-Schichten). Издвојени су и олигоценски слојеви, али само према теренским проматрањима, а не и фаунистички. Западну и југозападну област секције заузимају средњомиоценски и плиоценски слојеви, од којих лајтовачки кречњаци, као трансгресија, препокривају еоценске и олигоценске слојеве. И фаунистички и стратиграфски неогенски се слојеви ове секције необично слажу с бечким Неогеном. Речне су долине испуњене дилувијалним и алувијалним творевинама. Мајевичка је област проривена серпентинима и перидотитима, дијабазима и мелафирима, а има и туfoва и туфних пешчара. Мајевица припада снажно убраној зони, у којој превлађују боре правца СЗ—ЈИ. Старији терцијарни слојеви први пут су поремећени крајем Олигодена. Други пут је било убирање почетком Дилувије, кад су и плиоценски слојеви поремећени. С тога су само дилувијални и алувијални слојеви у хоризонталном положају. — Најлепши резултат овог Кацеровог детаљног геолошког картирања доњотузланске секције јесте рашчлањивање Флиша на Јуру, Еоцен, Олигоцен и један део сарматских слојева.“

6. П. С. Павловић говори о Терцијару у метохијској котлини. — „На Викенеловој геолошкој карти од 1842. год. забележен је Терцијар по целом северном ободу метохијске котлине (од изворне области Дечанске Бистрице, па, полукружно, да испод Дрзника, на источној страни Метохије) и, у јужном делу, у долини Суве Реке, одакле се пружа на запад до Белог Дрина, захватајући уску зону на десној обали његовој. Из околине села Дрсника помињу и Ами Буе и Викенел многе конгерије, палудине, планорбе, фисе и лимнеје. Даршијак је одавде одредио само „*Mytilus (Congeria) balatonicus* Desh., *Buccinum* (вероватно *Melanopsis*) *baccatum* Barb. и *Paludina Viquesneli* Desh.“ У својем раду *Journal d'un voyage dans la Turqui d' Europe*, изнео је Викенел слику ове последње врсте (таб. XX. сл. 7.), публикујући уз то и Даршијаков опис (стр. 88—89). — Мишљења о стратиграфском положају метохијског Терцијара подјсна су. Најмајер узима (*Über den geolog. Bau d. Insel Kos etc.* стр. 49.), „да се поуздано може изједначити с горњим палудинским слојевима.“ Des Stefani га ставља (*Les terrains tertiares superieurs du bassin de la Mediterranée, Liège 1891.* стр. 90.) у понтијски кат, наводећи, по Ами Буе-у, облике „*Dreissensia triangularis* Partsch и *Melanopsis Martiniana* Fer.“ Андрусов га увршћује у свој први понтијски кат, примећујући „да није имао прилике проучити тамошњу конгерију, која се налази у колекцији бечког музеја, и коју Хернес одређује као *Congeria triangularis* Partsch, а Брусина сматра да припада његовој врсти *Congeria ornithopsis*.“ За Викенелов *Buccinum baccatum* Андрусов држи да ће бити какав меланонсис с тупим ребрима (Ископаемња

и живуција Dreissensidae, стр. 559—560). Најзад Буковски — приликом упоређења врсте *Vivipara clathrata* Desh. с острва Рода с вртом *Vivipara Viquesneli* d'Arch. — држи „да су пећски слојеви у Албанији левантске старости“ (Die levantinishe Molluskenfauna d. Insel Rhodus, стр. 5.). — Благодарехи заузимљивости г. Милоша Динића, директора српске гимназије у Цариграду, добио сам прошле године једну омању збирку врло лепо очуваних терцијарних фосила из околини села Ораховца, које лежи на 5 сати хода од Призрена. Доцнијим пошиљкама ова је збирка знатно повећана. Као резултат својег проучавања износим сада ову листу ораховачке фауне: *Planorbis discoideus* nov. spec., *Planorbis (Carinifex) Orahovacensis* nov. spec., *Ancylus involutus* nov. spec., *Micromelania cf. monilifera* Brus., *Hydrobia cf. Eugeniae* Neum., *Lythoglyphus fuscus* Ziegl., *Vivipara conica* nov. spec., *Vivipara Dinići* nov. spec., *Vivipara Metohiensis* nov. spec., *Valvata Drinensis* nov. spec., *Dreissensia Dimitrijevići* nov. spec., *Unio* nov. spec., *Anodonta Uroševići* nov. spec., и *Pisidium rugosus* nov. spec., — Кад се ова фауна упореди с облицима, који су нам раније били познати, јасно пада у очи, да у Метохији имамо две разне фосилне фауне, па дакле и двојаке слојеве. Ако су фосили из северног дела метохијске котлине, као што мени изгледа, истоветни с косовским, онда мислим да нећу погрешити кад кажем: да припадају, као и косовски, горњем хоризонту понтијскога ката. Што се тиче ораховачке фауне, и ако је највећим делом нова, види се, да има доста облика, који највише сродства показују с облицима из секлерских лигнитских слојева у Ердељу, а ови су, као што је познато, у последње време увршћени у левантски кат. У прилог левантске старости ораховичке фауне говори још и одсудно слатководни карактер њен: мноштво вивипара, унијона, анодоната итд. као и оскудица рода *Congeria* и *Limnocardium*.“

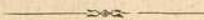
7. Проф. Свет. Радовановић износи профил Зајечара. — Профил је повучен од Великог Извора преко Зајечара на Краљевицу, дакле више дијагонално према паду слојева, а ово с тога, што сам желео унети две најинтересније тачке проматрања, Велики Извор и Краљевицу. У дубоком усеку Безданице изнад Великог Извора испољени су палеозојски филити, који се пружају С—Ј, а падају к З под углом око 65°. Преко ових филита долазе лискуновити и местимице вапновити лијаски пешчари с пружањем ССЗ—ЈЈИ и с падом к ЗЈЗ под углом од 40—50°, који се одавде повлаче к Вршкој Чуки, захватајући сав терен изнад Великог Извора. Непосредно на овим пешчарима леже затим другомедитерански слојеви од песковите глине, песка и конгломератнога зајтовца, који показују скоро исто пружање са ССЗ—ЈЈИ и падају такође к ЗЈЗ, али под знатно блажим углом (30—20°). На послетку скоро по свима косама око Великог Извора виђају се изнад другомедитеранских слојева

Имају у већим висинама, преко пешчарског терена масе шљунка и песка с крупним валуцима, кашто јасно хоризонтално стратификоване. У тимочкој је равници све ово прекривено наносом; како је пак овде ерозија просекла поменуте хоризонталне масе шљунка и песка, то су у профилу испод наноса у тимочкој долини претпостављени великоизворски другомедитерански слојеви. С њима ће по свој прилици бити у вези и они слојеви песка и глине, који на више места избијају у кориту Црне Реке у самом Зајечару. У њима, истина, нисам могао наћи никаквих фосила, али већ по томе што су јасно нагнути не могу се уврстити у звезданске слојеве, пошто су ови, као што је познато, потпуно хоризонтални (Мих. Живковић, Терц. сред. тимоч. бас., Геол. Ан. IV стр. 57, 84 и 98). Преко ових слојева долазе у овом делу профила хоризонтални звездански слојеви, који се од Звездана и Љубнице преко брда Превлаке простиру ка Краљевици, чинећи доњи део њен, и за које је већ утврђено, да одговарају далмаћинским меланопсидним лапорима (С. Брусина, Одлом. срп. терц. малакол., Геол. Ан. V стр. 199. и П. С. Павловић, О меланопс. лапор., стр. 14.). На послетку горњи део Краљевице чини хоризонтално стратификована маса шљунка и песка, која одговара поменутим сличним творевинама у Великом Извору. Њих је још Живковић (loc. cit. стр. 86.) обележио као дилувијалне, а ја их сада идентификујем и ближе одређујем као дилувијалне језерске творевине. — Као што је још Живковић (loc. cit. стр. 81) утврдио, сви су слојеви до звезданских поремећени, али су при том миоценски дискордантни према мезозојским, а ови према палеозојским. Убирање се је слојева у овоме крају више пута обнављало и продужавало све до свршетка Миоцена. С овим је у вези непотпуност стратиграфских чланова, који су везани само за трансгресије. Звездански пак меланопсидни лапори нису поремећени, него потпуно хоризонтални, и долазе преко поремећених миоценских слојева. Тако је исто и у потоку Осоју код Слатине (Живковић, loc. cit. стр. 72).“ Значај овога, као и заључке које се из тога даље могу извести, обрадиће Радовановић у засебном саопштењу.

8. Проф. Свет. Радовановић износи нове податке за тектонику лијаског терена у Рготини. — „Прошлого сам лета имао прилике поново обићи Рготину. Како су овде после мога ранијега доласка отворени многи мајдани, у којима је вађен лијаски пешчар поглавито за потребу зајечарских утврђења, то сам сада на многим местима могао проматрати слојеве, који су раније земљом или осулинама били прекривени. Резултат је ових проматрања тај, да тектоника лијаског терена није онако проста, као што ми се пређе представљала, пошто се сада јасно може видети, да се од прилике средином брда Страже протеже дијагонална раселина у главном са ЈЗ—СИ. Довде се слојеви пружају скоро са И—З, и у се-

верном делу падају у северно, а у јужном у јужно поље, као што сам то раније утврдио (VIII Глас С. Б. Акад. стр. 29. и 34.), и као што је то и Мих. Живковић (Терц. сред. тим. бас., Геол. Ан. IV стр. 81.) потврдио. Одавде пак идући на запад слојеви показују скоро супротан пад: пружају се ССИ—ЈЈЗ, а падају к ИЈИ под углом око 30°. Отуда је дошло да се на Стражи лијаски слојеви сударају, и да с Лијасом δ у источном делу стоји напоредо Лијас γ западнога дела, испод којег се затим јавља доњи Лијас, као што се то лепо види на уласку у Бељаковачки Поток. — Овога сам пута поред осталих фосила био срећан наћи неколико врло лепо очуваних примерака од врсте *Rhynchonella Argentinensis* Radov., затим *Pinna folium* Joung & Bird. и *Modiola Žujovići* Radov.“

Св. Р.

К О В Ч Е Ж И Ћ

КА ПСИХОЛОГИЈИ ИСПИТА¹⁾

* * *

Испити су ствар новијега времена, а последица државне бриге за наставу и образовање. Они су мост из школе у друштвени живот. Па и у старо доба било је сличнога. Свуда гдегод се води рачуна о ма каквом хотимичном раду на образовању, уводи се нека врста испита. Треба се само сетити философских школа у старом веку, катехумената, академских степена на универзитетима, практичних испита калфи за мајсторе. У овоме се може видети као неки доказ да су испити произашли из потреба организоване заједнице,

Кад је модерна држава требала чиновнике, тражила је да се о њиховом знању и умењу увери завршним испитима на крају школовања; а овој је и дало могућности да кандидате класификује. Тешко се шта може замерити што онај који даје рада жели да се и о квалитету радника обавести. Ну, да ли је то традиционалним начином могућно? Зар уопште на пр. радна снага, енергија воље, преданост ка послу и издржљивост, самосталност и иницијатива — особине на које држава највише и нарочито рачуна — могу бити предмет испита? Та и од духовне садржине може се течност, лакоћа у практичној примени и т. д. или никако или сасвим површно испитати. Па ипак вреде државни испити као *irreparable* и одлучују о будућности човека. Разлози су за то: моћ традиције и вера да је са положеним испитом задобивено и право на службу.

Што настава и школовање имадоше више да осете утицај државин, све више су омотавани, на свакојачке начине, мрежом испита. Пропити-

¹⁾ По предавању Dr. L. Andrae, које је држано у минхенском психолошком друштву.

вађе, испитивање, једном речи, доказивање богатства у знању уврсти се у школски рад; школским и домаћим задацима нема краја, а да се и не помињу оцене преко године, годишњи и завршни испити. Наставници и ученици уздишу под теретом рада, који под масом контроле правом раду не само да време одузима, него шта више на рад и врло сумњиво утиче.

У школи се постиже сврха у толико боље, у колико се наставни план и програм осећају мање као ланци и сметња у току наставе. Обзиром просечној интелигенцији учинили су да се наставно градиво непрестано ограничавало, а и данас се хоће да ограничава е да би се „савлађивање“ и усвајање истог могло испитима да покаже. А пошто су испити одређени у извесном времену, то је задатак наставника да са својим ученицима пређу у том одређеном времену цео прописани материјал. Да ли ће развијенији ученици ићи весело напред или болесни изостати, никога се не тиче. На лепшим местима исто је тако недопуштено задржати се као и незнатне и празне ствари површно прећи или поред њих пројурити. На место наставне сврхе дошла је испитна сврха на место означенога — знак (оцена), и пошто се само последње може да цени, то се и жуди само за знацима, оценама. А како се са овима везује и неко право, то и оцене постају средство за неку сврху.

Још је далеко опаснији утицај испита на унутрашњи, душевни живот. Услед испита у настави дошао је један сасвим психички моменат: брига да се од оцене — која је читаво страшило — не закине. Страшљиве дечије душе пате од сталног узбуђења и неспокојства. Сви родитељи знају причати како страшну сенку бацају у породични живот школски задаци и оцене преко године. Нека се не каже да се у дечјем неспокојству инак крије морална клица: мисао о одговорности, јер овде није у питању стварна одговорност већ бројни предикат, оцена. Овакво је поцењивање честољубља у највећој противности са оним што се говори о младини у моралним поукама. Аустријски професор Wahle вели песимистички о школовању у средњим школама: *овде се младићи уче како да у животу и сазнавању varaју и лисиче.*

И у физиолошком погледу имају испити као последицу абнормалне појаве. Руски лекар Dr. Игњатијев утврдио је да за време испита код 79% ученика опада тежина тела између $3\frac{1}{2}$ до 5 фуната.

Ну, још је важније имати у виду да испити отежавају прави однос између наставе и наставног градива. Испити сузбијају слободу преданости ка градиву и у место тога терају омладину да свуда истиче на прво место — корист. Школе се посећују да се оцене добију, отуда се и учи за испит. Подела наставног градива у облигатни део који се контролише и други чисто декоративни чини те се умножавају ученици који држе да е настава нужно зло. У колико се у оно што им се пружа у настави упуштају, да би могли „проћи“ на испиту а у колико им се то чини да

је умесно, они ипак живе особитим животом у сфери интереса, који са школом ни у каквој заједници не стоје. Захваљујући извесној врсти компендија, које пишу поједини као школске учебнике, ученицима испада за руком да „што је нужно“ ураде и поднесу доказ да и ленивац може проћи кроз школу и положити испит. На овај начин могу испити, који треба да су школи бранич, индиректно допринети да се рад школе дискредитује. Испити стварају и самообману, јер оцена често наводи на мисао да је онај, који је има, збиља стекао све знање и особине, које су потребне за више, идеално разумевање, па и за виши положај. Испитник је „готов“. Следује заборављање хотимично и нехотично.

Испити су демократска установа, особито кад се тиче права са њима скопчаних. Отуда у француским школама одлучује све *conseils*, а у Холандској у основним школама тако звани упоредни испит. И у Немачкој има слична установа т. з. испит за једногодишњи рок службе у војсци, можда најгори поклон, који је XIX век могао учинити школи.

Испити су форме. Они стварају за понеке таленте непроходну сметњу. Ми видимо да се само због тих испита даје понеким, неспремним људима државна служба и достојанства, јер су снабдени испитним дипломама, па је у појединим случајевима држава спречена да способнијег узме у службу, који ту форму није испунио.

И наставнички је рад морао да искуси на разне начине утицај испита. Најбоље и најпрече што наставник може да уради, не може се на испиту да покаже, па зато, дакле и не може бити предмет испита. Зато се и мора оно што је запамћено да слуша и истиче на испитима. Отуда неразумна култура памћења и питање о преоптерећивању школске омладине. Пошто су, на жалост, испити zgodни да доведу учитеље у дидактичка искушења и да их педагошки деморалишу, они се и варају у погледу трајања наставом стеченог знања. Школско се знање брзо изгуби, поглавито зато што је некад испитима доказано.

* * *

Међу најважније задатке педагогике долази и критичко претресање оних установа, које у току времена упропашћују школску омладину, које су садашњости опасне и спречавају полагање темеља за боље образовање и васпитање. Ово вреди и за испите, Ако се хоће да сузбију штетности њихове, онда их треба свести на најмању меру.¹⁾

На сваки начин прва је погодба за боље васпитавање: добро педагошки образовани наставници, који ће моћи задобити присталице за

¹⁾ У нас је први корак на боље већ учињен новим законом о средњим школама укидањем годишњих испита.

дубље схватање васпитних прилика. Држава треба да увиди да наставници, којима може да поклони своје поверење, дају боље јемство за разумно васпитавање омладине него и најсавршенији систем разноврсних испита. А да такве наставнике и добија, прво је и најпрече да су професори на универзитетима и у учитељским школама најспремнији и најопробанији радници, који ће, збиља, моћи да спреме одличне наставнике.

Љ. М. Протић.

„Просветни Гласник“ излази у месечним свескама од 6 и више табака, на великој осмини. — Стаје годишње: за Србију 12 динара, за друге земље 15 динара (франака). — Претплата се шаље Управи Државне Штампарије Краљевине Србије у Београду. — Рукописи се шаљу уредништву (министарство просвете и црквених послова у Београду). Они се, на захтев писаца, враћају.

Одговорни уредник Д-р МИХ. Р. ПОПОВИЋ
Луѓевичина ул. бр. 21.

ШТАМПА
ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА

WWW.UNILIB.RS

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А